

Rekabet Edebilirlik Raporu

2016 - 2017

Prof.Dr. Ali Cevat Taşiran
Dr. Burçak Özoğlu

Kıbrıs Türk Ticaret Odası
Turkish Cypriot Chamber of Commerce

Kıbrıs Türk Ticaret Odası
Adres: 90, Bedrettin Demirel Caddesi, Lefkoşa - KKTC
Tel.: 0392 228 37 60 Fax: 0392 228 30 89
email: ktto@ktto.net

İçindekiler

İçindekiler	3	III. Performans Değerlendirme Matrisi	38
Önsöz	4	IV. Standartlaşma ve Dış Pazarlara Erişim	44
Yönetici Özeti	6	Standartlar, Standartlaşma ve Standardizasyon Örgütleri.....	44
Ekonomi Profili	10	Ürün ve Hizmetlerde Standartlaşmanın İktisadi ve Toplumsal Yararları.....	47
I. Giriş	12	Standartlaşma ve Dış Ticaret	49
Dünyanın Siyasal-İktisadi Görünümü.....	12	Kuzey Kıbrıs'ta Standartlaşma: Mevcut Durum ve Temel Sorunlar.....	51
Kuzey Kıbrıs'ın Durumu.....	14	V.Ekler	56
Raporun Bölümleri ve Kullanılan Veriler.....	14	I.Makroekonomik Göstergeler.....	56
II. Kuzey Kıbrıs'ta Rekabet Edebilirlik	16	II: Rekabet Edebilirlik Raporu Rakamsal Verileri için Teknik Notlar ve Kaynaklar.....	58
Kuzey Kıbrıs'ta Rekabet Edebilirlik: Genel Görünüm, 2008-2016.....	16	III: Kuzey Kıbrıs'ta Rekabet Edebilirlik Bölümü için Ekonometrik Regresyon Tabloları.....	60
Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs : Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016.....	19	Kaynakça	66
Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan: Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016.....	25		
Kuzey Kıbrıs ve Seçilmiş Ada Ülkeleri: Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016.....	29		
Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan ve Seçilmiş Ada Ülkeleri: Ekonometrik Regresyon Çözümlemesi, 2008-2016.....	31		

Önsöz

Sayın Okuyucu,

2017 yılının ilk çeyreğinde elinize ulaştırdığımız dokuzuncu Rekabet Edebilirlik Raporu, Kuzey Kıbrıs ekonomisinde yapısal sorunların devam ettiğini ve hükümet değişikliğine rağmen sorunların hiç değişmediğini işaret etmektedir.

Takriben 10 yıldan bu yana, rekabet edebilirliğimizin bu denli düşük seviyelerde kalmasına ilişkin faktörlere benzer teşhis koyan raporlarımızın toplumda bir farkındalık yarattığını memnuniyetle gözlemlese de, bu sorunlara çözüm bulunamamış olunması sorunun basit bir yönetim başarısızlığı ile sınırlı olmadığını göstermektedir. O kadar ki, kamuoyu genelinde “yapısal sorunlar çaresizdir” gibi yanlış bir algının yayılmasına seyirci kalmaktayız. Kıbrıs Türk Toplumunu ve siyasi yöneticileri sorunları idrak etseler de, bu sorunlara karşı çözüm üretmekte ve devamlılık prensibine dayalı uygulamalarda başarısız olmaktadır.

Rekabet edebilirlik, bir ekonominin verimini ve diğer ekonomilere kıyasla artı değer üretebilme gücünü ölçmektedir. Refah ve eğitim düzeylerine bakıldığı zaman, Kuzey Kıbrıs ekonomisinin 138 ekonomi içerisinde ancak 114’üncü sırada yerlabilmesi, kendi içinde bir çelişki olarak algılanabilir. Oysa bu sıralamada kalmak, ekonomimizin üretime dönüştürmediği ve atıl kalmış bir refaha sahip olduğumuzu işaret etmektedir. Ekonominin üretmediği bir refah ise sürdürülebilir değildir.

Refahımızın artması ve sürdürülebilir olması, kaynaklarımızın verimli kullanılmasına ve ekonomik yapımızın avantajlı sektörler öncülüğünde yeniden yapılandırılmasına bağlıdır. Kamunun verimsiz ekonomik uygulamadaki ısrarı, toplumun sosyal adalet, çeşitli altyapı hizmetleri, fırsat eşitliği, sağlık ve güvenlik standartları yanısıra avantajlı sektörlerin desteklenmesi gibi asgari gerekliliklerde geri kalmasına yol açmaktadır.

Siyasi partilerin ekonomi politikaları ve vaatleri seçim meydanlarında kalmakta, maalesef hayata geçirilmemektedir. Türkiye ile imzalanan ekonomik protokollerin programa göre uygulanmaması siyaset kurumuna olan güvene ve Kıbrıs Türk Toplumunun itibarına zarar vermektedir. Kamu sektöründe verimliliği arttırmayı, finans sektörünün yapısını güçlendirmeyi ve reel sektörün rekabet gücünü arttırmayı hedefleyen 2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programının gerçek anlamda hayata geçirilememesi rekabet edebilirliğimizi olumsuz etkilemektedir.

Geçtiğimiz yıl boyunca Kıbrıs sorununa ilişkin yoğunlaştırılmış çözüm müzakerelerine ve bu yılın başında garantör ülkelerin de katılımıyla başlayan Kıbrıs Konferansı’na tanık olduk. Süreçte yaşanan sıkıntılara rağmen müzakerelerin geldiği bu aşamada, Güney ve Kuzey ekonomileri arasındaki farkın yakınlaşması ve geçiş süreçlerinin iş dünyalarının da etkin katılımıyla ele alınması gerekmektedir. Güney Kıbrıs’ta yaşanan ekonomik krizin etkileri sürmekte, bu da iki ekonomi arasındaki farkın geçmiş yıllara kıyasla azaldığına ilişkin yanlış bir algı yaratmaktadır. Kararlaştırılan tasarruf önlemlerine ciddiyetle bağlı kalarak ve gelişmiş fiziki altyapısının sunduğu imkanlar sayesinde, Güney Kıbrıs ekonomisinin 2016’da başlayan ve bu yıl da yükselmesi öngörülen bir büyüme kaydedeceği öngörülmektedir. Bu çerçevede, istikrarlı bir siyasi iradeye bağlı kalarak, Yapısal Dönüşüm Programındaki saptamalar ve hedefler ışığında ekonomimizi dönüştürmek ve özel sektör odaklı sürdürülebilir bir büyüme ile Güney’le olan farkımızı gidermek zoruridir.

Buyulnteması, Kıbrıs Türk Ticaret Odası’nın gündemde öncelik olmasını savunduğu standartlara uyum ve dış pazarlara erişimdir. Çözüm ve Avrupa Birliği uyum çalışmalarından bağımsız olarak, Kuzey Kıbrıs’ta üretilen ürün ve hizmetlerin küresel standartlara ulaştırılması, ivedilikle üzerine eğilmemiz gereken

bir mecburiyettir. Siyasi koşullar ne olursa olsun, dış pazarlara ulaşabilmek ve rekabetçi olabilmek için dünya standartlarına erişim ekonomimizin birincil önceliği olmalıdır. Bunun için üretim, belgelendirme, denetim ve ilgili diğer süreçlerin yerleşmesine imkan tanıyacak yasal çerçeve ve fiziki altyapının geliştirilmesi, ayrıca farkındalık yaratılması konularında Odamız çeşitli platformlarda çalışmalar yürütmektedir. Bu yıl, Raporumuzun tema konusunu bu başlıkta belirlemiş olmakla konuya verdiğimiz önemi bir kez daha vurgulamaktayız.

Geçmiş yıllara kıyasla gerek görsel gerekse içerik olarak farklı bir rapor sunuyoruz. Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan Küresel Rekabet Edebilirlilik Raporu'ndaki güncellemeler ve Ekonomi Profili bölümündeki görsel değişiklikler bu yılın raporuna yansıtılmıştır. Raporu bu yıl ilk kez kaleme alan ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü İktisat Bölümü Öğretim Görevlilerinden Prof.Dr. Ali Cevat Taşırın ve Dr.Burçak Özoğlu Kuzey Kıbrıs'ın rekabet edebilirliğini kapsamlı ve kıyaslamalı akademik analizlerle ele alarak yeni bakış açıları getirmişlerdir. Ayrıca, Raporumuzu Türkçe ve İngilizce olarak hazırlayarak, KTTO'nun sadece Kuzey Kıbrıs iş dünyasının değil aynı zamanda Kıbrıs Türk Toplumunun dünyaya açılan kapısı olduğu bilinciyle tüm paydaşlarımızın, Kıbrıs Türk ekonomisine ilişkin çalışmalarına katkı sağlayacağını umuyoruz.

Saygılarımla,

Fikri Toros

Kıbrıs Türk Ticaret Odası Başkanı

Yönetici Özeti

Kuzey Kıbrıs'ın Rekabet Gücüne Genel Bakış

Bu raporda, Kuzey Kıbrıs'ın 2008-2016 döneminde "küresel rekabet edebilirlilik" (KRE) performansı ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bu dokuz yıllık dönemde Kuzey Kıbrıs'ın KRE endeks değeri, 2008'de 3.43 puandan 2016'da 3.70 puana yükselerek 0.27 puanlık bir artış kaydetmiştir. Dokuz yıllık bir dönemde kaydedilen bu artış tatmin edici düzeyde değildir.

KRE'yi oluşturan bileşenler, "temel gereksinimler" (TG), "etkinlik artırıcılar" (EA) ve "inovasyon ve gelişmişlik faktörleri" (İGF) alanlarıdır. Dönem boyunca, en yüksek endeks değerleri TG alanında ve en düşük endeks değerleri de İGF alanında gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle, Kuzey Kıbrıs'ın KRE'sine en yüksek katkıyı TG alanı yapmaktadır. En düşük katkı ise İGF alanından gelmektedir. Buna karşın, dönem içindeki artış performansı en yüksek alan İGF iken, en düşük olan alan TG'dir. 2008'den 2016'ya, TG endeksi 4.10'dan 4.23'e yükselerek 0.13 puanlık bir artış kaydederken, EA'daki artış 0.32 puan (3.06'dan 3.38'e) ve İGF'deki artış ise 0.55 puandır (2.66'dan 3.21'e). Özetle, en düşük dönem performansı, KRE'ye en yüksek düzeyde katkı yapan alanda (TG'de) gözlemlenirken; en yüksek dönem performansı, KRE'ye en düşük düzeyde katkı yapan alana (İGF'ye) aittir.

İGF gibi kritik öneme sahip bir alanda sağlanan bu görece başarı her ne kadar umut vericiyse de dokuz yıl gibi oldukça uzun bir dönemde sağlanan bu artışın arzu edilir düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Dahası, İGF'de dönem içinde gözlemlenen aşağı ve yukarı yönlü büyük dalgalanmalar, bu alanın fazlasıyla 'dinamik' olduğunu göstermekte ve çeşitli etkenlere karşı çok duyarlı olduğuna işaret etmektedir. Öyle görünmektedir ki bu alanda istikrarlı bir artış eğilimi yakalamak görece daha zordur ve dolayısıyla bu önemli alana yönelik politikalar geliştirilirken ve reformlar tasarlanırken çok daha dikkatli ve özenli olmakta yarar vardır.

Politika yapıcıların İGF gibi çok önemli bir alandaki dalgalanma eğilimini genel bir yükseliş eğilimine dönüştürmek için bilim, teknoloji ve sanayi politikalarına özel bir önem vermesi gerekir. Kuzey Kıbrıs, belirli koşullar sağlanırsa, bu alanda hızla ilerleyebilecek bir ülke görünümündedir. Bu alanın iki alt-bileşeninden biri olan "işletme gelişmişliği"nde ön plana çıkan temel kısıtlar şunlardır: Rekabet avantajının düşük olması, üretim süreçlerinin yeterince gelişmemiş olması ve değer zinciri arzının yetersizliği. Diğer alt-bileşendeki, yani "inovasyon" alanındaki en belirgin sorunlar ise şunlardır: Devletin ileri derecede teknoloji ürünleri satın almaması, firmaların AR-GE harcamalarının yetersizliği ve araştırmada özel sektör-üniversite işbirliğinin yetersizliği.

TG alanındaki görece durağan performansın ise iki ana

nedeni olduğu söylenebilir. Birinci ana neden, bu alanın alt-bileşenlerinden biri olan "kurumlar"da dokuz yıllık dönemde kayda değer bir ilerleme sağlanamamış olmasıdır. Dokuz yılda "kurumlar"ın endeks değerindeki artış yalnızca 0.16 puandır (2008'de 3.53'den 2016'da 3.69'a). Oysaki yaklaşık son yirmi yıldır hızla gelişmekte olan kalkınma literatüründe, kurumların niteliğinin ve kurumsal reformların ekonomilerin gerek büyüme ve gelişme performanslarını gerekse rekabet güçlerini belirleyen en temel faktörlerden biri olduğu gösterilmiştir. Ekonomik büyüme ve gelişme ile rekabet gücüne en belirgin etkiyi yapan faktörlerden biri olduğu bilinen "kurumlar" alanında Kuzey Kıbrıs'ın dokuz yıllık dönemde kayda değer bir ilerleme sağlayamamış olması, bu önemli alanın ihmal edildiğine işaret ettiği ölçüde kaygı vericidir. TG'deki durağan performansın ikinci ana nedeni ise, bu alana en yüksek düzeyde katkı yapan "sağlık ve ilköğretim" alt-bileşeninin 2014 sonrasında çok dikkat çekici bir düşüş kaydetmiş olmasıdır. "Sağlık ve ilköğretim", Kuzey Kıbrıs'ta TG'nin alt-bileşenleri arasında açık ara en yüksek endeks değerlerini ala gelmiştir ve genellikle 5.6-6.0 puan gibi yüksek bir aralıkta seyretmiştir. Ancak bu alt-bileşenin endeks değeri 2014'te 5.98 puan iken, 2016'da 5.24 puana düşmüştür. Diğer bir deyişle, "sağlık ve ilköğretim"de son iki yılda 0.74 puanlık çok hızlı bir düşüş söz konusudur.

"Kurumlar"ın dokuz yılda sadece 0.16 puanlık bir artış gösterebildiği, "sağlık ve ilköğretim" yalnızca son iki yılda 0.74 puan düştüğü bir ülkede politika yapıcıların öncelikle bu iki alanda acil önlemler alması, etkili politikalar geliştirmesi ve iyi tasarlanmış reformlar yapması gerektiği açıktır. "Sağlık ve ilköğretim" alt-bileşeninin ayrıntıları incelendiğinde buradaki sorunun esasen "ilköğretimin kalitesi" başlığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. "Kurumlar" alt-bileşenindeki sorunların kaynakları ise çok daha çeşitli görünmektedir:

- Kamuoyunun siyasilere güveni
- Hükümet yetkililerinin kararlarında adam kayırma
- Kamu harcamalarının israfı
- Devlet düzenlemelerinin yarattığı yük
- Finansal denetim ve raporlama standartlarının gücü
- Azınlık hissedarlarının çıkarlarının korunması
- Yatırımcıların korunması

EA alanındaki 'vasat' performans bağlamında en dikkat çekici alt-bileşen "piyasa büyüklüğü"dür. EA, altı alt-bileşenden oluşmaktadır. Diğer beş değişken genellikle 3.5-4.5 puan aralığında değerler alırken, "piyasa büyüklüğü"nın endeks değerleri ancak 1.5-2.0 gibi çok düşük bir aralıkta sıkışmış

görülmektedir. Siyaseten tanınmama ve ekonomik izolasyon gibi Kuzey Kıbrıs'ın kendine özgü uluslararası koşulları, "piyasa büyüklüğü" alanında karşılaşılan ağır kısıtların önemli bir nedenidir. Ancak, Kuzey Kıbrıs'ın bu alandaki sorunun, yalnızca dış piyasalara erişim güçlüklerinden değil, aynı zamanda iç piyasaların darlığından kaynaklandığı da belirtilmelidir. Tanınmama ve izolasyon koşulları altında dış piyasalara erişim konusunda ilerleme sağlamak güç olabilir; ama bu olumsuz dış koşullar altında bile iç piyasaları geliştirici ve iç talebi canlandırıcı politikalar uygulamak ve her ne kadar kolay olmasa da "ölçek ekonomileri" oluşturmak mümkün olabilir. İç piyasanın darlığından kaynaklanan sorunlar, iyi tasarlanmış gelir ve talep politikaları ile hafifletilebilir. Seçilmiş üretim ve hizmet alanlarında geliştirilecek devlet-özel sektör işbirliği ise ölçek ekonomilerinin oluşturulması açısından yararlı olabilir.

EA alanında dikkat çekici diğer bir alt-bileşen de "işgücü piyasasının etkinliği"dir. Söz konusu dönemde Kuzey Kıbrıs'ta bu alt-bileşenin endeks değerinin belirgin ölçüde gerilediği (2008'de 4.09'dan 2016'da 3.20'ye) gözlemlenmektedir. Bu belirgin gerileme, ülke ekonomisinin en öncelikli sorunlarından birinin işgücü piyasasından kaynaklandığına işaret etmektedir. Bu alandaki temel sorunlar; ülkenin yetenekli insanları çekebilme ve tutabilme kapasitesi, profesyonel yönetime güven ve vergi oranlarının çalışma isteğine etkisi başlıkları altında toplanmaktadır.

Kuzey Kıbrıs için EA alanı kapsamında özellikle vurgulanması gereken diğer bir alt-bileşen ise "teknolojik hazırlık"tır. Bu alt-bileşen, 2013'e kadar inişli-çıkışlı bir performans sergilemiş olmasına karşın, 2016 itibarıyla "etkinlik artırıcılar" arasında 4.31'lik endeks değeriyle lider konumundadır. Ekonomide teknoloji içeriği ve katma değeri yüksek mal ve hizmet üretiminde yoğunlaşmanın başlayabilmesi ve gelişebilmesi için "teknolojik hazırlık" aşamasında belirli bir olgunluk düzeyine erişilmesi gerektiği bilinmektedir. Kuzey Kıbrıs'ın bu bakımdan özellikle son yıllarda umut verici bir gelişim gösterdiği belirtilmelidir. Politika yapıcılarının bu gelişmeyi dikkatle izlemesinde ve desteklemesinde büyük yarar vardır. Şu alanlardaki eksikliklerin giderilmesine yönelik politikaların uygulanması özellikle önemli görünmektedir: Uluslararası İnternet bant genişliği, en son teknolojilerin bulunabilmesi, doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferi.

Kuzey Kıbrıs – Güney Kıbrıs Karşılaştırması

Adada barış ve birleşme çalışmaları belirli ivmeler kazanarak sürmektedir. Güney Kıbrıs'ın ve Kuzey Kıbrıs'ın rekabet gücüne ilişkin avantajlarını ve dezavantajlarını saptamak, gerek rekabet gücü farklılıklarının birleşmeyi teşvik edici yönlerini görebilmek, gerekse birleşme veya ekonomik bütünleşme yoluyla sağlanabilecek birlikte ilerleme ve gelişme potansiyelini değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bir tarafın dezavantajları diğer tarafın avantajlarıyla örtüşebilir ve olası bir birleşme "tamamlayıcılık" ilişkilerini geliştirerek

önemli "karşılıklı yararlar" sağlayabilir. Aynı zamanda, olası bir birleşme veya ekonomik bütünleşme her iki tarafın avantajlarını pekiştirerek, ada içinde belirli sektörlerde "ölçek ekonomileri" oluşturulmasını ve iç piyasaların büyümesini sağlayarak ve dış pazarlara erişim olanaklarını genişleterek adanın tümünün rekabet gücünü hızla artırabilir. Bu düşüncelerle, raporda Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs rekabet güçlerindeki gelişmeler açısından ayrıntılı olarak karşılaştırılmıştır.

Bu karşılaştırmadan çıkan temel sonuçlardan biri şudur: 2016 itibarıyla, hem "küresel rekabet edebilirlik" (KRE), hem de KRE'nin üç temel bileşeni olan "temel gereksinimler" (TG), "etkinlik artırıcılar" (EA) ve "inovasyon ve gelişmişlik faktörleri" (İGF) açısından Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs'ın gerisindedir. Ancak, bu güncel rekabet gücü farkları çok büyük veya aşılabilir boyutlarda değildir. İki ülke arasındaki güncel KRE farkının başat kaynağının, EA alanı olduğu saptanmıştır. Diğer bir deyişle, Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs'a yetişmek için en çok çaba sarf etmesi gereken alan EA olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapılan basit ama pratik bir hesaplamadan ilginç bazı sonuçlar elde edilmiştir. 2016 itibarıyla, Güney Kıbrıs'ın dünyada rekabet gücü en yüksek 10 ülkenin TG, EA ve İGF ortalamalarına yetişebilmek için 100 birim mesafe kat etmesi gerekiyorsa; Kuzey Kıbrıs'ın aynı hedeflere ulaşabilmek için TG'de 128 birim, EA'da 147 birim ve İGF'de 122 birim mesafe kat etmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle, ilk 10 ülkeyi yakalama hedefi baz alınarak Güney Kıbrıs'la karşılaştırıldığında, Kuzey Kıbrıs'ın görece avantajının İGF'de ve görece dezavantajının EA'da olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, yukarıda EA kapsamında özellikle vurgulanan üç alt-bileşeni anımsamakta yarar vardır. "Piyasa büyüklüğü" ve "işgücü piyasasının etkinliği" alanlarında saptanan olumsuz görünüm ile "teknolojik hazırlık" alanında son yıllarda gözlemlenen umut vaat edici yükseliş; Kuzey Kıbrıs'ın gerek küresel rekabet gücünün gelişimi, gerekse Güney Kıbrıs'ı yakalayabilmesi için çok büyük önem taşımaktadır.

2008-2016 döneminde, Güney Kıbrıs'ta gerek KRE endeksinde, gerekse TG, EA ve İGF bileşenlerinin hepsinde düzenli ve oldukça hızlı gerilemeler kaydedilmiştir. Bu dokuz yıllık dönemin Güney Kıbrıs'ın ekonomik gelişimi ve rekabet edebilirliği açılarından kayıp yıllar olduğunu söylemek hiç de abartı sayılmaz. Aynı dönemde, Kuzey Kıbrıs KRE, EA ve İGF'de belirli ilerlemeler kaydetmişse de bu ilerlemelerin tatmin edici düzeyde olduğu söylenemez. Kuzey Kıbrıs, TG'de ise âdeta yerinde saymıştır.

Bu çerçevede, söz konusu dönemde Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs arasındaki rekabet gücü farkları hem KRE'de hem de tüm temel bileşenlerde azalmıştır. Ancak, rekabet gücü farklarındaki bu azalmalar, Kuzey Kıbrıs'ın kayda değer bir başarı göstermiş olmasından kaynaklanmamıştır. Farklardaki bu azalmaların genel ve esas nedeni, Güney Kıbrıs'ın 2008-2016 döneminde çok büyük ekonomik ve finansal zorluklara maruz kalmış olmasıdır. 2008'de başlayan küresel finansal krizin etkilerinin Güney Kıbrıs'ın (ve Yunanistan'ın) kendi

kriziyle çakışması, Güney Kıbrıs'ın rekabet gücünün tüm temel bileşenlerde önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Bu bakımdan, Güney Kıbrıs'la rekabet edebilirlik farklarının söz konusu dönemde belirli ölçülerde azalmış olması, Kuzey Kıbrıslı politika yapımcılar açısından sevindirici veya umut verici bir gelişme olarak değerlendirilmemelidir. Yapılan hesaplamalara göre, söz konusu dönemde, yalnızca EA alanında Güney Kıbrıs'ın gerileme hızı Kuzey Kıbrıs'ın ilerleme hızına eşittir. KRE, TG ve İGF'de ise Güney Kıbrıs'ın gerileme hızı, Kuzey Kıbrıs'ın ilerleme hızından daha yüksek olmuştur. Diğer bir deyişle, rekabet gücü farklarının azalmasının başat kaynağı, Güney Kıbrıs'ın görece başarısızlığıdır; Kuzey Kıbrıs'ın görece başarısı değildir. Güney Kıbrıs kayıp yıllar sürecini deneyimlerken, Kuzey Kıbrıs'ın birçok rekabet edebilirlik başlığında oldukça ihmalkâr bir eğilim sergilemiş olduğu gözden kaçmamalıdır. Öte yandan, Kuzey Kıbrıs'a çok da haksızlık etmemek bakımından; siyaseten tanınmayan ve ekonomik izolasyona maruz bir ülke ile siyaseten tanınan ve AB üyesi olan diğer bir ülkenin eşit koşullarda rekabet etmediklerini de belirtmek gerekir. Kuzey Kıbrıs, siyaseten tanınan ve AB üyesi bir ülke olsaydı, elbette, söz konusu dönemde çok daha iyi bir rekabet gücü performansı sergilemesi beklenirdi.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında, Güney Kıbrıs'la karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan temel bir sonucu, tekrar etme pahasına, vurgulamakta yine yarar vardır. Kuzey Kıbrıs'ta en çok ihmal edilmiş görünen alanlar, "sağlık ve ilköğretim" ile "işgücü piyasasının etkinliği"dir. Güney Kıbrıs'a göre Kuzey Kıbrıs'ın kısmi bir başarı elde ettiği alanlar ise, "kurumlar", "altyapı" ve "inovasyon"dur. Yukarıda, Kuzey Kıbrıs'ın "kurumlar" alanındaki performansının hiç tatmin edici olmadığını vurgulamıştık. Öyle görünüyor ki, söz konusu dönemde, Güney Kıbrıs "kurumlar" alanında çok büyük çaplı ve telafisi çok güç bir gerileme deneyimlemiştir. Öte yandan, "makroekonomik istikrar" ve "finans piyasasının gelişmişliği" alanlarında 2008'de Güney Kıbrıs önde iken, 2016'da Kuzey Kıbrıs öne geçmiştir. Ancak, bu konjonktürel gelişmenin esas nedeninin, Güney Kıbrıs'ın söz konusu dönemde yaşadığı makroekonomik ve finansal kriz olduğu açıktır.

Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan

Kıbrıs adasının Türkiye ve Yunanistan'la önemli tarihsel, siyasal ve ekonomik bağları vardır. Bu nedenle, adanın güneyi ve kuzeyi, bu iki ülkenin rekabet gücü performanslarıyla da karşılaştırılmıştır. Özetle, 2008-2016 döneminde, rekabet edebilirlik açısından bu dört ülke arasında en iyi görece performansı Türkiye'nin ve en kötü görece performansı ise Güney Kıbrıs'ın gösterdiği ortaya çıkmıştır. 2016 itibarıyla, KRE'de Türkiye 4.4 düzeyindeki puanıyla lider konumundayken, Güney Kıbrıs ve Yunanistan 4.0 puanda eşitlenmişlerdir. Kuzey Kıbrıs ise 3.7 puandadır. Diğer bir deyişle, 2016 itibarıyla,

genel rekabet gücü açısından, Güney Kıbrıs ile Yunanistan'ın Türkiye'ye uzaklığı, Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs'a ve Yunanistan'a uzaklığından daha fazladır.

Türkiye'nin Güney Kıbrıs'a ve Yunanistan'a karşı görece üstünlüğünün başat kaynağı EA olarak ortaya çıkmıştır. TG'deki fark oldukça küçüktür ve İGF'de ise bu üç ülke eşit konumdadır. İlginçtir ki Türkiye'nin en iyi olduğu EA alanı, Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs'la ve Yunanistan'la farkının en yüksek olduğu alandır. Türkiye'nin görece avantajının olduğu bir alanda Kuzey Kıbrıs'ın görece dezavantajı olduğu anlaşılmaktadır. Bu saptamanın, Türkiye-Kuzey Kıbrıs ilişkilerinde yol gösterici olması beklenebilir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'a vereceği teknik ve kurumsal destekler ile yapacağı mali yardımların özellikle EA alanında daha verimli sonuçlar doğurması olasıdır. Bu noktada, EA'nın alt-bileşenlerini anımsatmakta yarar vardır: Yükseköğretim ve eğitim, ürün piyasasının etkinliği, işgücü piyasasının etkinliği, finans piyasasının gelişmişliği, teknolojik hazırlık, piyasa büyüklüğü.

Öte yandan, Kuzey Kıbrıs'ta genellikle en çok ihmal edilmiş görünen alan da EA'dır ve dolayısıyla Kuzey Kıbrıslı politika yapımcıların önünde beliren temel önceliğin bu alan olduğu açıktır. Özellikle 2014 sonrasında bu alanda gözlemlenen çok belirgin gerilemeye acilen müdahale edilmesinde yarar vardır.

Son olarak, bu karşılaştırma çerçevesinden çıkan diğer bir sonuç da Kuzey Kıbrıslı politika yapımcıların çok durağan görünen TG alanına ivme kazandırmanın yolları üzerinde düşünmeye başlamaları gerektiğidir. İGF ise, özellikle son yıllarda Kuzey Kıbrıs'ta umut vaat eden bir alan olarak yükselmektedir. Dolayısıyla, İGF alanında özenli politikaların uygulanması, devlet-özel sektör işbirliklerinin geliştirilmesi ve işlevsel AR-GE destekleri sağlanmasında büyük yarar vardır.

Kuzey Kıbrıs ve Küçük Ada Ülkeleri

Kuzey Kıbrıs gibi küçük ada ülkelerinin, kalkınmaya ve rekabet gücünü geliştirmeye ilişkin kısıtları bakımından belirli ortak sorunlara sahip oldukları bilinmektedir. Örneğin, bu ülkelerde şu sorunların yaygın olduğu söylenebilir: Nüfusun ve yüzölçümünün küçüklüğü; doğal kaynak yetersizliği; beşeri sermaye ve nitelikli işgücü yetersizliği; piyasaların darlığı ve talep yetersizliği; ölçek ekonomileri geliştirmenin güçlüğü; taşıma, ulaştırma ve iletişim maliyetlerinin yüksekliği; ithalata yüksek oranlı bağımlılık; ihracat hacminin darlığı; ihracatta ve üretimde çeşitlenmenin düşüklüğü; dış pazarlara erişim güçlükleri; siyasal, ekonomik ve finansal dış şoklardan korunma olanaklarının kısıtlılığı; kırılgan çevre koşulları ve doğal afetlere yatkınlık.

Raporda, buna benzer sorunlarla boğuşan 11 küçük ada ülkesi ile Kuzey Kıbrıs, 2008, 2012 ve 2016 yıllarında rekabet güçleri bakımından karşılaştırılmıştır. Singapur'un açık ara liderliğini

sürdüğü bu grupta, dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Timor-Leste dönem boyunca hep sonuncu olmuştur. Barbados, Bahreyn, Malta, Mauritius ve Porto Riko bu grubun görece iyi performans gösteren ada ülkeleri olarak ön plana çıkmıştır.

Kuzey Kıbrıs'ın bu küçük ada ülkelerine göre KRE'deki konumu ise, ne yazık ki, hiç iç açıcı değildir. Bu grupta, Kuzey Kıbrıs 2008'de ve 2012'de sondan ikinci, 2016'de ise ancak sondan üçüncü olabilmıştır. TG, EA ve İGF alt-bileşenlerinde de durum farklı değildir. Bu noktada, diğerlerinden farklı olarak, Kuzey Kıbrıs'ın tanınmama ve ekonomik izolasyon gibi zorlu koşullarda rekabet etmeye çalışıyor olması önemlidir. Ama dış siyasi ve ekonomik koşullar nasıl olursa olsun; Kuzey Kıbrıs'ın rekabet edebilirlikte Timor-Leste ve Guyana gibi dünyanın en az gelişmiş ülkelere yakın bir performans göstermesi ve Dominik Cumhuriyeti, Trinidad & Tobago ve Jamaika gibi az gelişmiş ülkelerin gerisinde kalması kaygı vericidir.

Öte yandan, bu kaygının Güney Kıbrıs için de önemli ölçüde geçerli olduğuna dikkat çekmekte yarar vardır. Örneğin, 2016 itibarıyla, Güney Kıbrıs da Jamaika'nın gerisine düşmüş durumdadır. Bu bağlamda, şu soru akla gelmektedir: 2004'teki referandumda Güney Kıbrıs'ta da Kuzey Kıbrıs'ta olduğu gibi "evet" denmiş olsaydı ve birleşme gerçekleşseydi; "Federal Kıbrıs" adasının rekabet gücü 2016'da yine Jamaika'nın gerisinde kalır mıydı? Bu türden karşı-olgusal (counter-factual) sorulara kesin yanıt vermek elbette olanaksızdır. Ancak, ada ekonomilerine özgü, kalkınmaya ve rekabet gücüne ilişkin tipik kısıtların birleşme yoluyla bir ölçüde hafifletilebileceği varsayılırsa, "federal" bir Kıbrıs'ın 2016 itibarıyla küçük ada ülkeleri arasında daha yüksek bir sırada yer almış olabileceğini düşünmek çok da dayanaksız bir değerlendirme olmasa gerek.

Performans Değerlendirme Matrisine İlişkin Gözlemler

Tekil kurumların ya da sektörlerin olduğu gibi, ülke ekonomilerinin de mevcut durumlarını betimlemelerinde ve gelecek öngörülerini oluşturmalarında performans analiz ve değerlendirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Performans değerlendirmelerinde kullanılan performans matrisleri bir bakıma ilgili kurumun, sektörün ya da ekonominin karne belgesi anlamına gelir. Performans karnelerinin hem mevcut durumu analiz etmede hem de geleceğe dönük vizyon geliştirmede işlevli olabilmesi için "Stratejik Yönetim" yaklaşımı ile uyum içerisinde olması gerekmektedir.

Kuzey Kıbrıs Rekabet Edebilirlik Raporlarının (RER) içerisinde yer alan performans değerlendirme matrisleri, "Stratejik Yönetim" yaklaşımıyla yapılacak performans analizlerine katkı sağlayacak bilgiler içermektedir. Önceki raporlarda olduğu gibi bu yıl da bazı temel başlıklarda, Kuzey Kıbrıs

ekonomisinde gerçekleşen son iki yıllık uygulamalar bir matris ile sunulmaktadır. Bu matrisin yanı sıra, 2008-2016 yılları için Kuzey Kıbrıs RER belgelerinde yer alan uygulama gerçekleşme durumları da ayrı bir tablo ile verilmektedir.

Bu yılın RER'inde ayrıca, KKTC devletinin bazı temel strateji belgelerindeki stratejik amaçlara, hedeflere ve ilgili performans göstergelerine Kuzey Kıbrıs ekonomisinin performans analizine kaynaklık edebileceği düşünülerek yer verilmektedir.

Sözü edilen strateji belgelerinin başında, DPÖ tarafından hazırlanıp sunulan ve 2017-2019 yıllarını kapsayan "Orta Vadeli Program"(OVP) belgesi gelmektedir. OVP belgesinde yer alan, bazı temel başlıklardaki makroekonomik göstergelere dönük amaç ve hedeflerde yıllara göre gerçekleşme, tahmin ve hedef verilerine rapor içerisinde yer verilmiştir.

Kuzey Kıbrıs ekonomisinin performansını doğrudan etkileyecek bir diğer strateji belgesi, DPÖ tarafından yayınlanan ve 2016-2023 yıllarını kapsayan "KKTC Enerji Verimliliği Strateji Belgesi"dir. Raporla, bu belge de yayımlanmış, stratejik amaçlar ve ilgili hedeflere yer verilmiştir.

Prof. Ali Cevat Taşırın

Dr. Burçak Özoğlu

Kuzey Kıbrıs 114th / 139

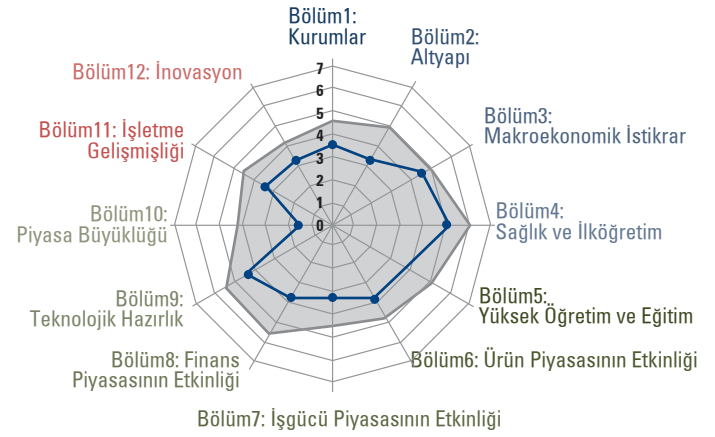
Ana Göstergeler, 2015

Toplam Nüfus (bin)	326	Kişi Başına Düşen GSYİH (cari fiyatlarla,\$),2015	13.737
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) (milyon \$), 2015	3.749	GSYİH (SPG),dünya toplamındaki payı (%), 2015	0,0043

Performansa Genel Bakış

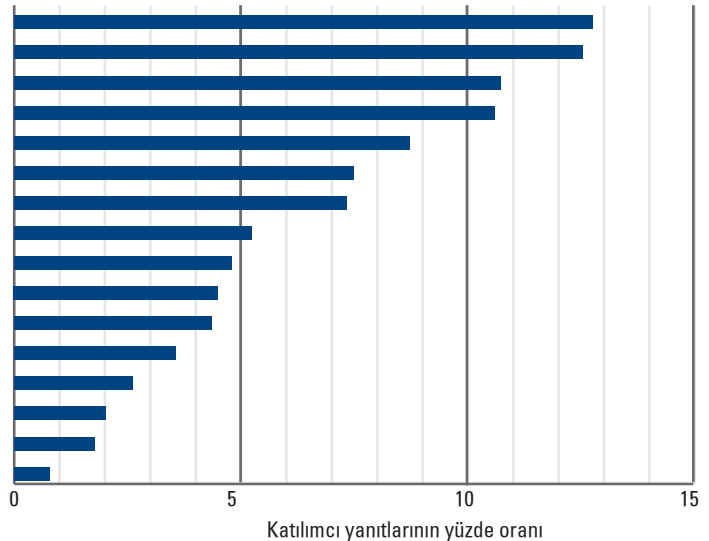
	Sıralama/139 (1-7)	Puan	Trend	En İyiye Olan Uzaklık
Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi	114	3,70	—	■ ■ ■ ■ ■
Altendeks A: Temel Gereksinimler	115	4,23	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 1: Kurumlar	83	3,69	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 2: Altyapı	96	3,40	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 3: Makroekonomik İstikrar	74	4,60	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 4: Sağlık ve ilköğretim	103	5,24	—	■ ■ ■ ■ ■
Altendeks B: Etkinlik Artırcılar	125	3,38	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 5: Yüksek öğretim ve eğitim	99	3,84	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 6: Ürün piyasasının etkinliği	124	3,80	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 7: İşgücü piyasasının etkinliği	135	3,20	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 8: Finans piyasasının gelişmişliği	95	3,64	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 9: Teknolojik hazırlık	63	4,31	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 10: Piyasa büyüklüğü	137	1,49	—	■ ■ ■ ■ ■
Altendeks C: İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri	116	3,21	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 11: İşletme gelişmişliği	125	3,29	—	■ ■ ■ ■ ■
Bölüm 12: İnovasyon	102	3,13	—	■ ■ ■ ■ ■

Baskı	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17
Sıralama	123/144	118/148	114/145	121/141	114/139
Puan	3,54	3,64	3,68	3,56	3,70

İş yaparken karşılaşılan en problemler (Kaynak:Yönetici Görüşleri Anketi)

Döviz düzenlemeleri	12,87
Verimsiz devlet bürokrasisi	12,64
Yetersiz eğitilmiş işgücü	10,75
Siyasal İstikrarsızlık	10,68
Yetersiz altyapı kaynakları	8,63
Vergi oranları	7,54
Finansmana erişim	7,3
Yenilik için yetersiz kapasite	5,10
Hükümet istikrarsızlığı/darbeler	4,87
Enflasyon	4,55
Kısıtlayıcı işgücü düzenlemeleri	4,32
Vergi düzenlemelerindeki karmaşıklık	3,53
Kamu sağlığındaki zayıflık	2,59
Ulusal işgücündeki kötü iş ahlakı	2,04
Rüşvet	1,88
Suç ve hırsızlık	0,71

Not: Yönetici Görüşleri Anketine katılanlara, 16 faktörlük listeden iş yaparken karşılaşılan en problemler beş faktörü seçmeleri ve daha sonra bunları 1 (en problemler) ile 5 arasında değişen bir değerlendirme ölçeğine göre puanlamaları istendi. Katılımcıların her bir faktöre vermiş olduğu puanlama 16 soruya vermiş oldukları toplam puanlamaya oranlanmıştır

Detaylı Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi

SIRALAMA/139 DEĞER TREND

Sıra	İçerik	Sıra	Değer	Trend
Bölüm 1: Kurumlar	83	3,69		
1.01 Mülkiyet hakları.....	117	3,64		
1.02 Fikri mülkiyet hakları.....	93	3,74		
1.03 Kamu fonlarının aktarılması.....	42	4,28		
1.04 Kamuoyunun siyasilere güveni.....	83	2,82		
1.05 Düzensiz ödemeler ve rüşvet.....	73	3,93		
1.06 Yargının bağımsızlığı.....	60	4,11		
1.07 Hükümet yetkililerinin kararlarında adam kayırma.....	103	2,63		
1.08 Kamu harcamalarının israfı.....	81	2,99		
1.09 Devlet düzenlemelerinin yarattığı yük.....	108	2,97		
1.10 Uyuşmazlıkların çözümünde yasal çerçevenin etkinliği.....	75	3,56		
1.11 Düzenlemelerin çözümünde yasal çerçevenin etkinliği.....	102	3,01		
1.12 Hükümetin politika oluşturmada şeffaflığı.....	111	3,59		
1.13 Terörizmin işletme maliyeti.....	26	5,96		
1.14 Suç ve şiddetin işletme maliyeti.....	31	5,40		
1.15 Organize suçlar.....	53	5,23		
1.16 Polis hizmetlerinin güvenilirliği.....	72	4,35		
1.17 Firmaların iş ahlakı.....	107	3,43		
1.18 Finansal denetim ve raporlama standartlarının gücü.....	137	2,70		
1.19 Kurumsal yönetim etkinliği.....	132	3,82		
1.20 Azınlık hissedarlarının çıkarlarının korunması.....	136	2,91		
1.21 Yatırımcının korunması endeksi, 0-10 (en iyisi)*.....	101	4,50		
Bölüm 2: Altyapı	96	3,40		
2.01 Genel altyapının kalitesi.....	121	2,81		
2.02 Yolların kalitesi.....	136	2,27		
2.03 Demiryollarının kalitesi.....	n/a	n/a		
2.04 Liman altyapısının kalitesi.....	101	3,29		
2.05 Hava yolu taşımacılığı altyapısının kalitesi.....	91	4,03		
2.06 Mevcut koltuk kilometre/hafta, milyon*.....	113	29,71		
2.07 Elektrik hizmetlerinin kalitesi.....	120	2,52		
2.08 Cep telefonu abone sayısı/ 100 kişiye düşen*.....	1	246,94		
2.09 Sabit telefon hatları/100 kişiye düşen*.....	39	29,75		
Bölüm 3: Makroekonomik İstikrar	74	4,60		
3.01 Devlet bütçe dengesi, GSYİH yüzdesi*.....	80	-3,69		
3.02 Tasarruf oranı, GSYİH yüzdesi*.....	53	22,90		
3.03 Enflasyon, yıllık % değişim*.....	122	7,78		
3.04 Devlet borcu, GSYİH yüzdesi*.....	137	157,00		
3.05 Ülke kredi derecelendirme notu, 0-100 (en iyisi)*.....	n/a	n/a		
Bölüm 4: Sağlık ve ilköğretim	103	5,24		
4.01 Sıtma vakası/1000 kişiye düşen*.....	3,99	50		
4.02 Sıtmanın işletmeye etkisi: *.....	7	1		
4.03 Verem vakası/1000 kişiye düşen*.....	12,6	36		
4.04 Veremnin işletmeye etkisi: *.....	7	1		
4.05 HIV yayınlığı, yetişkin nüfusa yüzdesi*.....	0,02	11		
4.06 HIV/AIDS'in işletmeye etkisi: *.....	6,99	1		
4.07 Bebek ölüm oranı, 1.000 canlı doğumda*.....	60	10,31		
4.08 Ortalama ömür uzunluğu, yıllık*.....	17	81,50		
4.09 İlköğretim kalitesi.....	103	3,27		
4.10 İlköğretim kayıt, net yüzdelik*.....	1	100,00		
Bölüm 5: Yüksek öğretim ve eğitim	99	3,84		
5.01 Ortaöğretime kayıt, brüt yüzdelik*.....	69	93,50		
5.02 Yükseköğretime kayıt, brüt yüzdelik*.....	5	87,00		
5.03 Eğitim sisteminin kalitesi.....	96	3,33		
5.04 Matematik ve fen bilimleri eğitiminin kalitesi.....	108	3,29		
5.05 Yöneticilik ve işletme okullarının kalitesi.....	131	3,17		
5.06 Okullarda internet erişimi.....	93	3,82		
5.07 Araştırma ve eğitim hizmetlerinin uygunluğu.....	120	3,61		
5.08 Çalışanlara eğitim verilmesi.....	131	3,13		
Bölüm 6: Ürün piyasasının etkinliği	124	3,80		
6.01 Yerli piyasadaki rekabet yoğunluğu.....	113	4,60		
6.02 Firma faaliyetlerinin egemenliği.....	116	3,13		
6.03 Anti-tekel politikasının etkinliği.....	112	3,18		
6.04 Vergilendirmenin etkinliği ve yayınlığı.....	125	2,83		
6.05 Toplam vergi oranı, kazanç yüzdesi*.....	96	45,50		
6.06 Şirket kurmak için gereken prosedür sayısı*.....	138	17,00		
6.07 Şirket kurmak için gerekli gün sayısı*.....	106	23,00		
6.08 Tarım politikasının maliyetleri.....	126	3,06		
6.09 Ticaretin karşısındaki engeller.....	133	3,24		
6.10 Ticaret ağırlıklı tarife oranı, vergi yüzdesi*.....	33	1,21		
6.11 Yabancı mülkiyetin yayınlığı.....	136	2,75		
6.12 Doğrudan yabancı yatırımı düzenleyen kuralların etkisi.....	136	2,87		
6.13 Gümrük prosedürlerinin yükü.....	135	2,51		
6.14 GSYİH'ya göre ithalat*.....	72	40,02		
6.15 Tüketici odaklı olma derecesi.....	95	4,37		
6.16 Müşteri gelişmişliği.....	98	3,04		
Bölüm 7: İşgücü piyasasının etkinliği	135	3,20		
7.01 İşçi işveren ilişkilerinde işbirliği.....	50	4,66		
7.02 Ücretlerin belirlenmesinde esneklik.....	74	5,00		
7.03 İşe alma ve işten çıkarma.....	75	3,73		
7.04 İşten çıkarma maliyeti, hafta tutarında maaş*.....	n/a	n/a		
7.05 Vergi oranlarının çalışma isteğine etkisi.....	94	3,70		
7.06 Maaş ve üretkenlik.....	74	3,93		
7.07 Profesyonel yönetime güven.....	135	3,02		
7.08 Ülkenin yetenekli insanları tutabilme kapasitesi.....	126	2,59		
7.09 Ülkenin yetenekli insanları çekebilme kapasitesi.....	130	2,10		
7.10 Kadınların işgücü piyasasına katılımı, erkek katlıma oranı*.....	119	0,56		
Bölüm 8: Finans piyasasının gelişmişliği	95	3,64		
8.01 Finansal hizmetlerin mevcudiyeti.....	107	3,71		
8.02 Finansal hizmetlerin fiyat uygunluğu.....	114	3,18		
8.03 Yerel sermaye piyasası aracılığı ile borçlanma.....	n/a	n/a		
8.04 Banka kredilerine erişiminin kolaylık derecesi.....	99	3,39		
8.05 Risk sermayesinin mevcudiyeti.....	n/a	n/a		
8.06 Bankaların sağlamlığı.....	123	3,69		
8.07 Menkul kıymetler borsasının düzenlemeleri.....	n/a	n/a		
8.08 Yasal haklar endeksi, 0-10 (en iyisi)*.....	46	6,00		
Bölüm 9: Teknolojik hazırlık	63	4,31		
9.01 En son teknolojilerin bulunabilmesi.....	124	3,73		
9.02 Firma düzeyinde teknoloji kullanımı.....	105	4,16		
9.03 Doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferi.....	108	3,80		
9.04 İnternet kullanıcıları*.....	1	116,35		
9.05 Geniş bant internet kullanıcıları/ 100 kişiye düşen*.....	43	20,67		
9.06 Uluslararası internet bant genişliği, kişi başına düşen kb/s*.....	44	82,01		
9.07 Mobil geniş bant kullanıcıları/ 100 kişiye düşen *.....	16	95,67		
Bölüm 10: Piyasa Büyüklüğü	137	1,49		
10.01 Yerel piyasa büyüklüğü endeksi, 1-7 (en iyisi)*.....	137	1,08		
10.02 Yabancı piyasa büyüklüğü endeksi, 1-7 (en iyisi)*.....	133	2,72		
10.03 GSYİH (SGP\$ milyar)*.....	135	4,87		
10.04 GSYİH'ya göre ihracat*.....	37	49,40		
Bölüm 11: İşletme gelişmişliği	125	3,29		
11.01 Yerel tedarikçi sayısı.....	123	3,87		
11.02 Yerel tedarikçi kalitesi.....	13	3,74		
11.03 Küme sektörlerinin gelişmişlik durumu.....	96	3,40		
11.04 Rekabet avantajının niteliği.....	97	3,07		
11.05 Değer zinciri arzı.....	121	3,28		
11.06 Uluslararası dağıtım ve pazarlamanın kontrolü.....	137	2,58		
11.07 Üretim süreçlerinin gelişmişliği.....	128	2,73		
11.08 Pazarlama faaliyetlerinin boyutları.....	134	3,43		
11.09 Yetki verme ve aktarma konusundaki isteklilik.....	88	3,61		
Bölüm 12: İnovasyon	102	3,13		
12.01 İnovasyon kapasitesi.....	107	3,78		
12.02 Bilimsel araştırma kurumlarının kalitesi.....	124	2,87		
12.03 Firmaların araştırma ve geliştirme harcamaları.....	112	2,88		
12.04 Araştırma geliştirmede özel sektör ve üniversitelerin işbirliği.....	94	3,22		
12.05 Devletin ileri derecede teknoloji ürünleri satın alması.....	131	2,48		
12.06 Bilimadamları ve mühendislerin bulunurluğu.....	122	3,22		
12.07 PCT patent başvuruları/ milyon nüfus*.....	n/a	n/a		

*Yönetici Görüşleri Anketlerinden elde edilmeyen veri

Not1: Yıldız (*) ile açıklanmayan veriler 1 ile 7 arasında bir ölçekte hazırlanmıştır.

Not 2: Yönetici Görüşleri Anketi örnekleminin oluşturulmasında GSYİH'nın son beş yıllık ortalaması alınarak sektörel ağırlıklar hesaplanmıştır.

Not 3: (2012-2013)-(2016-2017) dönemlerinde yayınlandıkları değerlerin trendlerini yansıtmaktadır.

GİRİŞ

Dünyanın Siyasal-İktisadi Görünümü

Kuzey Kıbrıs'ın Durumu

Raporun Bölümleri ve Kullanılan Veriler

Dünyanın Siyasal-İktisadi Görünümü

Oxford Üniversitesi Yayınları'nın bileşenlerinden biri olan Oxford Sözlükleri, 2004'ten bu yana düzenli olarak bir "yılın sözcüğü" (word of the year) seçmektedir. Her yıl, dünyanın genel ruh hâlini ve gidişatını yansıttığı düşünülen, dikkat ve ilgi çeken sözcüklerin bir listesi yapılmakta ve yılın sözcüğü o listeden seçilmektedir. Oxford Sözlükleri, 2016'da yılın sözcüğü olarak post-truth'u seçmiştir.¹ Türkçeye "post-hakikat" veya "post-gerçek" olarak çevrilebilecek bu sözcük, bir sıfat olarak, "Nesnel gerçeklerin kamuoyunu yönlendirmede duygu ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu durumları" nitellemek için kullanılmaktadır. Burada, post ön eki, kendinden sonra gelen sözcüğün önemini yitirdiğini vurgulamaktadır. 2016 yılında "post-hakikat siyaset" anlamındaki post-truth politics ve "post-hakikat dünya" anlamındaki post-truth world ifadeleri oldukça sık kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, 2016'nın, siyasette ve dünyada hakikatin önemsizleştiği bir yıl olduğu düşünülmektedir.

2016'da hakikatin önemsizleştiğinin düşünülmesine yol açan iki önemli olay olmuştur. Birincisi, 23 Haziran'da Birleşik Krallık'ta (UK) yapılan referandumdur. Referandumda halka "Birleşik Krallık, AB'den ayrılın mı?" sorusu sorulmuştur ve %52'ye yakın bir oranla "Evet" oyları çoğunluğu oluşturmuştur. Birleşik Krallık halkının AB'den ayrılmaya yönelik bu tercihi, Brexit olarak anılmaktadır. Brexit, Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik bütünleşmesini hedefleyen ulus-ötesi (transnational) bir Avrupa idealinin aldığı tarihi bir darbe olarak değerlendirilmektedir. Bir bakıma, Birleşik Krallık halkının ulus-ötesi bir yapılanmanın içinde yer almamayı tercih ettiği de söylenebilir. Hakikatin önemsizleştiğinin düşünülmesine yol açan ikinci önemli olay, 8 Kasım'da ABD'de yapılan başkanlık seçimini, küreselleşme karşıtı söylemleri, yer yer ırkçılığa varan milliyetçiliği, göçmen-karşıtı tutumu ve maço tavırlarıyla tanınan Cumhuriyetçi aday Donald Trump'ın kazanmış olmasıdır. Aynı zamanda dünyanın en zengin işadamlarından biri olan Trump, Amerikan halkını "popülist" vaatleriyle ve söylemleriyle ikna etmiş görünmektedir.

Birleşik Krallık'ta ve ABD'de halkın verdiği bu kararların arka planında, milliyetçi ve popülist unsurlar içeren duygu ve inançların baskınlaşması olduğu söylenebilir. Özellikle, 2007-2008 döneminde başlayan "küresel finansal kriz"den sonra, dünya ekonomisinin işleyişinin alt ve orta sınıfları sosyoekonomik bakımdan mağdur ettiği daha açık biçimde görülmeye başlamıştır. Ülke içi gelir ve servet eşitsizlikleri daha belirgin ölçüde hissedilir olmuştur. Mevcut düzenden şikâyetçi olan kitleler; ABD'deki "Wall Street'i İşgal Et!" (Occupy Wall Street!) hareketinden, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki "Arap Baharı"na kadar dünyanın birçok bölgesinde sistem-karşıtı protesto eylemleri düzenlemişlerdir. Dünyanın

¹ <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

gidişatına ilişkin memnuniyetsizliklerin her yıl bir öncesine göre daha da fazlaştığı bu dönemde, terör olgusu da giderek daha uluslararası bir boyut kazanmıştır. Özellikle, IŞİD veya DAESH olarak anılan örgütün gerek Orta Doğu’da yürüttüğü savaş, gerek çeşitli ülkelerde giriştiği kanlı eylemler dünyanın gidişatına ilişkin büyük kaygıları pekiştirmiştir. Kısacası, 2016’nın sonu itibarıyla gelinen noktada, dünyanın siyasal-iktisadi görünümü açısından iyimser olmak oldukça güçtür. Bir “post-hakikat” yılı olan 2016, önümüzdeki yıllarda belki de dünyanın siyasi ve ekonomik tarihinde bir dönüm noktası olarak anılacaktır.

Dünya ekonomisinde dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin yaygın olarak serbestleştirildiği ilk küreselleşme dönemi yaklaşık olarak 1870-1914 tarihleri arasında tecrübe edilmiştir. Dış ticarete ve sermaye hareketlerinde serbestlik derecesinin yaygın olarak artırıldığı ikinci küreselleşme döneminin başlangıcı ise 1970’lerin sonu ile 1980’lerin başına denk gelir. 1979’da Muhafazakâr Parti’nin adayı Margaret Thatcher’ın Birleşik Krallık’ta başbakan ve 1980’de Cumhuriyetçi Parti adayı Ronald Reagan’ın ABD’de başkan seçilmesiyle birlikte, kimi araştırmacıların “neoliberal” küreselleşme olarak niteledikleri yeni bir dönem başlamıştır. Diğer bir deyişle, dünya ölçeğinde bu ikinci ekonomik serbesti döneminin başlangıcını, Thatcher-Reagan ikilisi simgelemiştir. Neoliberal küreselleşme sürecinin 2016 sonu itibarıyla ulaştığı “netameli” görünümü yukarıda kısaca özetledik. 2016’da, Birleşik Krallık’ta tarihî bir referandumun sonucunda yine Muhafazakâr Parti’den Theresa May’in başbakanlığa gelmesi ve yine Cumhuriyetçi Parti’den Donald Trump’ın tarihî bir seçimin sonucunda ABD Başkanı olması, tarihin ilginç bir cilvesi olduğu kadar, belki de neoliberal küreselleşme döneminin sonunu da simgeleyecektir.

2016’nın sonlarında ve 2017’nin ilk aylarında, dış ticarete korumacı ve müdahaleci politikaların ve sermaye hareketlerinde denetimlerin yeniden yükselmeye başlayabileceği, bir ihtimal olarak konuşulmaya başlamıştır. Önümüzdeki dönemde dünya ekonomisinin ve ülke ekonomilerinin gösterecekleri performansla ilişkin belirsizlikler, tedirginlik yaratmayı sürdürmektedir. Dünya siyaseti düzeyinde ise, AB’nin giderek güçsüzleşebileceği, göçmen-karşıtı politikaların yaygınlaşabileceği ve özellikle ABD-Rusya ve ABD-Çin ilişkilerinde gözlemlenebilecek olası sorunlar sıklıkla dillendirilen başlıca konular arasındadır. Orta Asya, Kafkasya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz gibi jeostratejik ve jeopolitik öneme sahip bölgelerde çıkabilecek sorunlar, kaygı kaynağı olmayı sürdürmektedir.

Dünya Ekonomik Görünümü raporunu 16 Ocak 2017’de (Trump göreve başlamadan 4 gün önce) güncelleyen Uluslararası Para Fonu (IMF), “cansız geçen” (lackluster outturn) 2016’dan sonra, 2017 ve 2018’de özellikle yükselen piyasalarda ve

gelişmekte olan ekonomilerde bir canlanma olacağını tahmin etmektedir. Ancak IMF, göreve yeni başlayacak ABD yönetiminin uygulayacağı politikalara ilişkin belirsizliğe ve bunun olası küresel yansımalarına dikkat çekerek, Ocak ayı rapor güncellemesindeki tahminlere temkinli yaklaşılması gerektiğini de ima etmektedir.² Dünya sisteminin en güçlü ve egemen aktörü olan ABD’nin yeni başkanı Trump, 20 Ocak 2017’de göreve başlamasının üzerinden (bu satırlar yazılırken) henüz bir ay bile geçmemişken, seçim kampanyasındaki söylemlerinde ısrarcı olmasıyla ve aldığı bazı ilk kararlarla gerek dünya siyasetinde, gerekse dünya ekonomisinde var olan tedirginlikleri pekiştirmiştir. Trans-Pasifik Ortaklığı (Trans-Pacific Partnership, TPP) Anlaşması’ndan ABD’yi çekmesi, bazı Müslüman ülke vatandaşlarına getirmeye çalıştığı vize yasağı, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping’in Dünya Ekonomik Forumu’nda küreselleşmeyi savunduğu bir dönemde küreselleşme karşıtı söylemlerinde ısrarcı olması ve Meksika sınırına duvar inşa etmekte kararlı görünmesi, gerek ABD’de gerekse dünyada kaygıyla izlenmektedir.

Aynı rapor güncellemesinde IMF, dünya ekonomisinde gözlemediği risklere de değinmektedir. IMF, örneğin, dünya ekonomisi düzeyinde büyük politika değişiklikleri olursa, potansiyel olarak küresel dengesizliklerin artabileceğini ve döviz kurlarında sert hareketlerin sürebileceğini belirtmekte ve böyle bir durumda küresel ekonomik entegrasyon karşıtı korumacı baskıların daha da yoğunlaşabileceğini vurgulamaktadır. IMF, küresel ticaret ve göçmen kısıtlamalarının artması durumunda, üretkenliğin ve gelirlerin düşeceğini ve piyasalara sert bir darbe vurulmuş olacağını belirterek, âdeta küresel bir ekonomik krizin nasıl çıkabileceğini tasvir etmektedir. IMF, ayrıca, bazı büyük yükselen piyasa ekonomilerindeki ve birçok düşük-gelirli ülkedeki finansal kırılganlıkları, Orta Doğu ve Afrika’daki jeopolitik sıkıntıları, sığınmacı ve göçmen sorunlarını ve küresel terörü de dünyanın karşı karşıya olduğu riskler arasında saymaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu’nun 17-20 Ocak 2017 tarihlerinde Davos’ta düzenlenen yıllık toplantısında da dünyanın önündeki riskler başlıca tartışma konuları arasında yer almıştır. “2017’de Beklenebilecek 10 Ekonomik Şok” başlıklı, toplantı kapsamındaki bir makalede³ çeşitli risklere dikkat çekilmiştir. Örneğin, 2017’de ekonomik büyüme, Avrupa’da Brexit ve siyasi belirsizlikler yüzünden ve Çin’de inşaat sektöründeki durgunluk nedeniyle yavaşlayabilir. Emtia (hammadde, petrol vb.) fiyatları, birçok ülkede enflasyon, ABD’de faiz oranları artmaya devam edebilir ve ABD Doları değer kazanmayı sürdürebilir.

² <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/update/01/index.htm>

³ https://www.weforum.org/agenda/2017/01/economic-shocks-to-look-out-for-in-2017?utm_content=buffer33b04&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer

Kuzey Kıbrıs'ın Durumu

"Post-hakikat" yılı olan 2016'nın ardından, dünya siyasetinde ve ekonomisinde belirsizlikler ve genel olarak olumsuz bir görünüm gözlemlenirken, Kuzey Kıbrıs da çok önemli bir dönemden geçmektedir. Adanın kuzeyini ve güneyini federal bir çözüm çerçevesinde birleştirmeyi amaçlayan görüşme süreci, belirli duraklamalara karşın sürmüştür. Özellikle son yıllarda ivme kazanan, Türk ve Rum taraflarının Cumhurbaşkanlarının öncülük ettiği bu süreç, İsviçre'de 2016'nın sonlarına doğru aksamasına rağmen, Ocak 2017'de tekrar başlamıştır. Federal çözümden yana olanlar "temkinli iyimserlikleri"ni belirli bir ölçüde sürdürürken; gerek adanın her iki tarafında, gerekse Yunanistan ve Türkiye'de çözüme ilişkin tartışmalar devam etmiştir.

Çözüme ilişkin belirli başlıklarda önemli ilerlemeler sağlanmış görülmektedir. Güvenlik ve garantilerin ele alınmaya başladığı bir aşamaya ulaşılmış durumdadır. Dahası, taraflar ilk kez karşılıklı olarak haritalar sunmuşlardır. Ancak, Ocak 2017'de İsviçre'deki görüşmelerde ele alınan bu iki başlıkta uzlaşmaya varmanın hiç de kolay olmadığı görülmüştür. Şubat ayının başlarında Rum tarafının Temsilciler Meclisi'nde alınan bir karar ise sürecin yeni bir tıkanma evresine girmiş olabileceğinin işaretini vermektedir.

Rum Meclisi'nde alınan karar, 1950'de adada yapılan Enosis oylamasıyla ilgilidir. O oylamada, Kıbrıs'lı Rumların yaklaşık %96'sının "Talebimiz Enosis'tir" yazılı kâğıtları imzaladıkları bilinmektedir. Dönemin Yunanistan hükümetinin bu talebi uygun bulmaması nedeniyle bu oylama amacına ulaşamamıştır. 2017'nin bu ilk aylarında ise, AKEL milletvekilleri hariç olmak üzere, Rum milletvekilleri 1950'deki Enosis oylamasının okullarda anılması ve okutulması önerisini kabul etmişlerdir. Önerinin aşırı milliyetçi ve çözüm karşıtı ELAM'dan gelmiş olması ise oldukça manidardır. Rum Meclisi'nde alınan bu kararın, görüşme sürecine olumsuz etkileri olacağı açıktır.

Bu raporun kimi bölümlerinde dikkat çekildiği üzere, çözüm olsun veya olmasın, Kuzey Kıbrıs'ın ekonomik gelişmesini hızlandırabilmek ve rekabet edebilirlikte ilerleyebilmek için, gerek ekonomide gerekse kamuda yapması gereken çok fazla kurumsal reform vardır. Böyle reformların gerekliliği, sadece bu raporda değil, Kuzey Kıbrıs'ın siyasal-iktisadi durumunu inceleyen hemen her raporda yıllardır dile getirilmektedir. Bu reformlar, çözüm olacaksa, çözüm sonrası süreçte zaten zorunlu olacaktır. Dahası, bu reformlar, olası bir çözümden sonra, Kıbrıs'lı Türklerin geniş bir kesiminin birleşmeden ve AB üyeliğinden sosyoekonomik olarak istifade edebilmeleri için de gereklidir. Eğer çözüm olmayacaksa, Kuzey Kıbrıs'ın kendi başının çaresine bakabilmesinin tek yolu da bu reformlardır. Tanınmama ve izolasyon koşullarında, Türkiye'nin siyasi ve mali desteğine önemli ölçüde bağımlı, ihracatta çeşitlilik

ve teknoloji içerik açısından çok zayıf ve ithalata bağımlılık derecesi çok yüksek olan bir ekonominin sürdürülebilir bir gelişme yörüngesine sıçrayabilmesi de ancak böyle reformlarla mümkündür. Buna rağmen, bu raporun 9 yıllık çerçevesinde de saptandığı üzere, Kuzey Kıbrıs "kurumsal gelişme" konusunda atılması gereken adımların birçoğunu büyük ölçüde ihmal etmiş bir ülke görünümündedir.

2017'nin Ocak ayı başlarında, Kuzey Kıbrıs'ta iş dünyasını temsil eden üç temel ekonomik örgütün başkanları da verdikleri bir röportajda, Türkiye ile imzalanan reform paketinde ilerleme olmadığını vurgulamışlardır. Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO), Kıbrıs Türk Sanayi Odası (KTSO) ve Kıbrıs Türk Esnaf ve Zanaatkârlar Odası (KTEZO) başkanları, Kuzey Kıbrıs'ın en temel sorunun kamunun hantal çalışması olduğunu ve bürokrasinin hızlanması için gerekli çalışmaların yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Oda başkanları 2016'da ekonomide kayda değer hiçbir gelişme olmadığına da dikkat çekmişlerdir.⁴

2016'nın son aylarından itibaren Türkiye'nin de oldukça olumsuz biçimde etkilenmeye başladığı sert döviz kuru hareketlerinden ve küresel ekonomik sıkıntılardan Kuzey Kıbrıs'ın da payını alması kaçınılmazdır. IMF'nin 3 Şubat 2017 tarihli gözden geçirme raporunda, Türkiye'ye yönelik önemli uyarılar yer almaktadır. Artan belirsizlikler yüzünden yatırımların yavaş seyretmesi, büyümenin tüketim kaynaklı olmaya devam etmesi, cari işlemler açığının oldukça yüksek olmayı sürdürmesi, enflasyonun hâlâ hedefin üstünde olması, yapısal reformların yavaşlığı. Raporda, belirsizliklerin sürmesine neden olabilecek etmenlere de dikkat çekilmiştir. Siyasetin başkanlık sistemine geçişe odaklanması, AB-Türkiye ilişkilerinin geleceğine ilişkin yeni sorular, ülkenin güneydoğusundaki gergin güvenlik durumu ve komşu ülkelerdeki çatışmalar.⁵ Bu olumsuz "gözden geçirme" notları, Türkiye'yle sıkı siyasi ve ekonomik bağlantıları olan Kuzey Kıbrıs açısından da önemlidir.

Her şeye rağmen, "post-hakikat" çağının "netameli" görünümünün Türkiye'ye ve Kuzey Kıbrıs'a yansımayacağını umut ediyor; bu iki ülkede hakikatin asla önemsizleşmemesini diliyoruz.

Raporun Bölümleri ve Kullanılan Veriler

Bu rapor, bu Giriş bölümünü izleyen üç ana bölümden oluşmaktadır.

"Kuzey Kıbrıs'ta Rekabet Edebilirlilik" başlıklı 2. Bölümde, Kuzey

⁴ <http://www.kibrisgazetesi.com/kibris/ekonomide-kayda-deger-gelisme-yok/9708>

⁵ <http://www.imf.org/en/News/Articles/2017/02/03/pr1734-IMF-Executive-Board-Concludes-2017-Article-IV-Consultation-with-Turkey>

Kıbrıs'ın rekabet gücündeki gelişmeler, önceki raporlardan farklı olarak, yalnızca son birkaç yılı değil, 2008-2016 dönemini kapsayacak biçimde incelenmektedir.

2. Bölümde kullanılan veriler, Dünya Ekonomik Forumu'nun (DEF'nin) "Yönetici Görüşleri Anketi"ne dayanarak Kuzey Kıbrıs iş dünyasından 100 civarında yöneticiyle yapılan görüşmeler sonucunda oluşturulmuştur. DEF'in benimsediği hesaplama yöntemi kullanılarak 1 ile 7 arasında değerler alan rekabet edebilirlik endeksleri hesaplanmıştır.⁶

Bu noktada, ankete dayanması nedeniyle verilerin büyük ölçüde iş dünyasının öznel (subjective) görüşlerini yansıttığı vurgulanmalıdır. Hesaplanan endekslerin bir bölümü nesnel (objective) veriler içerse de çoğunluğu öznel algılara (perceptions) dayanmaktadır. Raporla veri analizi yoluyla yapılan değerlendirmelerin, bu bilginin ışığında okunmasında yarar vardır.

En genel rekabet edebilirlik göstergesi, Küresel Rekabet Edebilirlilik (KRE) endeksidir. KRE endeksinin üç temel bileşeni vardır: Temel Gereksinimler (TG), Etkinlik Artırıcılar (EA) ve İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri (IGF).⁷ Bu üç temel bileşenin de 12 alt-bileşeni vardır:

Temel Gereksinimler (TG):

1. Kurumlar
2. Altyapı
3. Makroekonomik istikrar
4. Sağlık ve ilköğretim

Etkinlik Artırıcılar (EA):

5. Yükseköğretim ve eğitim
6. Ürün piyasasının etkinliği
7. İşgücü piyasasının etkinliği
8. Finans piyasasının gelişmişliği
9. Teknolojik hazırlık
10. Piyasa büyüklüğü

İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri (IGF):

11. İşletme gelişmişliği
12. İnovasyon

2. Bölümde tüm bu rekabet edebilirlik endeksleri kullanılarak Kuzey Kıbrıs'ın 2008-2016 dönemindeki performansı ayrıntılı olarak incelenmektedir.

2.1 numaralı alt-bölümde, Kuzey Kıbrıs'ın rekabet edebilirlikteki genel görünümü ele alınmaktadır.

2.2 numaralı alt-bölümde, Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs ile karşılaştırılmaktadır.

2.3 numaralı alt-bölümde, karşılaştırma çerçevesine Türkiye ve Yunanistan da dâhil edilmektedir.

2.4 numaralı alt-bölümde, ekonomik gelişmeye ve rekabet edebilirliğe ilişkin temel kısıtları görece benzer sayılabilecek 11 küçük ada ülkesinin verileri incelenerek Kuzey Kıbrıs'ın bu ülke grubuna karşı durumu ele alınmaktadır.

2.5 numaralı alt-bölüm, yine daha önceki raporlardan farklı olarak, bir ekonometrik regresyon çalışmasını içermektedir. Söz konusu 11 ada ülkesi ile Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan'dan oluşan 15 ülkeli bir grup için 2008-2016 dönemini kapsayan bu ekonometrik analizde, KRE'nin üç temel bileşeni ile onların 12 alt-bileşeni arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmaktadır. "Kısmi Küçük Kareler – Patika Modellemesi" yöntemi kullanılarak alt-bileşenler arasındaki ilişki (DEF'nin yönteminden farklı olarak) nesnel (objective) bir ölçme yöntemine dayandırılmaktadır.

3. Bölümde Kuzey Kıbrıs'ın rekabet edebilirliğine ilişkin "Performans Değerlendirme Matrisi" sunulmakta ve bu matrise dayanan çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır.

Kuzey Kıbrıs için hazırlanan Rekabet Edebilirlilik Raporları, her yıl farklı bir tema içermektedir. Bu seneki tema, "Standartlaşma ve Dış Pazarlara Erişim" olarak belirlenmiştir. Ürünlerde ve hizmetlerde standartlaşma konusuna odaklanan 4. Bölümde bu tema işlenmektedir. Standartlaşmanın anlam ve önemi, dünyada önde gelen standardizasyon kuruluşları, standartlaşmanın iktisadi ve toplumsal yararları, standartlaşma ve dış ticaret ilişkisi ve Kuzey Kıbrıs'ın bu alandaki mevcut durumu ve temel sorunları gibi konular 4. Bölümde incelenerek rapor sonuçlandırılmaktadır.

⁶ Anket, veri derlemesi ve endeks hesaplamaları, yazarlar tarafından değil, anket şirketi tarafından yapılmıştır.

⁷ Bunların ağırlıkları, sırasıyla, %40, %50 ve %10 olarak belirlenmektedir.

Kuzey Kıbrıs'ta Rekabet Edebilirlik

Kuzey Kıbrıs'ta Rekabet Edebilirlik: Genel Görünüm, 2008-2016

Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs : Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016

Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan: Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016

Kuzey Kıbrıs ve Seçilmiş Ada Ülkeleri: Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016

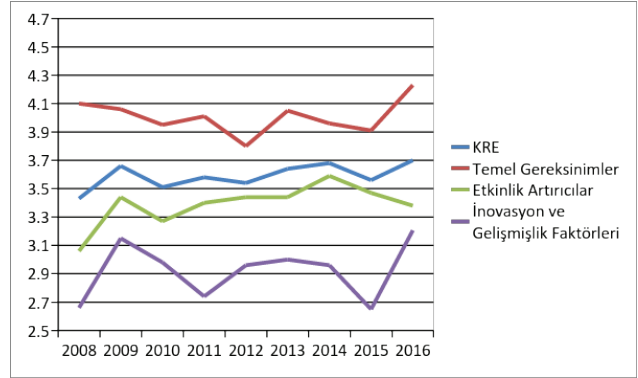
Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan ve Seçilmiş Ada Ülkeleri: Ekonometrik Regresyon Çözümlemesi, 2008-2016

Kuzey Kıbrıs'ta Rekabet Edebilirlik: Genel Görünüm, 2008-2016

Bu alt-bölümde, Kuzey Kıbrıs'ın 2008-2016 döneminde "küresel rekabet edebilirlik" (KRE) ve bileşenleri açısından gösterdiği genel performans incelenmektedir. Şekil-1'de, KRE endeksindeki ve onu oluşturan üç temel bileşendeki değişimler sunulmaktadır.

Şekil-1'e göre, 2008-2016 döneminde Kuzey Kıbrıs'ın KRE endeksinin küçük iniş-çıkışlar sergilediği gözlemlenmektedir. 2008'de 3.43 olan KRE endeks değeri 2016'da 3.70'e erişmiştir. Diğer bir deyişle, Kuzey Kıbrıs söz konusu dönemde rekabet edebilirliğin bütüncül bir ölçüsü olan KRE endeksini artırmayı başarmıştır. Ancak, dokuz yıllık bir dönem için söz konusu artışın tatmin edici oranda olduğunu söylemek güçtür. KRE endeksi dokuz yıllık dönemde ancak 0.27 puanlık bir artış gösterebilmiştir.

Şekil-1. Kuzey Kıbrıs – KRE ve Bileşenleri, 2008–2016

Veri kaynağı: KTTO, Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik anketleri

Notlar: KRE endeksi, 1 ile 7 puan arasında hesaplanan küresel rekabet edebilirlik endeksidir.

Temel gereksinimler: Kurumlar, altyapı, makroekonomik istikrar, sağlık ve ilköğretim.

Etkinlik artırıcılar: Yükseköğretim ve eğitim, ürün piyasasının etkinliği, işgücü piyasasının etkinliği, finans piyasasının gelişmişliği, teknolojik hazırlık, piyasa büyüklüğü.

İnovasyon ve gelişmişlik faktörleri: İşletme gelişmişliği, inovasyon.

Şekil-1'de görüldüğü üzere, KRE'nin bileşenleri içinde en başarılı performans "temel gereksinimler" (TG) alanına aittir. En yüksek endeks değerleri, dönem boyunca 4.10-4.23 aralığında değişen bu bileşende gözlemlenmiştir. Bu bakımdan, Kuzey Kıbrıs'ın rekabet gücüne en belirgin katkısı TG alanının yaptığı söylenebilir. Kuzey Kıbrıs'ta KRE'nin bileşenleri içinde en düşük performansı ise oldukça dalgalı bir eğilim sergileyen "inovasyon ve gelişmişlik faktörleri" (İGF) göstermiştir. "Etkinlik artırıcılar" (EA) bileşeninin değerleri de dönem boyunca KRE endeksinin altındadır. Bu genel sonuçlar, Kuzey Kıbrıs'ta gerek İGF, gerekse EA alanlarına daha fazla odaklanmak gerektiğine

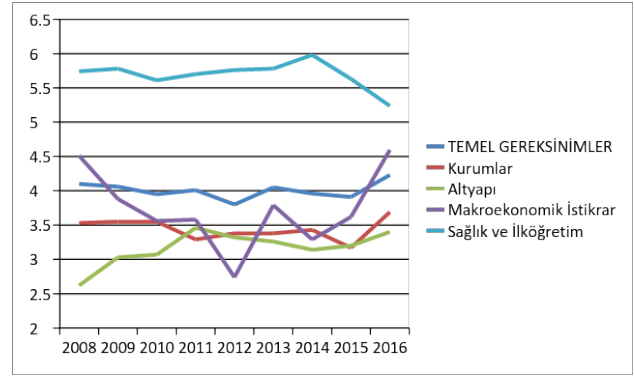
işaret etmektedir. Son dönemlerde, İGF’de gözlemlenen hızlı sıçrama (2015’te 2.65’ten 2016’da 3.21’e) umut verici bir gelişme iken; EA’daki düşüş eğilimi (2014’te 3.59’dan 2016’da 3.38’e), önemli bir uyarı sinyali olarak ele alınmalıdır.

Şekil-2’de, Kuzey Kıbrıs’ın rekabet gücüne en belirgin katkısı yapan “temel gereksinimler” (TG) alanı alt-bileşenleriyle birlikte ele alınmaktadır. Dört alt-bileşen içinde tüm dönem boyunca en yüksek performans, “sağlık ve ilköğretim” alanında gözlemlenmiştir. Ancak, TG’nin itici gücü olarak karşımıza çıkan bu alanda son dönemlerde gözlemlenen düşüş eğilimi de dikkate değerdir. “Sağlık ve ilköğretim” alanında Kuzey Kıbrıs 2014’te 5.98 gibi oldukça yüksek ve başarılı bir endeks değerine erişmiştir; ancak bu değer 2015’te 5.63’e ve 2016’da da 5.24’e gerilemiştir. Bu önemli alanın, son yıllarda önemli ölçüde ihmal edildiği belirtilebilir.

Şekil-2’de görülen diğer üç alt-bileşen ise, TG’nin genellikle altında kalmıştır. “Makroekonomik istikrar” alt-endeksi, 2008-2012 arasında küresel finansal krize koşut olarak hızla düşmüş ve 2012 sonrasında aynı hızla toparlanmıştır. “Altyapı” alanında 2008-2011 arasında, küresel finansal krize karşın belirli bir ilerleme sağlanmışsa da bu ilerleme krizin etkilerinin aşılma başlandığı 2011 sonrasında sürdürülememiştir. Bu noktada, altyapı yatırımlarının sonuçlarının genellikle orta veya uzun vadede alındığı hatırlanmalıdır. Bu bakımdan, Kuzey Kıbrıs’ta küresel finansal krizden önce başlatılmış altyapı yatırımlarının küresel kriz sırasında ve sonrasında tamamlandığı tahmin edilebilir. Ancak, küresel krizin etkileri azalıp makroekonomik istikrarda ilerleme sağlanmış olmasına karşın, kriz sonrasında altyapı alanında duraklama yaşanıyor olması, bu önemli alanda yatırımların son yıllarda ihmal edilmeye başladığına işaret ediyor olabilir.

Şekil-2’de, Kuzey Kıbrıs için “kurumlar” alt-bileşeninin küçük iniş-çıkışlarla birlikte oldukça yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Son dönemde (2015’te 3.2’den 2016’da 3.69’a) gözlemlenen sıçrama her ne kadar umut vericiyse de erişilen bu endeks değeri henüz istenen düzeyde değildir. 1990’lardan bu yana, kurumsal gelişmenin önemini vurgulayan çok geniş bir literatür oluşmuştur. Özellikle Dünya Bankası’nın ve önde gelen batılı iktisatçıların katkıda bulunduğu bu literatüre göre, kurumsal gelişme yalnızca rekabet gücünün değil, aynı zamanda genel olarak ekonomik gelişmenin de en temel belirleyicilerinden biridir. Bu nedenle, son yıllarda gelişmekte olan ülkelere, gerek rekabet güçlerini artırabilmeleri, gerek ekonomik gelişmelerini hızlandırabilmeleri, gerekse “orta-gelir tuzağı”ndan sakınabilmeleri için “kurumsal

Şekil-2. Kuzey Kıbrıs – Temel Gereksinimler ve Bileşenleri, 2008–2016

Veri kaynağı: KTTÖ, Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik anketleri

reformlar” yapmaları önerilmektedir. Kuzey Kıbrıs’ın 2008-2016 döneminde bu önemli alanda kayda değer bir ilerleme sağlayamamış olması üzücüdür. 2008’de 3.53 olan “kurumlar” endeks değeri, 2016’da ancak 3.69’a erişebilmiştir. Diğer bir deyişle, dokuz yıllık bir dönemde, Kuzey Kıbrıs bu alanda ancak 0.16 puanlık oldukça düşük bir artış sağlayabilmiştir. Gerek ekonomik gelişmeye, gerekse rekabet gücüne belirgin ve kalıcı katkıları olduğu bilimsel çalışmalarca saptanmış bu alanda, Kuzey Kıbrıslı politika yapımcıların geçtiğimiz dokuz yıl boyunca oldukça ihmalkâr davranmış olmaları ülkenin ekonomik geleceği açısından kaygı vericidir.

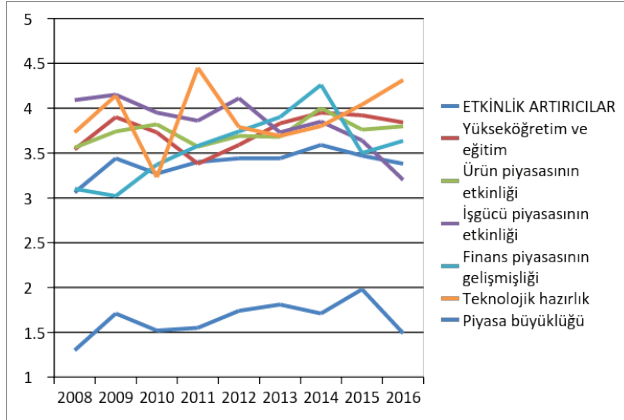
“Kurumlar” alanı, rekabet edebilirlilik anketleri kapsamında 21 alt-bileşenden oluşmaktadır. 2016 itibarıyla, Kuzey Kıbrıs’ın bu 21 alt-bileşen içinde belirgin biçimde en kötü performans gösterdiği konu başlıkları aşağıda listelenmiştir:

- Kamuoyunun siyasilere güveni
- Hükümet yetkililerinin kararlarında adam kayırma
- Kamu harcamalarının israfı
- Devlet düzenlemelerinin yarattığı yük
- Finansal denetim ve raporlama standartlarının gücü
- Azınlık hissedarlarının çıkarlarının korunması
- Yatırımcıların korunması

Kuzey Kıbrıslı politika yapımcıların bu konuları en güncel ve öncelikli sorunlar olarak ele almalarında yarar vardır. Kuzey Kıbrıs ekonomisinin gelişimini hızlandırmak, rekabet gücünü yükseltmek ve bunların sürekliliğini sağlamak için özellikle ve öncelikle bu konularda kurumsal reformların tasarlanıp uygulanması gerekli görülmektedir.

Şekil-3'te, "etkinlik artırıcılar" (EA) ve alt-bileşenlerine ilişkin gelişmeler sunulmaktadır. EA, 6 alt-bileşenden oluşmaktadır. Bu alt-bileşenler içinde, "piyasa büyüklüğü" diğerlerinden çok belirgin biçimde ayrılmaktadır. Diğer 5 alt bileşenin endeks değerleri, genellikle EA'nın üstünde ve 3.5 ile 4.5 arasında seyretmiş iken; "piyasa büyüklüğü" endeksi genellikle 1.5-2.0 aralığında kalarak çok düşük değerler almıştır. İlk bakışta, "piyasa büyüklüğü" alanındaki bu çok düşük performansın temel nedeni olarak, Kuzey Kıbrıs'ın uluslararası toplumca siyaseten tanınmıyor oluşu ve uzunca bir süredir devam etmekte olan ekonomik izolasyon koşulları düşünülebilir. Tanınmama ve izolasyonun, Kuzey Kıbrıs'ın "piyasa büyüklüğü"nü olumsuz etkilediği açıktır. Bu nedenle, mevcut dış siyasal koşullar altında, Kuzey Kıbrıs'ın "piyasa büyüklüğü" alanını geliştirmek bakımından yapabileceklerinin çok sınırlı olduğu söylenebilir. Ancak, bu noktada, "piyasa büyüklüğü" endeksi oluşturulurken 4 temel ölçütün kullanıldığını belirtmekte yarar vardır: i) Yerel piyasa büyüklüğü, ii) Yabancı piyasa büyüklüğü, iii) Satın alma gücü paritesine göre GSYİH, iv) GSYİH'ye göre ihracat.

Şekil-3. Kuzey Kıbrıs – Etkinlik Artırıcılar ve Bileşenleri, 2008–2016

Veri kaynağı: KTTÖ, Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik anketleri

Diğer bir deyişle, "piyasa büyüklüğü" endeksini yalnızca "yabancı piyasa büyüklüğü" ve ihracat etkilememektedir. Bu endeks, aynı zamanda "yerel piyasa büyüklüğü"nin ve GSYİH'nin etkilerini de içermektedir. Tanınmama ve izolasyonun; daha çok yabancı piyasa büyüklüğünü ve ihracat olanaklarını kısıtladığı, yerel piyasa büyüklüğü ile GSYİH'yi ise görece daha az etkilediği varsayılabilir. Bu bakımdan, Kuzey Kıbrıs'ın tanınmama ve izolasyon koşulları altında dahi, yurtiçi piyasaları genişleterek ve yurt içi gelirleri düzenli olarak artırarak bu alanda belirli bir başarı sağlayabileceği vurgulanmalıdır. Nitekim Kuzey Kıbrıs'ta "piyasa büyüklüğü" alanında karşılaşılan kısıtların daha çok yerel piyasaların darlığından kaynaklandığı da

gözlemlenmektedir. Örneğin, son üç yılda (2014, 2015 ve 2016'da); "yerel piyasa büyüklüğü" endeksi, sırasıyla, 1.50, 1.72 ve 1.08 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllar için "yabancı piyasa büyüklüğü" endeksi ise belirgin biçimde daha yüksektir: Sırasıyla 2.34, 2.79 ve 2.72. Diğer bir deyişle, Kuzey Kıbrıs için yurtiçi piyasaların darlığı, yurtdışı piyasaların darlığından daha önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, değiştirilmesi kısa vadede güç olan mevcut dış siyasi koşullara karşın; Kuzey Kıbrıs'ta iç piyasaları geliştirmeye ve genişletmeye yönelik talep ve gelir politikaları uygulanarak "piyasa büyüklüğü" sorunu belirli bir ölçüde hafifletilebilir. Seçilmiş sektörlerde "ölçek ekonomileri"nin koşullarının devlet-özel sektör işbirliği ile oluşturulması da üretim maliyetlerinin ve dolayısıyla fiyatların düşmesi yoluyla iç piyasaları canlandırabilir ve genişletebilir.

Şekil-3'te, "etkinlik artırıcılar"ın diğer 5 alt-bileşenindeki gelişmelere bakıldığında, şu konular özellikle dikkat çekmektedir:

- Nüfusuna ve yüzölçümüne oranla dünyanın en çok üniversite barındıran bölgelerinden biri olan Kuzey Kıbrıs'ta 2008-2016 döneminde "yükseköğretim ve eğitim" alanında kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu alanda endeks 3.5 ile 4.0 arasında sıkışmıştır. Ülkede yükseköğretimin niteliğini yükseltecek önlemlerin alınması, niteliksel gelişimin kalıcı olmasını sağlayacak eğitim politikalarının ve yükseköğretim reformlarının uygulanması gerekli görünmektedir.
- Benzer biçimde, "ürün piyasasının etkinliği" endeksi de 3.5 ile 4.0 arasında sıkışmış görünmektedir. Bu alanda, 2016 itibarıyla en belirgin kısıtlar olarak şu konular özellikle ön plana çıkmaktadır: Şirket kurmak için gereken prosedür sayısı, gümrük prosedürlerinin yükü, yabancı mülkiyetin yaygınlığı, vergilendirmenin yatırım yapma isteğine etkisi.
- "İşgücü piyasasının etkinliği" alanında Kuzey Kıbrıs'ta 2008-2016 döneminde belirgin bir performans düşüşü gözlemlenmiştir. 2008'de 4'ün üzerinde olan endeks değeri, 2016'da 3.20'ye gerilemiştir. 2016 itibarıyla, bu alandaki en temel sorunlar şunlardır: Ülkenin yetenekli insanları çekebilme ve tutabilme kapasitesi, profesyonel yönetime güven ve vergi oranlarının çalışma isteğine etkisi.
- "Finans piyasasının gelişmişliği", incelenen dokuz yıllık dönemin ilk yedi yılında (2008-2014 arasında) oldukça umut verici ve hızlı bir iyileşme performansı

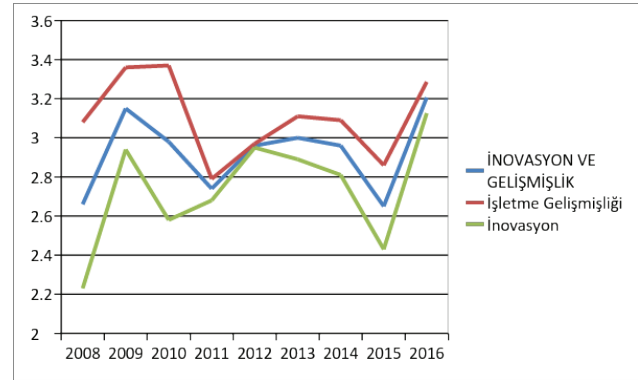
sergilemiş ve endeks değeri 3 civarından 4.26'ya kadar yükselmiştir. Ancak, 2014'ten 2015'e hızlı bir düşüşle 3.5'e gerilemiş, 2016'da da ancak 3.64 düzeyine erişebilmiştir. Finansal gelişmenin istikrar kazanabilmesi için, öncelikle, "menkul kıymetler borsası düzenlemeleri"nin iyileştirilmesi, "finansal hizmet fiyatlarının" uygunlaştırılması ve "banka kredilerine erişim" in kolaylaştırılması gerekmektedir.

- v. "Teknolojik hazırlık", 2013'e kadar inişli-çıkışlı bir performans sergilemiş olmasına karşın, 2016 itibarıyla "etkinlik artırıcılar" arasında 4.31'lik endeks değeriyle en yüksek alt-bileşen olarak dikkat çekmektedir. 2013'ten itibaren belirgin bir artış eğilimi sergileyen bu alt-endeksin gerek ekonomik gelişmede gerekse rekabet edebilirlikte özel bir önemi vardır. Ekonomide teknoloji içeriği ve katma değeri yüksek mal ve hizmet üretiminde yoğunlaşmanın başlayabilmesi için "teknolojik hazırlık" aşamasında belirli bir olgunluk düzeyine erişilmesi gerekmektedir ve Kuzey Kıbrıs bu bakımdan özellikle son yıllarda umut verici bir gelişim göstermiştir. Politika yapıcıların bu gelişmeyi dikkatle izlemesinde ve desteklemesinde büyük yarar vardır. Şu alanlardaki eksikliklerin giderilmesine yönelik politikaların uygulanması özellikle önemli görünmektedir: Uluslararası İnternet bant genişliği, en son teknolojilerin bulunabilmesi, doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferi.

Bu alt-bölümde, son olarak, Kuzey Kıbrıs'ın "inovasyon ve gelişmişlik faktörleri"ndeki (İGF'deki) performansını inceleyeceğiz. Şekil-4'te görüldüğü üzere, 2008-2016 döneminde bu alanda oldukça büyük dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Dönem boyunca "işletme gelişmişliği", "inovasyon"dan daha yüksek bir performans sergilemiştir. Bu iki alt-bileşenin büyük ölçüde birlikte hareket etmeleri de ayrıca dikkat çekicidir. Oldukça geniş dalgalanmalardan sonra, 2016 itibarıyla, "işletme gelişmişliği" endeksi 3.29 değerine ve "inovasyon" endeksi de 3.13 değerine erişmiştir.

İGF, bir yandan, diğer temel bileşenlere ("temel gereksinimler"e ve "etkinlik artırıcılar"a) göre Kuzey Kıbrıs'ın en düşük performans gösterdiği alandır; öte yandan, son dönemde (2015'ten 2016'ya) en hızlı artış bu alanda gözlemlenmiştir (Şekil-1). 2009-2011 ve 2013-2015 arasındaki hızlı düşüşler, izleyen yıllarda önemli ölçüde telafi edilebilmiştir (Şekil-4). Diğer bir deyişle, rekabet gücünün en ileri aşaması sayılabilecek bu alanda Kuzey Kıbrıs'ın fazlasıyla "dinamik" bir seyir izlediği söylenebilir. Politika

Şekil-4. Kuzey Kıbrıs – İnovasyon/Gelişmişlik ve Bileşenleri, 2008–2016

Veri kaynağı: KTTO, Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik anketleri

yapıcıların bu çok önemli alandaki dalgalanma eğilimini genel bir yükseliş eğilimine dönüştürmek için bilim, teknoloji ve sanayi politikalarına özel bir önem vermesi gerekir. Kuzey Kıbrıs, belirli koşullar sağlandığında, İGF alanında kayda değer sıçramalar ve atılımlar yapabilecek bir ülke görünümündedir. Bu alandaki temel kısıtların giderilmesi durumunda, Kuzey Kıbrıs orta ve uzun vadede genel rekabet gücünü kayda değer oranlarda artırmaya başlayabilir. Son üç yılın (2014, 2015 ve 2016'nın) ortalamasına bakıldığında, "işletme gelişmişliği" alanında ön plana çıkan temel kısıtlar şunlardır: Rekabet avantajının düşük olması, üretim süreçlerinin yeterince gelişmemiş olması ve değer zinciri arzının yetersizliği. Aynı yılların ortalamasına bakıldığında, "inovasyon" alanındaki en belirgin sorunlar ise şunlardır: Devletin ileri derecede teknoloji ürünleri satın almaması, firmaların AR-GE harcamalarının yetersizliği ve araştırmada özel sektör-üniversite işbirliğinin yetersizliği.

Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs : Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016

Bu alt-bölümde, uzunca bir süredir aynı adada ayrı devletler altında ekonomik ve toplumsal yaşamlarını sürdüren Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs'ı küresel rekabet gücü açısından karşılaştıracamız. Barış ve birleşme çalışmalarının belirli ivmeler kazanarak sürdürüğü bu günlerde, bu iki ülkenin rekabet edebilirlikte sahip oldukları avantajları ve dezavantajları karşılaştırmalı bir çerçevede saptamak, her iki toplumun ekonomik gelişme ve rekabet gücü potansiyellerini somut bir temel üzerinde değerlendirmeyi mümkün kılacaktır.

Belirli alanlarda bir tarafın dezavantajları diğer tarafın avantajlarıyla örtüşebilir ve olası bir birleşme "tamamlayıcılık" ilişkilerinin gelişmesi yoluyla önemli "karşılıklı yararlar" sağlayabilir. Diğer bir deyişle, iki ülke

arasındaki görece rekabet gücü farklılıkları, birleşmeyi teşvik eden bir etmen olarak ele alınabilir.

Öte yandan, olası bir birleşme de her iki kesimin rekabet gücünün artmasına yol açabilir. Olası bir birleşme (veya en azından ekonomik bütünleşme), her iki tarafın avantajlarını pekiştirerek, ada içinde belirli sektörlerde “ölçek ekonomileri” oluşturulmasını ve iç piyasaların büyümesini sağlayarak ve aynı zamanda dış pazarlara erişim olanaklarını genişleterek adanın tümünün rekabet gücünü hızla artırabilir.

Bu nedenlerle, adanın güneyi ile kuzeyini rekabet gücü açısından ayrıntılı olarak incelemekte ve karşılaştırmakta yarar görüyoruz. Bu karşılaştırma; gerek rekabet gücü farklılıklarının birleşmeyi teşvik edici yönlerini görebilmek, gerekse birleşme veya ekonomik bütünleşme yoluyla sağlanabilecek birlikte ilerleme ve gelişme potansiyelini değerlendirebilmek açısından önemlidir.

Şekil-5’te, Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs’ın 2016 yılındaki “küresel rekabet edebilirlik” (KRE) endeksi üç temel bileşeniyle birlikte sunulmaktadır. En güncel verileri içeren bu şekilde, Kuzey Kıbrıs’ın hem KRE, hem de üç temel bileşen açısından Güney Kıbrıs’ın gerisinde olduğu görülmektedir. Ancak, bu rekabet gücü farklarının çok büyük veya çok belirgin olduğu söylenemez. KRE’deki fark 0.34 puan düzeyindedir. “Temel gereksinimler” (TG), “etkinlik artırıcılar” (EA) ve “inovasyon ve gelişmişlik faktörleri” (İGF) bileşenlerindeki farklar ise, sırasıyla, 0.38, 0.68 ve 0.40 puandır.

Bu noktada, Güney Kıbrıs’ın ve Kuzey Kıbrıs’ın güncel durumlarını daha iyi anlayabilmek için, bu iki ülkeyi küresel rekabet açısından en güçlü 10 ülkeyi referans alarak karşılaştırmak da yararlı olabilir. Aşağıdaki Tablo-1’de, Dünya Ekonomik Forumu’nun 2016-2017 Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu’nda KRE sıralamasında ilk 10’da yer alan ülkelerin ortalamaları ve Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs’ın bu ortalamalardan farkı sunulmaktadır.

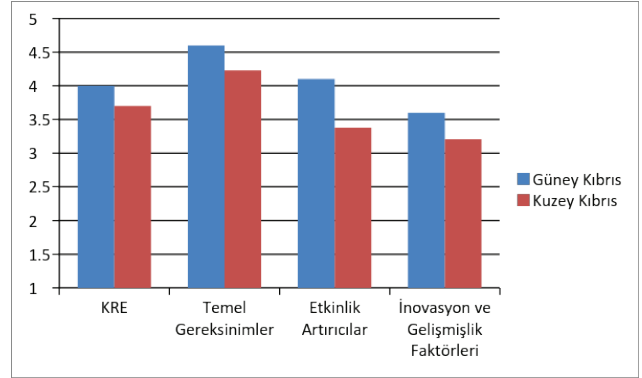
Tablo-1. Küresel rekabette en güçlü 10 ülke, Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs , 2016

	KRE	Temel Gereksinimler (TG)	Etkinlik Artırıcılar (EA)	İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri (İGF)
İlk 10 ülkenin ortalaması	5.58	5.96	5.51	5.45
Güney Kıbrıs	4.04	4.61	4.06	3.61
Kuzey Kıbrıs	3.70	4.23	3.38	3.21
Güney Kıbrıs – Kuzey Kıbrıs farkı	0.34	0.38	0.68	0.40
İlk 10 ülke - Güney Kıbrıs farkı	1.54	1.35	1.45	1.84
İlk 10 ülke - Kuzey Kıbrıs farkı	1.88	1.73	2.13	2.24

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik verileri

Notlar: Dünya Ekonomik Forumu’nun 2016-2017 Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu’nda, KRE sıralamasında ilk 10’da yer alan ülkeler: 1. İsviçre, 2. Singapur, 3. ABD, 4. Hollanda, 5. Almanya, 6. İsveç, 7. Birleşik Krallık, 8. Japonya, 9. Hong Kong, 10. Finlandiya.

Şekil-5. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – KRE ve Bileşenlerinin Güncel Endeks Değerleri, 2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik verileri

Tablo-1’de görüldüğü üzere, küresel rekabette en güçlü 10 ülkenin KRE ortalaması 5.58’dir. Bu ortalama, pratik bazı hesaplamalar yapmak amacıyla, Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs için erişilecek hedef değer olarak düşünülebilir. Güney Kıbrıs’ın hedeften uzaklığı 1.54 puan iken, Kuzey Kıbrıs’ınki 1.88 puandır. Bu iki ülkenin hedeften uzaklıkları göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki 0.34 puanlık farkın görece küçük olduğu sonucuna varılabilir. Örneğin, Kuzey Kıbrıs’ın hedeften uzaklığı (1.88), Güney Kıbrıs’ın hedeften uzaklığının (1.54) yalnızca 1.22 katıdır. Diğer bir deyişle, hedefe erişmek için, Güney Kıbrıs’ın 100 birim mesafe kat etmesi gerekiyorsa, Kuzey Kıbrıs’ın 122 birim mesafe kat etmesi gerekmektedir. Aynı orantı esas alındığında, Kuzey Kıbrıs’ın KRE’de Güney Kıbrıs’a yetişmesi için kat etmesi gereken mesafe yalnızca 22 birimdir.

Bu basit ama yararlı alıştırma, temel üç bileşen için yaptığımızda ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- TG’de hedefe erişmek için, Güney Kıbrıs’ın 100 birim mesafe kat etmesi gerekiyorsa, Kuzey Kıbrıs’ın 128 birim mesafe kat etmesi gerekmektedir. Aynı orantıyla, Kuzey Kıbrıs’ın TG’de Güney Kıbrıs’a yetişmesi için kat etmesi gereken mesafe, 28 birimdir.

- ii. EA'da hedefe erişmek için, Güney Kıbrıs'ın 100 birim mesafe kat etmesi gerekiyorsa, Kuzey Kıbrıs'ın 147 birim mesafe kat etmesi gerekmektedir. Aynı orantıyla, Kuzey Kıbrıs'ın EA'da Güney Kıbrıs'a yetişmesi için kat etmesi gereken mesafe, 47 birimdir.
- iii. İGF'de, hedefe erişmek için, Güney Kıbrıs'ın 100 birim mesafe kat etmesi gerekiyorsa, Kuzey Kıbrıs'ın 122 birim mesafe kat etmesi gerekmektedir. Aynı orantıyla, Kuzey Kıbrıs'ın İGF'de Güney Kıbrıs'a yetişmesi için kat etmesi gereken mesafe, 22 birimdir.

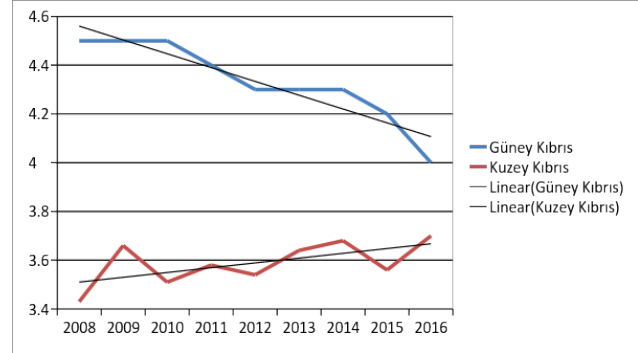
Özetle, Kuzey Kıbrıs'ın, 2016 itibarıyla, hem KRE'de hem de temel üç bileşende Güney Kıbrıs'ın gerisinde olduğu açıktır. Ancak, Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs arasındaki rekabet gücü farklılıklarının büyük ölçüde "etkinlik artırıcılar" (EA) alanından kaynaklandığı ve "inovasyon ve gelişmişlik faktörleri" (İGF) alanındaki farkın ise oldukça küçük olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs'a karşı görece avantajının İGF'de, görece dezavantajının ise EA'da olduğu düşünülebilir.

Bu alt-bölümde, buraya kadar, Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs'ın güncel durumlarını (2016 yılına odaklanarak) inceledik. Ancak, ülkelerin rekabet gücü dinamiklerini ve potansiyel gelişim olanaklarını anlayabilmek için yakın geçmişteki eğilimlerin de incelenmesinde yarar vardır. Bu nedenle, her iki ülkenin rekabet gücündeki gelişmeleri 2008-2016 dönemini ele alarak iletileceğiz.

Şekil-6'da, söz konusu dönemde bu iki ülkenin KRE endeks değerlerinde gözlemlenen değişimler, doğrusal eğilim çizgileriyle birlikte sunulmaktadır. 2008-2016 döneminde KRE'de Güney Kıbrıs'ın görece hızlı ve düzenli bir düşüş yaşadığı ve buna karşı Kuzey Kıbrıs'ın yavaş bir ilerleme sağladığı görülmektedir. Dokuz yıllık bu dönemde, Güney Kıbrıs'ın KRE endeksi yaklaşık 0.5 puan gerilerken, Kuzey Kıbrıs'ınki 0.27 puan yükselmiştir. 2008'de yaklaşık 1.07 puan olan aradaki fark, 2016'da 0.30 puana düşmüştür. Eğilim doğrularının denklemlerini kullanarak yapılan hesaplama göre, her iki ülke önümüzdeki yıllarda geçmiş dokuz yıldaki eğilimlerini aynen sürdüreceklersa, Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs'ı KRE'de yaklaşık 6 yıl sonra yakalaması beklenir. Bu, elbette, gerçekçi bir senaryo değildir. Çünkü Güney Kıbrıs'ın KRE'deki düzenli ve hızlı gerilemesi, büyük ölçüde, 2008-2016 dönemindeki istisnai olumsuz koşullardan kaynaklanmıştır. 2008'de başlayan küresel finansal krizin etkileri, Güney Kıbrıs'ın (ve Yunanistan'ın) kendi finansal kriziyle çakıştığı için bu ülke söz konusu dönemde gerek iktisadi açıdan gerekse rekabet gücü bakımından büyük sıkıntılar yaşamıştır. Önümüzdeki yıllarda

bu sıkıntılarının kademeli olarak azalacağı varsayımı altında, Güney Kıbrıs'ın KRE endeksinde düzelmeler gözlemleneceği tahmin edilebilir. O koşullarda, Kuzey Kıbrıs'ın KRE'deki mevcut ilerleme hızıyla Güney Kıbrıs'a yetişmesi çok daha uzun yıllar alabilir.

Şekil-6. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – KRE Endeks Değerleri, 2008–2016

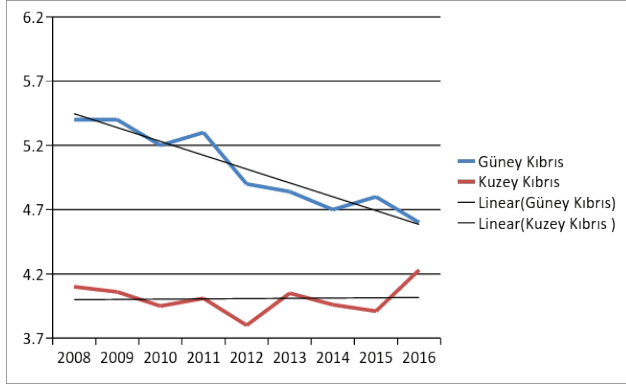

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Kısacası, Kuzey Kıbrıslı politika yapıcılar geçmiş dokuz yılda KRE'de Güney Kıbrıs'la aralarındaki farkın önemli ölçüde azalmış olmasını çok da umut verici bir gelişme olarak değerlendirmemelidirler. Aradaki fark kayda değer ölçüde kapanmıştır, ancak bu Kuzey Kıbrıs'ın başarısından çok, Güney Kıbrıs'ın deneyimlediği istisnai olumsuz koşullardan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla, Kuzey Kıbrıs'taki politika yapıcılar, kapanmış bu farkın tekrar açılmaması ve Güney Kıbrıs'ı çok da uzak olmayan bir gelecekte yakalayabilmek için geçmiş dokuz yıldakinden çok daha fazla çaba sarf etmelidirler.

Aynı dönemde, Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs için KRE'nin temel üç bileşenindeki gelişmeleri Şekil-7, 8 ve 9'da izlemek mümkündür. Şekil-7'de, her iki ülke için "temel gereksinimler" (TG) alanındaki dokuz yıllık gelişim sunulmaktadır. Güney Kıbrıs'ın TG'de gerilemesi daha da hızlı olmuştur; 2008'de 5.4 olan endeks değeri 2016'da 4.1 düzeyindedir ve yaklaşık 0.80 puanlık bir düşüş söz konusudur. Kuzey Kıbrıs ise TG'de dokuz yılda ancak 0.13 puanlık bir ilerleme kaydedebilmiştir (2008'de 4.1'den 2016'da 4.23'e). Neredeyse yatay olan eğilim doğrusu, Kuzey Kıbrıs'ın TG'de dokuz yıl boyunca yerinde saydığını göstermektedir. KRE'de olduğu gibi TG'de de Güney Kıbrıs'la olan fark önemli ölçüde kapanmıştır (2008'de 1.3'ten 2016'da 0.37'ye); ancak bunun nedeni yine Güney Kıbrıs'ın hızlı ve düzenli gerilemesidir, Kuzey Kıbrıs'ın başarısı değildir.

Şekil-7. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – Temel Gereksinimler Endeks Değerleri, 2008–2016

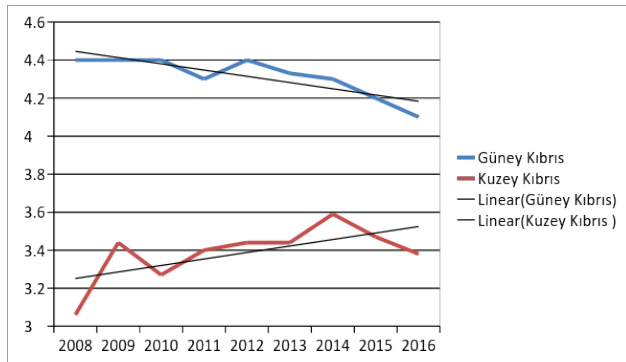

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Buraya kadar, 2008-2016 döneminde KRE’de ve TG’de Güney Kıbrıs’ın gerileme hızının Kuzey Kıbrıs’ın ilerleme hızından daha yüksek olduğunu gözlemledik. Bu nedenle aradaki farkın azalmasının başat kaynağı olarak Güney Kıbrıs’ın gerileyişini vurguladık. Ülkelerin eğilim doğrularının eğimleri de bu saptamamızı doğrulamaktadır. KRE’de Güney Kıbrıs’ın eğilim doğrusunun eğimi yaklaşık -0.057 iken, Kuzey Kıbrıs’ınki 0.020’dir. TG’de Güney Kıbrıs’ın eğilim doğrusunun eğimi yaklaşık -0.108 iken, Kuzey Kıbrıs’ınki 0.002’dir.

“Etkinlik artırıcılar” (EA) için ülke karşılaştırması Şekil-8’de sunulmaktadır. KRE’den ve TG’den farklı olarak, EA’da Güney Kıbrıs’ın gerileme hızı ile Kuzey Kıbrıs’ın ilerleme hızının aşağı yukarı eşit olduğu saptanmaktadır. EA’da eğilim doğrularının eğimi Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs için, sırasıyla ve yaklaşık olarak, -0.033 ve 0.034’tür. Bu nedenle, EA’daki farkın azalmasında, Güney Kıbrıs’taki gerilemenin payı kadar Kuzey Kıbrıs’taki ilerlemenin de önemli bir katkısı olduğunu belirtebiliriz.

Şekil-8. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – Etkinlik Artırıcılar Endeks Değerleri, 2008–2016

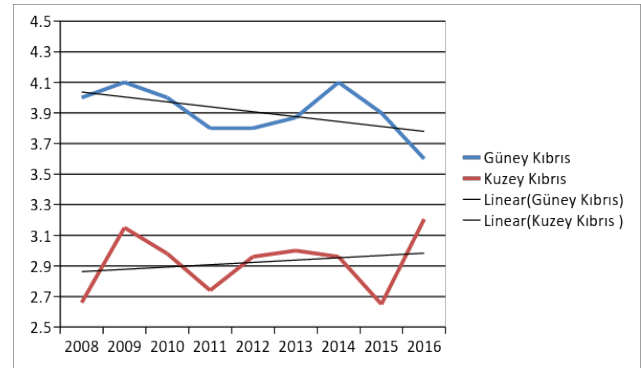

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Şekil-8’de görüldüğü üzere, EA endeks değeri 2008’de Güney Kıbrıs’ta yaklaşık 4.4 iken Kuzey Kıbrıs’ta 3.06’dır. 2016’da ise, aynı endeks, sırasıyla ve yaklaşık olarak, 4.1 ve 3.38’dir. 2008’den 2016’ya aradaki fark 1.34’ten 0.72’ye düşmüştür. Ancak, Kuzey Kıbrıs’ta son iki yıldır (2014’ten itibaren) gözlemlenen belirgin düşüş dikkate değerdir. Son iki yıldır bu alan ihmal edilmemiş olsaydı ve 2014 öncesindeki artış eğilimi sürseydi, Kuzey Kıbrıs’ın dokuz yıldaki ilerleme hızının Güney Kıbrıs’ın gerileme hızını aşmış olacağını vurgulayabiliriz. Dolayısıyla, o koşullarda, Güney Kıbrıs’la olan fark çok daha küçük olacaktır.

Şekil-9’da, iki ülkenin “inovasyon ve gelişmişlik faktörleri” (İGF) alanındaki performansları sunulmaktadır. İGF’de de Güney Kıbrıs gerilerken, Kuzey Kıbrıs ilerlemiştir. KRE’de ve TG’de olduğu gibi, İGF’de de Güney Kıbrıs’ın gerileme hızı Kuzey Kıbrıs’ın ilerleme hızından fazladır (Eğilim doğrularının eğimi, sırasıyla ve yaklaşık olarak, -0.032 ve 0.015’tir). Dolayısıyla, İGF’de de aradaki farkın azalmasının başat kaynağı, Güney Kıbrıs’ın gerilemesidir.

Şekil-9. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri Endeks Değerleri, 2008–2016

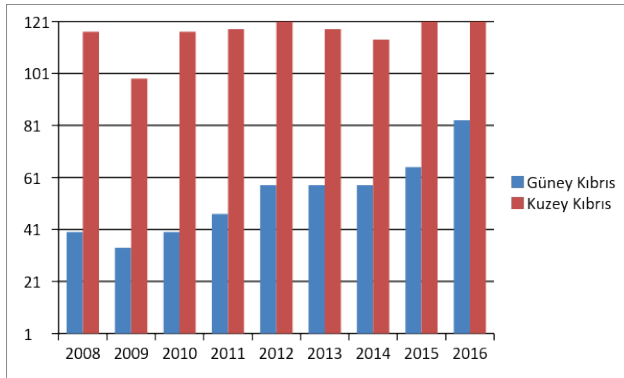
Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Şekil-9’da görüldüğü üzere, İGF’de Güney Kıbrıs’ın endeks değeri 2008’de yaklaşık 4.0’dan 2016’da 3.6’ya gerileyerek 0.4 puan azalmıştır. Kuzey Kıbrıs ise yaklaşık 2.7’den 3.2’ye gelerek 0.5 puanlık bir artış kaydetmiştir. 2008’den 2016’ya iki ülke arasındaki fark 1.3’den 0.4’e düşmüştür. Diğer bileşenlerden farklı olarak, İGF’de her iki ülke için dönem boyunca daha büyük dalgalanmalar gözlenmektedir. Bu gözlem, İGF alanının konjonktürel etmenlere daha duyarlı olduğuna ve dolayısıyla bu alanda istikrarlı bir gelişim sağlamanın diğer alanlara göre daha fazla çaba gerektirdiğine işaret ediyor olabilir. Bu nedenle, politika yapımcıların, rekabet gücünün bu önemli belirleyicisi söz konusu olduğunda, politika geliştirirken ve reform yaparken

daha dikkatli ve özenli davranmaları ve çok çeşitli etmenleri göz önünde bulundurmaları gerektiği söylenebilir.

2008-2016 döneminde, Güney Kıbrıs'ın ve Kuzey Kıbrıs'ın KRE endeksi ve bileşenlerindeki gelişmelere koşut olarak dünya sıralamasındaki yerlerinde de değişimler olmuştur. Beklendiği üzere, Güney Kıbrıs bu dönemde sıralamada büyük gerilemeler kaydederken, Kuzey Kıbrıs'ın sıralamasındaki değişimler görece daha küçük olmuştur. İki ülkenin söz konusu dönemdeki KRE sıralamaları Şekil-10'da gösterilmektedir. Hem Güney Kıbrıs'ın, hem de Kuzey Kıbrıs'ın sıralamada en başarılı olduğu yıl 2009'dur. O yıl, Güney Kıbrıs 34. sıradayken, Kuzey Kıbrıs 99. sıradadır. Ancak, 2016 itibarıyla, Güney Kıbrıs 83. sıraya ve Kuzey Kıbrıs da 121. sıraya gerilemiştir. İncelenen dönemin ilk yılı olan 2008'de, Güney Kıbrıs'ın 40. sırada ve Kuzey Kıbrıs'ın ise 117. sırada olduğu göz önüne alınırsa, Kuzey Kıbrıs'ın sıralamadaki gerilemesinin Güney Kıbrıs'a göre çok daha küçük olduğu belirtilebilir.

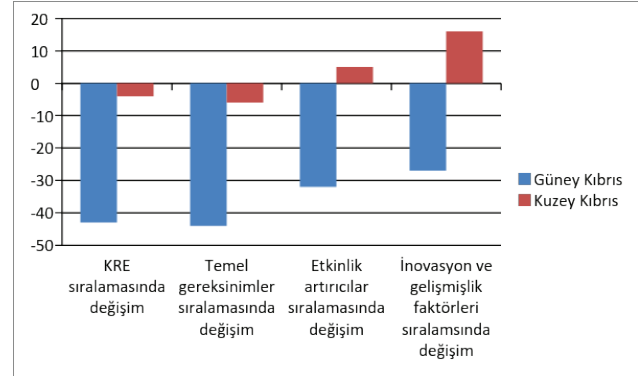
Şekil-10. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – KRE Sıralamaları, 2008–2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik verileri

İki ülkenin KRE endeksi ve bileşenlerindeki sıralama değişimleri, başlangıç yılı 2008 ve son yıl 2016 olmak üzere, Şekil-11'de sunulmaktadır. 2008'den 2016'ya, KRE'de Güney Kıbrıs 43 sıra ve Kuzey Kıbrıs 4 sıra gerilemiştir. Öte yandan, Güney Kıbrıs KRE'nin her üç bileşeninde de büyük ölçüde gerilemiştir: "Temel gereksinimler" alanında 44 sıra, "etkinlik artırıcılar" da 32 sıra ve "inovasyon/gelişmişlik faktörleri"nde 27 sıra. Kuzey Kıbrıs ise, üç bileşenden yalnızca "temel gereksinimler" alanında 6 sıra gerilerken; "etkinlik artırıcılar"da 5 sıra ve "inovasyon/gelişmişlik faktörleri"nde 16 sıra ilerlemiştir. Tüm bu gözlemlere dayanarak, Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs'ın son dokuz yılda rekabet edebilirlikte görece küresel konumlarının önemli ölçüde değiştiğini ve tüm bu görece değişimlerin Kuzey Kıbrıs'ın lehine olduğunu vurgulayabiliriz.

Şekil-11. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – KRE ve Bileşenlerinin Sıralamalarındaki Değişim, 2008'den 2016'ya

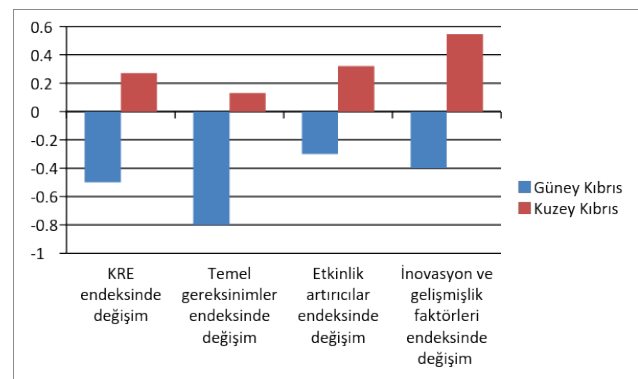
Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik verileri

Notlar: KRE: Küresel rekabet edebilirlik; TG: Temel gereksinimler; EA: Etkinlik artırıcılar; İGF: İnovasyon ve gelişmişlik faktörleri.

2008'den 2016'ya, KRE ve bileşenlerinin endeks değerlerindeki değişimi göz önüne aldığımızda ise Kuzey Kıbrıs'ın lehine olan görece değişimlerin daha da belirgin olduğunu saptıyoruz. Bu değişimler Şekil-12'de gösterilmektedir. Açıkça görülmektedir ki, endeks değerlerindeki değişim bakımından, Güney Kıbrıs hem KRE'de hem de üç bileşende gerilemişken, Kuzey Kıbrıs bunların hepsinde ilerleme kaydetmiştir. KRE'de Güney Kıbrıs'ın 0.5 puanlık gerilemesine karşılık, Kuzey Kıbrıs 0.27 puan ilerlemiştir. Güney Kıbrıs'ın üç bileşendeki gerilemesi, sırasıyla, 0.8, 0.3 ve 0.4 puan düzeyindedir. Kuzey Kıbrıs'ın bu üç bileşendeki ilerlemesi ise, sırasıyla, 0.13, 0.32 ve 0.55 puan düzeyindedir.

Tüm bu gözlemlere dayanarak, Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs'a göre genel olarak çok daha iyi performans gösterdiği vurgulanabilir. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, Kuzey Kıbrıs'ın bu görece performans üstünlüğü esasen Güney Kıbrıs'ın geçen dokuz yılda yaşadığı olumsuz

Şekil-12. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs –KRE ve Bileşenlerinin Endeks Değerlerindeki Değişim, 2008'den 2016'ya

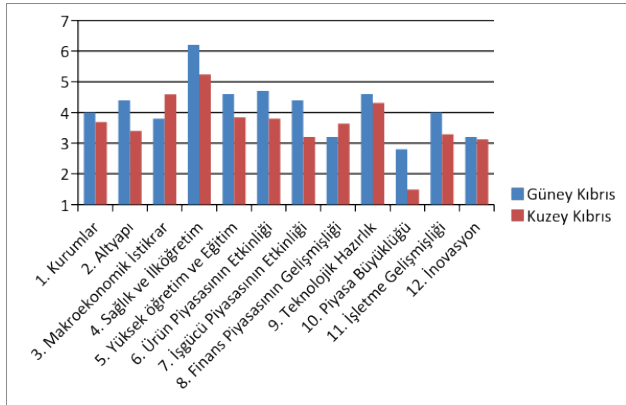
Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik verileri

iktisadi ve finansal koşullardan kaynaklanmıştır. Kuzey Kıbrıs'ın bu dokuz yılda herhangi bir alanda üstün başarı gösterdiğini söylemek mümkün değildir.

İki ülkenin rekabet güçlerini ve yakın geçmişteki performanslarını daha ayrıntılı incelemek için üç temel bileşenin ötesine geçip bu bileşenleri oluşturan 12 alt-endeksi de ele almakta yarar vardır. Bu amaçla, Şekil-13, 14 ve 15'te Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs'ın rekabet güçleri bu 12 alt-endeks düzeyinde incelenmektedir.

Şekil-13'te, 2016 itibarıyla, Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs'ın 12 alt-endeksteki durumları gösterilmektedir. Kuzey

Şekil-13. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – 12 Alt-Endeksin Güncel Değerleri, 2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Kıbrıs'ın geçen dokuz yıldaki genel performans üstünlüğüne karşın, birçok alt-endekste Güney Kıbrıs hâlâ belirgin biçimde öndedir. 2016 itibarıyla, Kuzey Kıbrıs'ın önde olduğu yalnızca iki alan vardır: "makroekonomik istikrar" ve "finans piyasasının gelişmişliği". Kuzey Kıbrıs'ın bu iki alandaki üstünlüğün de esasen Güney Kıbrıs'ın yakın geçmişte deneyimlediği makroekonomik ve finansal krizlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Güney Kıbrıs'ın önde olduğu diğer 10 alan içinde en büyük farkların gözlemlendiği ilk üç alan ise sırasıyla şunlardır: "Piyasa büyüklüğü", "işgücü piyasasının etkinliği" ve "altyapı". Güney Kıbrıs'ın uluslararası toplumca siyaseten tanınan, ekonomik izolasyon koşullarına maruz kalmayan ve AB üyesi bir ülke olduğu düşünüldüğünde, özellikle bu üç alanda Kuzey Kıbrıs'ın çok önünde yer almasını açıklamak kolaylaşır. Güney Kıbrıs görece yüksek nüfusu sayesinde daha geniş bir iç piyasaya sahiptir ve olumlu dış siyasal koşullar sayesinde de ihracat pazarlarına erişimi Kuzey Kıbrıs'tan çok daha kolaydır. Güney Kıbrıs'ın, bu nedenlerle, "piyasa büyüklüğü" açısından Kuzey Kıbrıs'tan çok önde olduğu söylenebilir. Dahası, Güney Kıbrıs

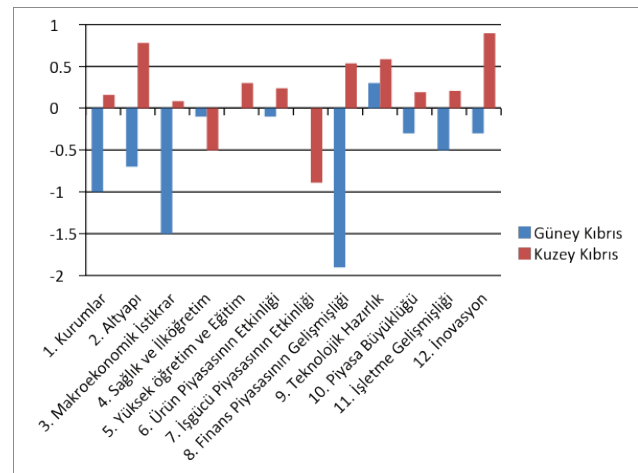
AB üyesi bir ülke olarak işgücü piyasası düzenlemelerinde AB kurallarına ve standartlarına uyum gösterme baskısı altındadır. Bu baskı da işgücü piyasasının etkinliğinde Güney Kıbrıs'ın Kuzey Kıbrıs'ı belirgin ölçüde geride bırakıyor olmasını açıklayabilir. Son olarak, gerek olumlu dış siyasal koşulların ülkede yabancı yatırımları teşvik eden bir yatırım iklimi oluşturması, gerekse AB'nin yatırım-odaklı kaynakları, Güney Kıbrıs'ın altyapı yatırımlarında ve performansında Kuzey Kıbrıs'ın çok önünde yer almasının temel nedenleri olabilir.

Kuzey Kıbrıs'ın alt-endeklerdeki görece geri kalmışlığına ilişkin bu gözlemler ve saptamalar, aslında Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs'la eşit koşullarda rekabet etmediğini gözden kaçırmamız gerektiğine işaret ediyor. Her ne kadar Güney Kıbrıs yakın geçmişte büyük iktisadi ve finansal sıkıntılar yaşamışsa da dış siyasal koşullar bakımından Kuzey Kıbrıs'a göre çok daha şanslıdır ve Kuzey Kıbrıs'ın maruz kaldığı ağır kısıtların hiçbirisi Güney Kıbrıs için geçerli değildir. Dış siyasal koşullar açısından bu büyük şansı hesaba kattığımızda, Güney Kıbrıs'ın Kuzey Kıbrıs'a karşı elde etmiş görüldüğü rekabet üstünlüklerinin abartılmaması gerektiğini vurgulamakta yarar görüyoruz.

Şekil-14'te, iki ülkenin 2008'den 2016'ya alt-endekslerindeki değişimler sunulmaktadır. Güney Kıbrıs'ın ilerleme kaydedebildiği tek alan "teknolojik hazırlık"tır. Güney Kıbrıs diğer 11 alanda ya gerileme kaydetmiş ya da yerinde saymıştır. Beklendiği üzere, "finans piyasasının gelişmişliği" ve "makroekonomik istikrar" en büyük gerilemelerin gözlemlendiği alanlardır. "Kurumlar" ve "altyapı" alanlarındaki büyük gerilemeler de dikkat çekicidir.

Kuzey Kıbrıs ise yalnızca iki alanda gerilemiştir: "Sağlık ve

Şekil-14. Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs – 12 Alt-Endeks Değerindeki Değişim, 2008'den 2016'ya

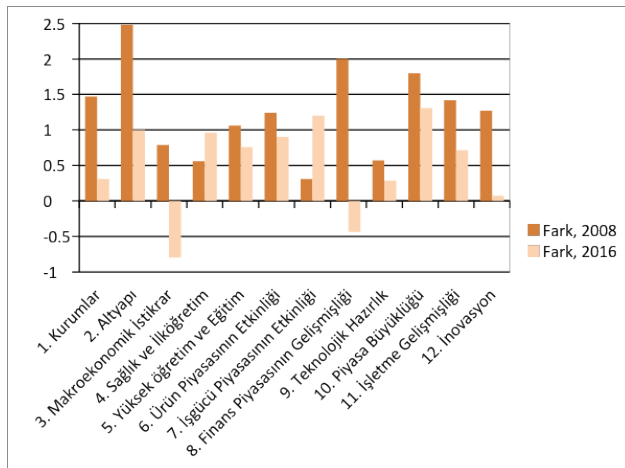
Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

ilköğretim” ve “işgücü piyasasının etkinliği”. Bu iki alandaki gerileme, Kuzey Kıbrıslı politika yapımcılar için önemli bir uyarı niteliğindedir. Öncelikle bu iki alanda politika önlemlerine ve reformlara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Kuzey Kıbrıs’ın 2008’den 2016’ya en yüksek ilerleme sağladığı alanlar ise “inovasyon” ve “altyapı” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Teknolojik hazırlık” ve “finans piyasasının gelişmişliği” alanlarındaki ilerlemeler de dikkat çekicidir. Umut vaat eden bu dört alanda sağlanan görece başarının somut nedenlerini araştırmakta ve bu başarıları pekiştirecek ve kurumsallaştıracak ilave düzenlemeler ve reformlar yapmakta büyük yarar görünmektedir.

Son olarak, Şekil-15’te, 12 alt-endekste Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs arasındaki farklar 2008 ve 2016 yılları için karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Bu şekilde göre, 2008’den 2016’ya birçok alanda adanın güneyi ile kuzey arasındaki farklar önemli ölçüde azalmıştır.

12 alt-endeks içinde güney-kuzey farkının arttığı yalnızca iki alan vardır: “Sağlık ve ilköğretim” ve “işgücü piyasasının etkinliği”. Bu iki alana Kuzey Kıbrıslı politika yapımcılar tarafından politika ve reform önceliği verilmesi gerektiğini yukarıda vurgulamıştık. Diğer 10 alanda güney-kuzey farkının azaldığı gözlemlenmektedir. Dahası, “makroekonomik istikrar”da ve “finansal piyasa gelişmişliğinde” 2008’de Güney Kıbrıs öndeyken, 2016’da Kuzey Kıbrıs öne geçmiştir. 2008’den 2016’ya güney-kuzey farkının azalması açısından göze çarpan diğer başlıca alanlar ise şunlardır: “Kurumlar”, “altyapı” ve “inovasyon”.

Şekil-15. Güney Kıbrıs – Kuzey Kıbrıs Arasındaki Fark – 12 Alt-Endeks, 2008 ve 2016

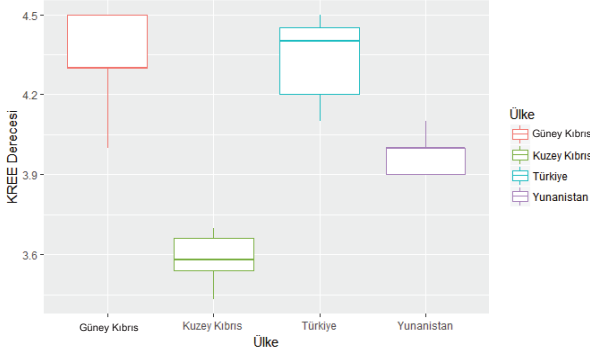
Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan: Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016

Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs’ı ayrıntılı olarak karşılaştırmamızdan sonra, bu iki ülkenin tarihsel, siyasi ve ekonomik bağlarının olduğu Türkiye ve Yunanistan’ın rekabet edebilirlilikteki durumlarını da kısaca inceleyerek bulgularımızı zenginleştirmekte yarar görüyoruz. Kuzey Kıbrıs ile Türkiye arasında gerek siyasi gerekse ekonomik bakımlardan güçlü bağlantılar ve sıkı ilişkiler olduğu bilinmektedir. Öte yandan, uluslararası toplumca tanınan ve AB üyesi olan Güney Kıbrıs ile Yunanistan arasındaki bağlantılar ve ilişkiler, her ne kadar Kuzey Kıbrıs-Türkiye arasındaki kadar güçlü ve sıkı olmasa da bu iki ülkenin ekonomilerinin işleyişi de önemli koşutluklar içere gelmiştir. 2008’de başlayan küresel finansal krizi izleyen yıllarda, hem Güney Kıbrıs’ın hem de Yunanistan’ın aşağı yukarı aynı dönemde kendi ekonomik ve finansal krizlerini deneyimlemiş olmaları bu koşutluklara güncel bir örnek olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs’ın rekabet edebilirlilikteki gelişim eğilimlerini, Türkiye ve Yunanistan’ın performanslarıyla birlikte ele almak, konuyu daha kapsamlı ve derinlikli bir bakış açısıyla kavramamızı sağlayacaktır.

İlk olarak, bu dört ülkeyi “kutu-grafik” (box-plot) olarak bilinen istatistiksel çözümleme aracılığıyla 2008-2016 dönemi için ele alacağız (Kutu-grafik-1 ve Kutu-grafik-2). Kutu-grafikler, dönem boyunca dizilmiş gözlemlerin istatistiksel dağılımına ilişkin belirli ayrıntıları görmek isteyen okuyucular açısından yararlı olacaktır. Kutu-grafiklerde, ülkelere ait kutuların alt sınırı dönem boyunca dizilmiş gözlemlerin %25’inci sırasına denk düşen değeri (lower quartile) ve kutuların üst sınırı da gözlemlerin %75’inci sırasına denk düşen değeri (upper quartile) göstermektedir. Kutuların ortasındaki çizgi ise gözlemlerin %50’inci sırasına denk düşen “ortanca” (median) değeri vermektedir. Kutuların dışındaki dik çizgiler, eğer ayırksı (outlier) değerler yoksa gözlemlerin maksimum ve minimum değerlerini gösterir. Eğer ayırksı değerler varsa, kutuların dışındaki dik çizgiler %75’inci ve %25’inci değerler arasındaki uzaklığın yaklaşık olarak 1.5 katı uzunluğundaki değerleri verirler ve ayırksı değerler noktalar olarak gösterilirler. Kutuların diklemesine darlığı görece “sivri” dağılımlara ve diklemesine genişliği görece “yaygın” dağılımlara işaret eder.

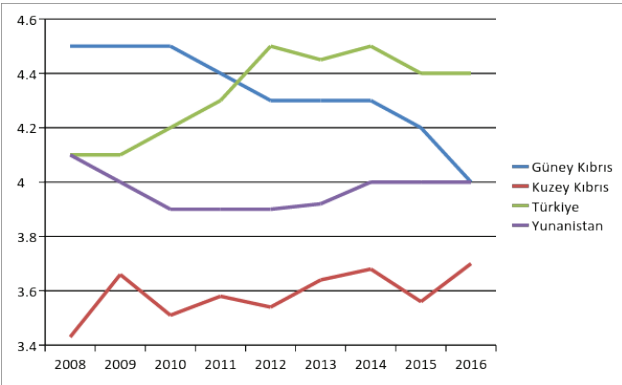
Kutu-grafik-1. Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan – KRE Endeksi, 2008-2016

Kutu-grafik-1'de, 2008-2016 döneminde KRE endeksi açısından, Türkiye ve Güney Kıbrıs'ın Yunanistan ve Kuzey Kıbrıs'a göre daha "yaygın" bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Türkiye ve Güney Kıbrıs'ın ortanca (median) değerleri de Yunanistan ve Kuzey Kıbrıs'a göre daha yüksektir. Bu istatistiksel dağılım özellikleri, Kutu-grafik-2'de görüldüğü üzere, KRE sıralamalarına da benzer biçimde yansımıştır.

Şekil-16'da, bu dört ülkenin KRE endeks değeri açısından 2008-2016 dönemindeki performansları birlikte sunulmaktadır. Görüldüğü üzere, Kuzey Kıbrıs tüm dönem boyunca belirgin biçimde diğer üç ülkenin altındadır. Söz konusu dönemde, Kuzey Kıbrıs yaklaşık olarak 3.45-3.70 puan aralığında salınırken, diğer üç ülke 3.90-4.40 puan aralığında performans göstermişlerdir.

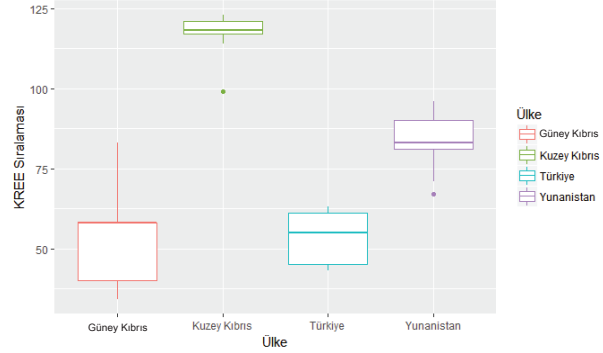
Şekil-16. Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan – KRE Endeksi, 2008–2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik verileri

Dönemin ilk yılına (2008'e) göre, dönemin sonunda (2016'da) Kuzey Kıbrıs ve Türkiye ilerleme; Güney Kıbrıs ve Yunanistan ise gerileme kaydetmişlerdir. Dönemin başında, Türkiye ile Yunanistan yaklaşık 4.10 puanlık değerleriyle eşit iken, dönemin sonunda Türkiye Yunanistan'ın 0.40 puan önüne

Kutu-grafik-2. Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan – KRE Sıralaması, 2008-2016

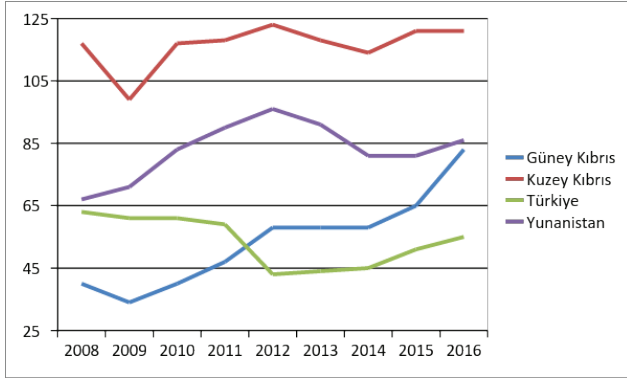

geçmeyi başarmıştır. Daha dikkat çekici olan ise, bu dört ülke arasında rekabet edebilirlikte dönemin başında en güçlü olan Güney Kıbrıs'ın dönemin sonunda Türkiye'nin gerisine düşmüş olmasıdır. Dönemin başında Güney Kıbrıs Türkiye'nin 0.40 puan önündedir; ancak Türkiye 2011-2012 döneminde Güney Kıbrıs'ı yakalamış ve dönem sonu itibarıyla Güney Kıbrıs'ın 0.40 puan önüne geçerek bu dört ülke arasında rekabet edebilirlik açısından en güçlü ülke konumuna gelmiştir. Son yıl itibarıyla, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ın rekabet gücü eşitlenmiştir ve bu iki ülke Kuzey Kıbrıs'ın yaklaşık 0.30 puan önündedir.

Şekil-16, aynı zamanda, Kuzey Kıbrıs'ın KRE açısından hem Güney Kıbrıs'a hem de Yunanistan'a yetişmek veya bunlarla arasındaki farkı iyice kapatmak açısından önemli bir fırsatı kaçırdığını da ima etmektedir. Söz konusu dönemde, Güney Kıbrıs ve Yunanistan'daki gerilemelere karşı Kuzey Kıbrıs daha iyi bir performans gösterebilseydi, 2016 itibarıyla bu iki ülkeden çok da farklı bir konumda olmayabilirdi. Eğilim doğrularının eğimleri esas alındığında, bu dönemde Türkiye'nin yıllık ilerleme hızı yaklaşık 0.048 puan olarak gerçekleşirken, Kuzey Kıbrıs'ınki 0.020 puan düzeyinde kalmıştır. Örneğin, başlangıç düzeyi aynı olmak üzere, Kuzey Kıbrıs bu dönemde Türkiye ile aynı hızda ilerleme kaydetseydi, KRE endeks değeri 2016'da 3.70 değil 3.90 civarında olacaktı. 2016'da Güney Kıbrıs ve Yunanistan 4.0 puan düzeyinde olduğuna göre, Kuzey Kıbrıs'ın bu dönemde Güney Kıbrıs ve Yunanistan'la arasındaki farkı 0.30 puana değil 0.10 puana düşürme fırsatını kaçırdığını söyleyebiliriz.

Şekil-17'de, bu dört ülkenin 2008-2016 döneminde KRE sıralamalarındaki değişimler gözlemlenebilir. Endeks değerlerindeki gelişmelere koşut olarak, Türkiye sıralamadaki yerini yükseltirken, Güney Kıbrıs ve Yunanistan daha alt sıralara düşmüştür. Kuzey Kıbrıs ise, 2009 yılı hariç, sıralamada genellikle 115-125 aralığında sıkışmış görünmektedir.

Şekil-17. Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan – KRE Sıralaması, 2008–2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

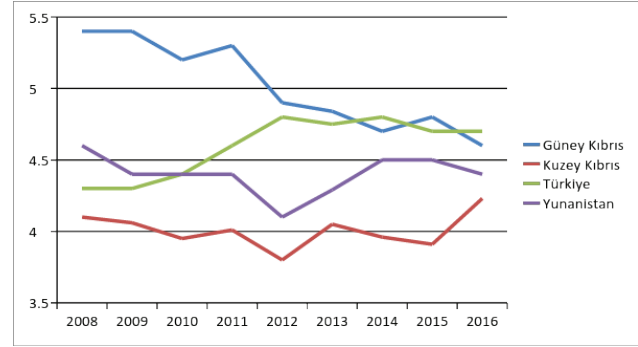
KRE sıralamasında, Türkiye'nin yükselişi esasen 2008-2012 döneminde gerçekleşmiştir (63. sıradan 43. sıraya). Rekabet edebilirlilik performansı açısından 2012'den sonra durağanlaşmaya başlayan Türkiye, sıralamada giderek gerilemeye başlamış ve 2016 itibarıyla 55. sırada yer almıştır. Türkiye'nin tam tersine, Yunanistan'ın düşüşü esasen 2008-2012 döneminde gerçekleşmiştir (67. sıradan 96. sıraya). Yunanistan, 2012 sonrasında belirli bir toparlanma kaydederek 2016'da 86. sıraya yerleşmiştir. Sıralama performansı açısından bu dört ülke arasında en başarısız olan Güney Kıbrıs, 2009 yılı hariç, düzenli bir düşüş sergileyerek 2008'de 40. sırada iken, 2016'da 83. sıraya gerilemiştir. Genellikle 115-125 aralığında salınan Kuzey Kıbrıs'ın ise diğer üç ülkeye karşı kayda değer bir başarı elde edemediği söylenebilir. Oysa, yukarıda da değindiğimiz üzere, Güney Kıbrıs ve Yunanistan'ın KRE sıralamalarında belirgin düşüşler deneyimlediği bu dokuz yıllık dönemde; Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirliliğin belirli bileşenlerini ihmal etmek yerine, o alanlarda iyi tasarlanmış politikalar uygulayıp gerekli reformları etkili biçimde yapmış olsaydı bu iki ülkeye yetişmiş veya çok yaklaşmış olabilirdi.

Şekil-18, 19 ve 20'de, KRE'nin üç temel bileşeninin 2008-2016 döneminde bu dört ülkedeki gelişimi sunulmaktadır. Görüleceği üzere, Kuzey Kıbrıs tüm dönem boyunca bu temel bileşenlerde de diğer üç ülkenin altında yer almaktadır.

"Temel gereksinimler" (TG) alanına ilişkin ülke performansları Şekil-18'de izlenebilir. TG'de, dönem başında hem Yunanistan'dan hem de Güney Kıbrıs'tan geride olan Türkiye; dönem içinde önce Yunanistan'a, sonra da Güney Kıbrıs'a yetişmiş ve 2016 itibarıyla her ikisini de geride bırakmıştır. Kuzey Kıbrıs, genellikle 3.9-4.1 aralığında seyrederken, son yıldaki hızlı sıçramasıyla 4.23 puana

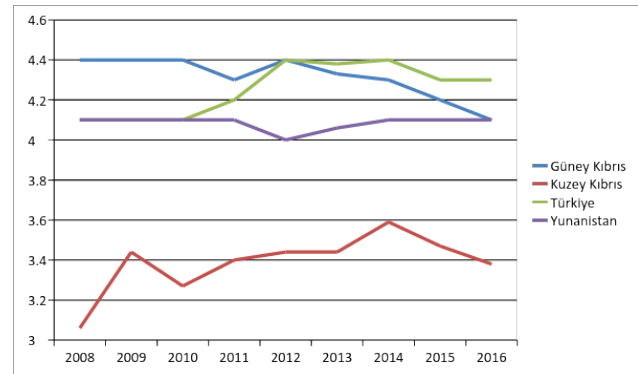
ulaşarak, gerek Güney Kıbrıs'la gerekse Yunanistan'la arasındaki farkı önemli ölçüde azaltmıştır. Dönem başında Güney Kıbrıs'la olan 1.30 puanlık fark, dönem sonunda 0.40 puanın altına düşerken; Yunanistan'la olan fark da 0.50 puandan 0.20 puanın altına gerilemiştir.

Şekil-18. Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan – Temel Gereksinimler, 2008–2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Şekil-19. Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan – Etkinlik Artırıcılar, 2008–2016

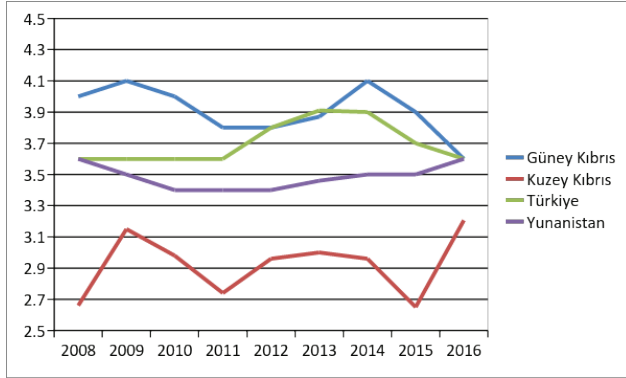
Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Şekil-19'da, dört ülkenin "etkinlik artırıcılar" (EA) bileşenindeki değişimler gösterilmektedir. EA'da da Türkiye'nin geriden gelip Güney Kıbrıs'ı geçmesi söz konusudur. Türkiye'nin 2012'den itibaren duraklamaya ve giderek gerilemeye başlaması bu alan için de geçerlidir. 2012 sonrasında, Yunanistan hafif bir toparlanma belirtisi gösterirken, Güney Kıbrıs'ın düzenli gerilemesi dikkat çekicidir. 2016 itibarıyla, Güney Kıbrıs ve Yunanistan 4.10 puanda eşitlenmiştir. Türkiye o değer 0.20 puan üzerindeyken, Kuzey Kıbrıs yaklaşık 0.70 puan altındadır. EA'da Kuzey Kıbrıs'ın 2014 sonrasında Güney Kıbrıs'la neredeyse aynı hızda gerilemiş olması göze çarpmaktadır. Kuzey Kıbrıs'ın dönem başında Güney Kıbrıs'la olan yaklaşık 1.34 puanlık farkı ve Yunanistan'la olan yaklaşık 1.04 puanlık

farkı, dönem sonunda 0.72 puana düşmüştür.

Son olarak, Şekil-20'de "inovasyon ve gelişmişlik faktörleri" (İGF) bileşenindeki değişimler sunulmaktadır. İGF için en ilginç gözlem, dönem başında (2008'de) yaklaşık 3.6 puan düzeyinde eşit olan Türkiye ile Yunanistan'ın dönem sonunda da (2016'da) yine 3.6 puan düzeyinde eşit olmasıdır. Türkiye, dönem içinde Yunanistan'ı geçmiş, aradaki farkı 2012'de 0.45 puana kadar çıkarmış ama 2013 sonrasında gerilemeye başlayarak dönem sonunda Yunanistan'la tekrar aynı noktada buluşmuştur. Güney Kıbrıs ise dönem başında yaklaşık 4.0 puanla dört ülke arasında lider konumundayken, dönem içinde belirgin dalgalanmalar deneyimleyerek ve 2014'ten itibaren hızlı bir düşüş sergileyerek dönem sonunda 3.6 puana gerilemiş ve o noktada Türkiye ve Yunanistan'la eşitlenmiştir. Kuzey Kıbrıs da dalgalı bir performans sergileyerek dönem başında yaklaşık 2.7 olan puanını dönem sonunda 3.20'nin üzerine çıkarmıştır. Böylece, Kuzey Kıbrıs İGF'de, dönem başında Güney Kıbrıs'la arasında bulunan 1.34 puanlık farkı ve Yunanistan'la arasında bulunan 0.94 puanlık farkı, dönem sonunda 0.40 puanın altına düşürmeyi başarmıştır.

Şekil-20. Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan – İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri, 2008–2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Özetle, 2008-2016 döneminde, hem Güney Kıbrıs'a hem de Yunanistan'a karşı Kuzey Kıbrıs'ın her üç bileşende de aradaki farkları azalttığını vurgulayabiliriz. Dönem performansı açısından, Kuzey Kıbrıs'ın bu iki ülkeye karşı hem TG'de hem de İGF'de fena sayılmayabilecek bir görelî performans gösterdiği belirtilebilir. Ancak, bu gelişmelerdeki başat etken, Güney Kıbrıs'ın hem TG'de hem de İGF'de başarısız olması ve Yunanistan'ın da TG'de gerilerken İGF'de yerinde saymasıdır. Güncel durum, yani 2016 itibarıyla, Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs'a ve

Yunanistan'a en çok yaklaşmış olduğu alan TG'dir. En uzak kaldığı alan ise EA'dır. EA'nın alt-bileşenlerinden biri olan "işgücü piyasasının gelişmişliği"nde (bir önceki alt-bölümde de vurgulandığı üzere) Kuzey Kıbrıs'ın kötü bir performans göstermiş olmasının bu sonuçta özellikle etkili olduğu düşünülebilir.

İlginçtir ki, bu dönemde, Kuzey Kıbrıs'ın Türkiye'ye karşı dönem performansı açısından en başarısız olduğu alan TG'dir; Türkiye'yle aradaki fark yalnızca bu alanda büyümüştür. EA'da ve TGF'de ise Türkiye'yle fark azalmıştır. İGF'deki fark azalışı EA'daki fark azalışından çok daha belirgindir. Diğer bir deyişle, Kuzey Kıbrıs Türkiye'ye karşı en iyi görelî performansı İGF'de göstermiştir. Güncel durum itibarıyla ise, Kuzey Kıbrıs'ın Türkiye'ye en çok yaklaşmış olduğu alan yine İGF'dir. En uzak kaldığı alan ise EA'dır.

Tüm bu karşılaştırmalı sonuçları, Kuzey Kıbrıs'ın diğer üç ülkeye göre gösterdiği performans açısından hep birlikte yorumlayacak olursak, Kuzey Kıbrıslı politika yapıcıların önünde beliren temel önceliğin EA alanı olduğunu belirtebiliriz. Genellikle en çok ihmal edilmiş görünen alan budur. Özellikle 2014 sonrasında bu alanda gözlemlenen çok belirgin gerilemeye acilen müdahale edilmesinde yarar vardır. Öte yandan, durağan TG alanına ivme kazandırmanın yolları üzerinde düşünmek de yararlı olacaktır. İGF alanı ise en çok umut vaat eden alan olmakla birlikte; geçen dokuz yılda gözlemlenen büyük çaplı dalgalanmalar, politika uygularken ve reform yaparken en çok bu alanda dikkat ve duyarlılık gösterilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kuzey Kıbrıs ve Seçilmiş Ada Ülkeleri: Karşılaştırmalı İnceleme, 2008-2016

Bu alt-bölümde, Kuzey Kıbrıs'ı seçilmiş ada ülkeleriyle karşılaştıracakız. Birleşmiş Milletler (BM), 2017 itibarıyla dünyada 57 ülke ve bölgeyi "gelişmekte olan küçük ada devletleri" olarak tanımlamış ve sınıflandırmış bulunmaktadır. Bu sınıflandırma ilk 1992 yılında yapılmaya başladığı için Singapur gibi gelişmiş bir ada ülkesi de hâlen söz konusu listede yer almaktadır. Bu 57 devlet arasından "küresel rekabet edebilirlik" (KRE) verileri bulunan 9 ada ülkesine, Bahreyn ve Malta'yı da ekleyerek Kuzey Kıbrıs'ı karşılaştırabileceğimiz 11 ülkeli bir ada ülkesi grubu oluşturduk. Buradaki asıl amacımız kalkınmaya ilişkin kısıtları bakımından birtakım önemli benzer özellikleri bulunan küçük ada ülkelerine odaklanarak Kuzey Kıbrıs'ın göreceli durumunu daha iyi anlamaktır. Küçük ada ülkelerinin iyi bilinen ortak kısıtlarından bazıları şunlardır:

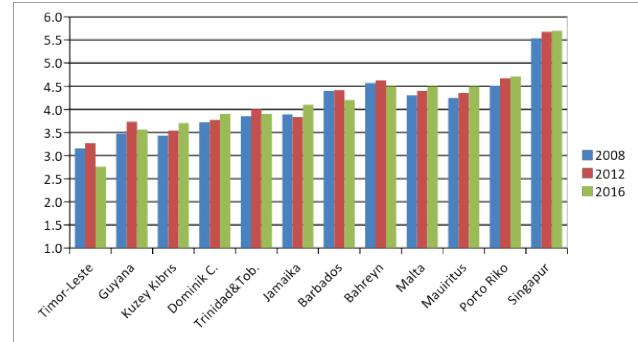
- Nüfusun ve yüzölçümünün küçüklüğü
- Doğal kaynak yetersizliği
- Beşeri sermaye ve nitelikli işgücü yetersizliği
- Piyasaların darlığı ve talep yetersizliği
- Ölçek ekonomileri geliştirmenin güçlüğü
- Taşıma, ulaştırma ve iletişim maliyetlerinin yüksekliği
- İthalata yüksek oranlı bağımlılık
- İhracat hacminin darlığı
- İhracatta ve üretimde çeşitlenmenin düşüklüğü
- Dış pazarlara erişim güçlükleri
- Siyasal, ekonomik ve finansal dış şoklardan korunma olanaklarının kısıtlılığı
- Kırılgan çevre koşulları ve doğal afetlere yatkınlık

Raporun bu alt-bölümünde, bunlar gibi özellikleri bakımından az veya çok benzeşen 11 ada ülkesinin 2008-2016 dönemindeki KRE performansını Kuzey Kıbrıs'ınkiyle kısaca karşılaştırdıktan sonra, bir sonraki 2.6 numaralı alt-bölümde daha ayrıntılı ve nedensellik ilişkilerini de içeren açıklamalı bir ekonometrik çözümleme çerçevesi de sunacağız.

Şekil-21'de, seçilmiş ada ülkelerinin ve Kuzey Kıbrıs'ın KRE endeks değerleri 2008, 2012 ve 2016 yılları için sunulmaktadır. Şekilde ülkeler 2016 endeks değerlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. Singapur'un her üç yılda da çok belirgin bir farkla lider konumunda

olduğu göze çarpmaktadır. Barbados, Bahreyn, Malta, Mauritius ve Porto Riko ise (Kuzey Kıbrıs dâhil) 12 ülkeli bu grubun görece daha iyi performans gösteren ada ülkeleri olmuşlardır. Dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Timor-Leste ise her üç yılda da en geride kalmıştır.

Şekil-21. Kuzey Kıbrıs ve Ada Ülkeleri – KRE Endeksi, 2008, 2012 ve 2016

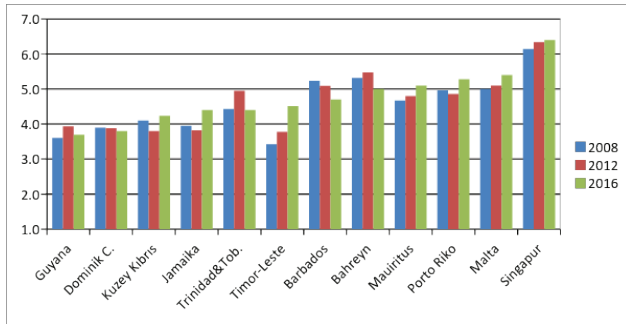
Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTÖ Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlik verileri
Notlar: Ülkeler 2016 KRE endeks değerleri esas alınarak küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. Timor-Leste, Porto Riko ve Guyana için 2016 verisi yoktur. Timor-Leste ve Porto Riko için 2014 ve Guyana için 2015 en güncel veri yılları olarak kullanılmıştır.

Söz konusu üç yılda küçük ama düzenli artışlar kaydeden Kuzey Kıbrıs'ın seçilmiş ada ülkelerine göre KRE'deki konumu ise, ne yazık ki, oldukça düşündürücüdür. 12 ülkeli bu grupta, Kuzey Kıbrıs 2008'de ve 2012'de sondan ikinci, 2016'de ise ancak sondan üçüncü olabilmiştir. Buradaki diğer ülkelerden farklı olarak, Kuzey Kıbrıs'ın tanınmama ve ekonomik izolasyon gibi çok ağır koşullarda rekabet etmeye çalışıyor oluşu, elbette, dikkate alınmalıdır. Ancak, Kuzey Kıbrıs'ın KRE'de Timor-Leste ve Guyana gibi dünyanın en az gelişmiş ülkelerine yakın bir performans göstermesi ve Dominik Cumhuriyeti, Trinidad & Tobago ve Jamaika gibi az gelişmiş ülkelerin gerisinde kalması yine de kaygı vericidir. Aslında, bu düşündürücü durumun Güney Kıbrıs için de önemli ölçüde geçerli olduğuna dikkat çekmekte yarar vardır. 2016 itibarıyla, (şekilde gösterilmeyen) Güney Kıbrıs da Jamaika'nın gerisine düşmüş durumdadır. Bu bağlamda, şu soru akla gelmektedir: 2004'teki referandumda Güney Kıbrıs'ta da Kuzey Kıbrıs'ta olduğu gibi "evet" denmiş olsaydı ve birleşme gerçekleşseydi, "Federal Kıbrıs" adasının rekabet gücü 2016'da yine Jamaika'nın gerisinde kalır mıydı? Bu türden karşı-olgusal (counter-factual) sorulara kesin yanıt vermek elbette olanaksızdır. Ancak, ada ekonomilerine özgü, kalkınmaya ve rekabet gücüne ilişkin tipik kısıtların birleşme yoluyla bir ölçüde hafiflemiş olacağı varsayılırsa, "federal" bir Kıbrıs'ın 2016 itibarıyla bu

listede daha yüksek bir sırada yer almış olabileceğini düşünmek çok da abartılı bir değerlendirme olmasa gerek.

Şekil-22, 23 ve 24'te, seçilmiş ada ülkelerinde ve Kuzey Kıbrıs'ta KRE'nin üç temel bileşeninin endeks değerleri yine 2008, 2012 ve 2016 yılları için sunulmaktadır. Sırasıyla, "temel gereksinimler" (TG), "etkinlik artırıcılar" (EA) ve "inovasyon ve gelişmişlik faktörleri" (İGF) bileşenlerini gösteren bu şekiller de Kuzey Kıbrıs'ın yukarıda değindiğimiz düşündürücü ve kaygı verici durumuna ilişkin saptamamızı pekiştirmektedir. 2016 itibarıyla, Kuzey Kıbrıs TG'de sondan üçüncü; EA'da ve İGF'de ise sondan ikinci konumdadır.

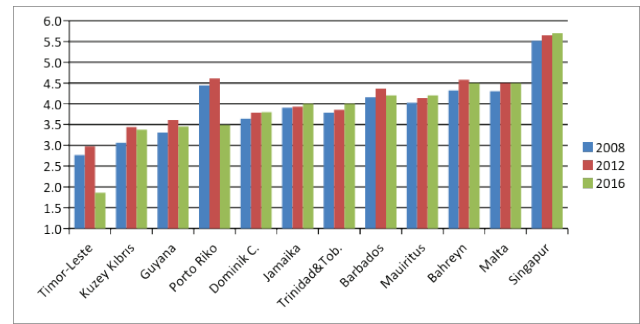
Şekil-22. Kuzey Kıbrıs ve Ada Ülkeleri – Temel Gereksinimler, 2008, 2012 ve 2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Notlar: Ülkeler 2016 "temel gereksinimler" endeks değerleri esas alınarak küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. Timor-Leste, Porto Riko ve Guyana için 2016 verisi yoktur. Timor-Leste ve Porto Riko için 2014 ve Guyana için 2015 en güncel veri yılları olarak kullanılmıştır.

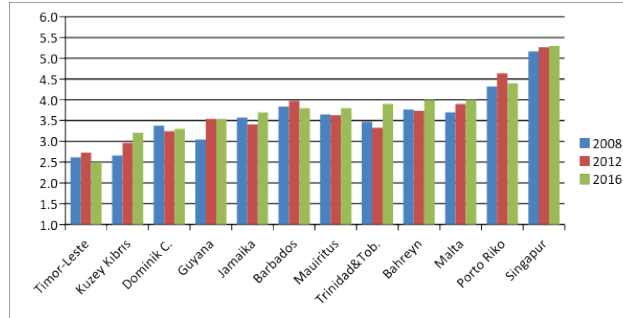
Şekil-23. Kuzey Kıbrıs ve Ada Ülkeleri – Etkinlik Artırıcılar, 2008, 2012 ve 2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Notlar: Ülkeler 2016 "etkinlik artırıcılar" endeks değerleri esas alınarak küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. Timor-Leste, Porto Riko ve Guyana için 2016 verisi yoktur. Timor-Leste ve Porto Riko için 2014 ve Guyana için 2015 en güncel veri yılları olarak kullanılmıştır.

Şekil-24. Kuzey Kıbrıs ve Ada Ülkeleri – İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri, 2008, 2012 ve 2016

Veri kaynakları: Dünya Ekonomik Forumu ve KTTO Kuzey Kıbrıs rekabet edebilirlilik verileri

Notlar: Ülkeler 2016 "inovasyon ve gelişmişlik faktörleri" endeks değerleri esas alınarak küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. Timor-Leste, Porto Riko ve Guyana için 2016 verisi yoktur. Timor-Leste ve Porto Riko için 2014 ve Guyana için 2015 en güncel veri yılları olarak kullanılmıştır.

Kuzey Kıbrıs, Güney Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan ve Seçilmiş Ada Ülkeleri: Ekonometrik Regresyon Çözümlemesi, 2008-2016

Rekabet edebilirlilik endekslerinin objektif bir yöntem kullanarak ilişkilendirilmesi

Dünya Ekonomik Forumu belgelerinde, rekabet edebilirlilik, bir ülkenin üretkenliğini belirleyen bir dizi kurum, politika ve faktör olarak görülür. Ülkenin üretkenlik seviyesi de, ülkenin ekonomisinin ulaşabileceği refah seviyesini işaret eder. Dolayısıyla, rekabet edebilirlilik endeksi üzerinde yoğunlaşmak doğru olacaktır.

Dünya Ekonomik Forumu raporlarındaki Küresel Rekabet Edebilirlilik Endeksi (KREE), 12 alt endeksin bir bileşimi olarak ifade edilir. Bu 12 alt endeksin her biri, rekabet edebilirliliğin farklı yanlarını ölçer ve üç ana başlık altında toplanırlar. Temel Gereksinimler; Etkinlik Artırıcılar; İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri. Temel Gereksinimler alt başlığı sırasıyla, Kurumlar; Altyapı; Makroekonomik İstikrar ve Sağlık ve ilköğretimdir. Bu ana başlıklardan, Kurumlar ekonomik gelişmede faktörlerin belirleyici olduğu aşamayı gösterir. İkinci başlık, Altyapı, efektif olmanın belirleyici olduğu aşamadır. Ekonomik gelişmedeki son asama ise, makroekonomik İstikrar ve Sağlık ve ilköğretim, inovasyonun belirleyici olduğu aşamadır. En sonunda, ana başlıklar ve alt birimler farklı ağırlıklarla çarpılarak, Küresel Rekabet Edebilirlilik Endeksi, KREE elde edilmektedir. Bu alt endekslerin bir kısmına 1/3 bazılarına da 1/2 oranında ağırlıklar verilerek yapılmaktadır. Ağırlıkların bu şekilde kullanılması, sadece ülkenin gelişme seviyelerine denk düşen gelir esiklerine uygunlukla izah edilmekte, aksi halde kullanılan ağırlıklar herhangi bir teorik bir gerekçeye dayanmamaktadır.

Kuzey Kıbrıs Ekonomisi için hazırlanan yıllık rekabet edebilirlilik raporları da, aynı yöntemi takip etmekte alt endekslere şu dağılımları vermektedir:

1. Temel Gereksinimler (%40)
2. Etkinlik Artırıcılar (%50)
3. İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri (%10)

Biz raporun bu kısmında, alt endeksler arasındaki ilişkiyi objektif bir ölçme metoduna dayandırmaya çalışacağız. Bu amaçla uygulayacağımız yöntem, parametrik varsayımları olmayan sadece ölçülmüş alt endeksler arasındaki

istatistiksel ilişkiye bakan bir yöntemdir: Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modellemesi (Partial Least Squares – Path Modelling). Norveç doğumlu İsveçli İstatistikçi Herman Wold'un geliştirdiği bu yöntem özellikle teorik açıklamaların yetersiz olduğu ve değişkenlerin ölçülmesinin zor olduğu ve dolayısıyla ampirik dağılımlarına ilişkin fikir edinilemeyen durumlar için uygundur.

Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modellemesi bir iç ve bir dış modelden oluşur. İç modelde direkt olarak ölçülemeyen, gizli değişkenler yer alır. Bunlar bizim analizimizde, Temel Gereksinimler; Etkinlik Artırıcılar; İnavosyon ve Gelişmişlik Faktörleri ve Küresel Rekabet Edebilirlilik Endeksidir (KREE).

Dış modelde ise, iç modeldeki her bir gizli değişkene denk gelen bir gurup temsil edici (manifest) değişkenler vardır. Bu değişkenler bloklar halindedir. Temel Gereksinimler gizli değişkenine denk gelen bloktaki temsil edici değişkenler sırasıyla, Kurumlar; Altyapı; Makroekonomik İstikrar ve Sağlık ve ilköğretimdir. Etkinlik Artırıcılar gizli değişkenine denk gelen bloktaki temsil edici değişkenler sırasıyla, Yüksek öğretim ve eğitim; Ürün piyasasının etkinliği; İşgücü piyasasının etkinliği; Finans piyasasının gelişmişliği; Teknolojik hazırlık ve Piyasa büyüklüğüdür. Üçüncü gizli değişken İnavosyon ve Gelişmişlik Faktörleri değişkenine denk gelen bloktaki temsil edici değişkenler sırasıyla İşletme gelişmişliği ve İnovasyondur. Son gizli değişken Küresel Rekabet Edebilirlilik Endeksi (KREE)'ye denk gelen bloktaki temsil edici değişkenler sırasıyla hesaplanmış Temel Gereksinimler; Etkinlik Artırıcılar; İnavosyon ve Gelişmişlik Faktörleridir.

Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modelleme metodu önce her bir bloktaki temsil edici değişkenleri ele alır. Ana Bileşenleri Bulma Analizi (Principal Component Analysis) teknikleri kullanarak bu bloğa ait ana bileşeni bulur ve aralarındaki ağırlıkları dikkate alır. Kısmi olarak aynı şey tüm gizli değişkenler için tekrarlanır. Sonra ana bileşenler arasındaki ağırlıklar saptanır ve ana bileşenler Küçük Kareler yöntemiyle öngörülür. Tekrar başa dönülerek temsil edici değişkenler ile öngörölmüş gizli değişkenler arasındaki yeni ağırlıklar bulunur. Bu ağırlıklar kullanılarak gizli değişkenler yeniden tartılır ve aralarındaki ilişki Küçük Kareler yöntemiyle bulunur. Bu süreç sonuçlar stabilize oluncaya kadar, aradaki değişiklikler saptanan çok küçük bir kriterden az oluncaya kadar devam eder. Sürecin sonucunda, değişkenler arasındaki ağırlıklar ve yükleme (loading) ve Küçük Kareler katsayıları bulunur.

Yükleme katsayılarının anlamlı olabilmeleri için bloklardaki temsilci değişkenlerin belirli kriterleri geçmeleri gereklidir. Bunlar sırasıyla, Cronbach'ın alpha değeri; Dillon-Goldstein'nin rho değeri ve temsilci değişkenlerin birinci ve ikinci Eigen değerleridir. İlk iki ölçümün 0.7 ve üstü değerler sahip olması halinde bu değişkenin ait olduğu gizli değişkenle anlamlı bir ilişki içinde olduğu söylenebilir. Eigen değerlerinde birincisini 1'den büyük ve ikinci Eigen değerinin 1'den küçük olması da temsilci değişken bloklarının gizli değişkenle anlamlı bir ilişkisinin olmasına işaret eder. Aksi halde bu değişkenin anlamsız addedilerek modelden çıkartılması gerekmektedir.

Aşağıda Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modelleme metodunun sonuçlarını vereceğiz. Bu yöntem, veri seti içinde eksik değerlerin olmamasını gerektirir. Kuzey Kıbrıs verilerinin kıyaslayabilmek için oluşturduğumuz veri setine Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan'ın yanı sıra 11 ada ülkesini daha kattık. Bazı değişkenlerde %4.4 oranında eksik değer vardı. Bu eksik değerleri, zincirli denklemlere çoklu atama (Multiple Imputation by Chained Equations, MICE) tekniğini kullanarak tamamladık. Genel kural, toplamı %20'den az olan eksik değerlerin tamamlanabileceği doğrultusundadır. Beş ayrı doldurulmuş veri seti elde ettik. Pratikte, bu verileri kullanarak ortalamaları rapor edilir.

Biz, En Küçük Kareler – Patika Modelleme sonuçlarını önyükleme (Bootstrap) yöntemini kullanarak 200'den fazla bir şekilde tekrar edeceğimiz için tamamlanan serilerden sadece bir tanesini kullanmayı yeğledik.

Tüm Kısmi En Küçük Kareler – Patika model sonuçları ekteki Tablo1'de gösterildiği gibidir.

Tablodaki tek boyutluluğu gösteren panel sonuçları istenilen gibidir.

Tablo 1. Blokların tek boyutluluğu
BLOCKS UNIDIMENSIONALITY

	Mode	MVs	C.alpha	DG.rho	eig.1st	eig.2nd
TG	A	4	0.802	0.874	2.57	0.869
EA	A	6	0.885	0.916	3.91	0.932
IG	A	2	0.860	0.935	1.75	0.246
REE	A	3	0.772	0.870	2.08	0.701

Tablodaki kısaltmalardan TG, Temel Gereksinimleri; EA, Etkinlik Artırıcılarını; İG: İnavosyon ve Gelişmişlik Faktörlerini ve (KREE, Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksini) gösterir. Hem Cronbach'ın alpha değeri, hem de Dillon-Goldstein'nin

rho değeri 0.7'den yüksektir. Temsilci değişken bloklarında, Eigen değerinin birincisini 1'den büyük ve ikinci Eigen değeri ise 1'den küçüktür.

Gizli değişkenlerle temsilci değişkenler arasında da uyumlu bir bağ vardır. Sadece üç temsilci değişkenin yüklem katsayıları sınırdaki değerlere sahiptir, 0.7'den küçüktür. Bu değişkenler sırasıyla, Makro istikrar, Sağlık İlköğretim ve Piyasa büyüklüğüdür.

Tablo 2. Modelden çıkartılabilecek değişkenler ve yüklem katsayıları
OUTER MODEL

	weight	loading	communality	redundancy
TG				
1 Makro istikrar	0.234	0.613	0.376	0.000
1 Sağlık İlköğretim	0.207	0.687	0.471	0.000
EA				
2 Piyasa Büyüklüğü	0.125	0.502	0.252	0.209

Çapraz yüklem katsayıları, kendi içinde tutarlı olup, temsilci değişkenler en iyi olarak dahil oldukları bloğu açıklamaktadır. Aralarında ait olduğu bloka ihanet eden temsilci yoktur.

İç model de Küçük Kareler yöntemiyle kestirilen parametrelerin hepsi istatistiksel olarak anlamlıdır. Etkinlik Artırıcılar ve Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi temsilcileri pozitif etkiye sahiptir. Temel Gereksinimler; İnavosyon ve Gelişmişlik Faktörleri arasında bir temsilci değişkenin etkisi negatiftir. Bu değişken Temel Gereksinimlerdir. Anlaşılan odur ki Temel Gereksinimlerin İnavosyon ve Gelişmişlik Faktörleri üzerindeki etkisi olumsuzdur. Bu durumun bütün ülkeler ve bütün seneler için geçerli olup olmadığını daha ileride test edeceğiz.

Yine, öngörülen (predicted) gizli değişken değerlerinin arasındaki korelasyonun çok yüksek olduğunu görüyoruz.

En küçük korelasyon 0.807 olup Temel gereksinimler ile İnavosyon ve Gelişme arasındadır.

İç ve dış modellerin veri setlerine uygunluğu oldukça yüksektir, 0.782. Aşağıdaki grafik gizli değişkenler arasındaki kestirilen regresyon katsayılarını göstermektedir. Bu katsayılar, Temel gereksinimlerden İnavosyon ve Gelişmeye olan hariç pozitif olarak kestirilmiştir.

Tablo 3. İç model parametre kestirimleri
INNER MODEL

SEA

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	2.18e-16	0.0358	6.09e-15	1.00e+00
TG	9.11e-01	0.0358	2.54e+01	6.83e-53

SIG

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	-4.92e-16	0.0261	-1.89e-14	1.00e+00
TG	-3.15e-01	0.0631	-5.00e+00	1.80e-06
EA	1.23e+00	0.0631	1.95e+01	9.19e-41

SKREE

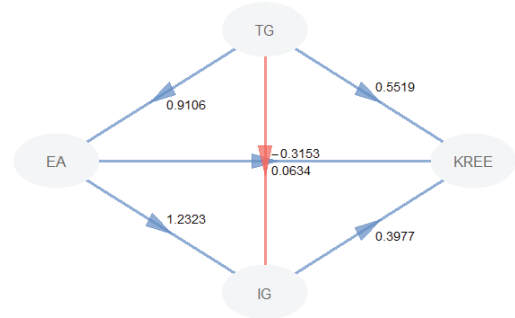
	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	5.83e-16	0.0227	2.56e-14	1.00e+00
TG	5.52e-01	0.0600	9.20e+00	7.47e-16
EA	6.34e-02	0.1086	5.84e-01	5.60e-01
IG	3.98e-01	0.0759	5.24e+00	6.31e-07

Şekil 1'de rapor edilmiş kestirilmiş parametre kestirimlerinin bir tanesi hariç geri kalan hepsi istatistik olarak anlamlıdır. Tek istatistiksel olarak anlamlı olmayan parametre kestirimi, Etkinlik Artırıcıların, Küresel Rekabet Edebilirlik üzerindeki etkisidir, 0.0634. Diğer tüm kestirilmiş parametre değerleri anlamlıdır. Örneğin, Temel gereksinimler, Etkinlik Artırıcılar üzerinde istatistiksel olarak belirgin (standard hatası, 0.036) ve pozitif etkiye sahiptir. Parametre kestirimlerin sayısal ölçüsü, bir gizli değişkenin diğeri üzerindeki etkisinin miktarını gösterir. Kestirimin işareti de etkinin pozitif ya da negatif olduğunu gösterir. İlginç olan bir parametre kestirimi, istatistiksel olarak hem anlamlı hem de negatif olan, Temel gereksinimlerin İnovasyon ve Gelişmişlik üzerine olandır. Bu, Dünya Ekonomik Forumu belgelerinde beklenildiği gibi pozitif olarak kestirilmemiştir.

Tablo 4. Endeksler arası korrelasyonlar
CORRELATIONS BETWEEN LVs

	TG	EA	IG	KREE
TG	1.000	0.911	0.807	0.930
EA	0.911	1.000	0.945	0.942
IG	0.807	0.945	1.000	0.903
KREE	0.930	0.942	0.903	1.000

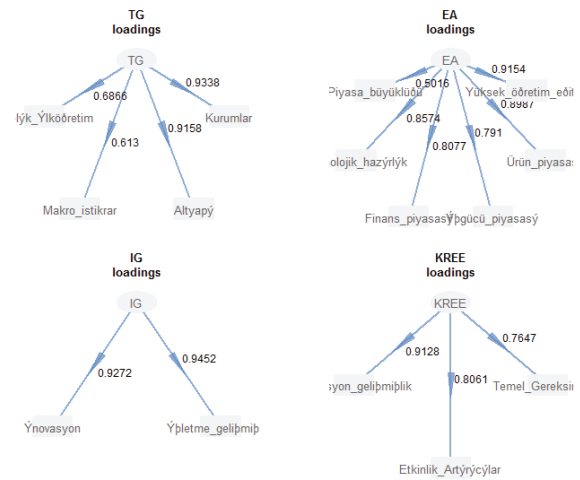
Şekil 1. Gizli değişkenleri ve kestirilmiş parametre değerlerini gösteren iç patika modeli

Etkinlik Artırıcıların, Küresel Rekabet Edebilirlik üzerindeki etkisi her ne kadar istatistiksel olarak anlamsız bir şekilde kestirilmiş olsa bile genel olarak ortalama topluluk (communality) ve ortalama artıklık (redundancy) katsayıları 0.5'in üstündedir ve anlamlıdır.

Gizli değişkenlerle onların temsilcisi olan değişkenler arasındaki yüklem katsayıları ise aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 2. Gizli değişkenlerle onların temsilcisi olan değişkenlerin yüklem katsayıları

Önyükleme model sonuçları

Aynı kestirim prosedürü, eldeki veri seti popülasyon olarak işleme tabi tutularak, önyükleme (Bootstrapped) yöntemiyle 200 ekstra örnek alınarak tekrarlanmıştır. Ekteki 2 numaralı tablo bu 200 kestirimin ortalamalarını rapor etmektedir. Böylelikle parametrik olmayan Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modelleme sonuçlarından topluluğa genelleme yapılabilmektedir. Elde edilen parametlerin standard hatalarını kestirerek, test prosedürlerini kullanmak ve güvenilirlik aralıklarını hesaplamak mümkün olmaktadır.

Önyükleme sonuçları daha önceki sonuçlara çok benzemektedir. Bu da kestirilen parametre değerlerinin sağlam (robüst) olduğunu göstermektedir.

Çapraz yükleme katsayıları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Bloklardaki temsilci değişkenler, beklenildiği gibi kendi bloklarına sadıktırlar. En yüksek frekanslar her bir blokun kendi temsilcileri arasında gözlenmektedir.

Öngörülen gizli değişken değerleriyle, Dünya Ekonomik Forumu belgelerinde ölçülen gizli değişken değerleri arasında korrelasyonlar aşağıda gösterilmektedir.

> **cor(call1\$Temel Gereksinimler, call1\$rescaledbre)**

[1] 0.7827127

> **cor(call1\$Etkinlik Artırcılar, call1\$rescaledeff)**

[1] 0.6388665

> **cor(call1\$İnovasyon ve gelişmişlik, call1\$rescaledinn)**

[1] 0.8291702

> **cor(call1\$KREE, call1\$rescaledcgi)**

[1] 0.9011788

En düşük korrelasyon Etkinlik Artırcıların, Dünya Ekonomik Forumu tarafından hesaplanan değerleriyle, Önyükleme metoduyla Kısmi Küçük Kareler – Patika Modeli tarafından kestirilen değerleri arasında görülmektedir, 0.639.

Korrelasyonlar

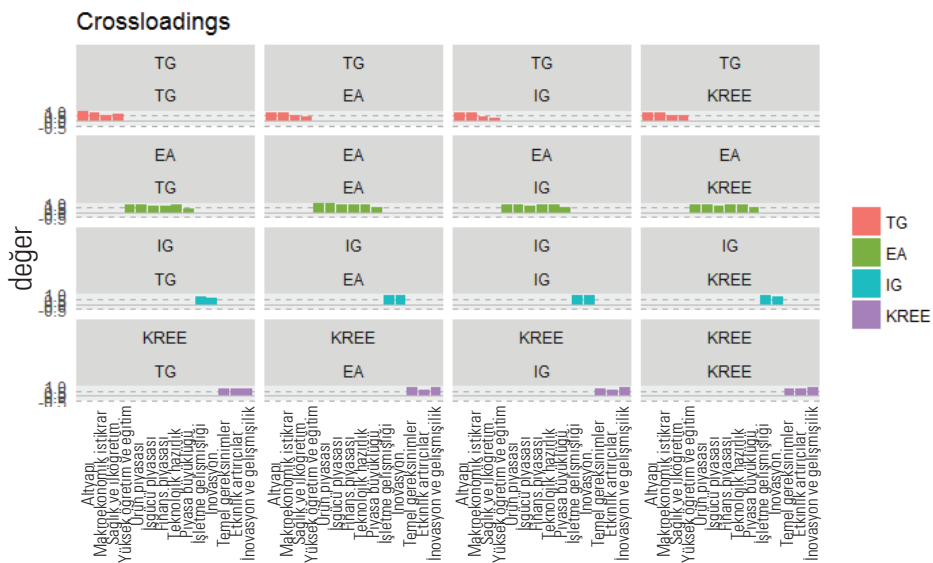
En düşük korrelasyon Etkinlik Artırcıların, Dünya Ekonomik Forumu tarafından hesaplanan değerleriyle, Önyükleme metoduyla Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modeli tarafından kestirilen değerleri arasında görülmektedir, 0.639.

Testler

Temel Gereksinimlerin hesaplanan ve öngörülen değerlerinin aynı ortalamaya sahip olup olmadığı:

Welch Two Sample t-test ve Wilcoxon rank sum test sonuçları, Dünya Ekonomik Forumunca hesaplanan endeksin ve Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modelince öngörülen serinin aynı ortalamaya sahip olmadıklarına işaret etmektedir.

Şekil 3. Gizli değişkenler ve Çapraz yükleme katsayıları

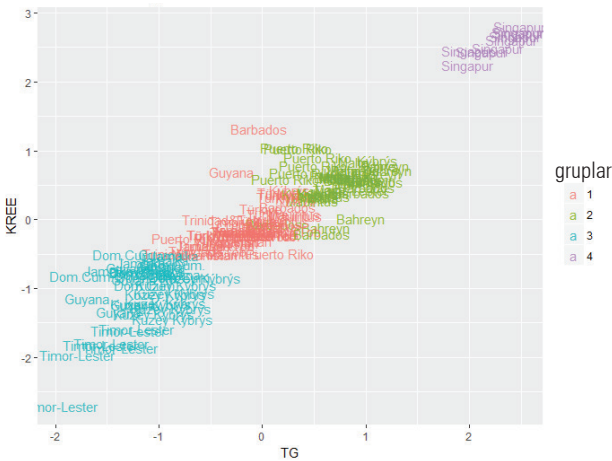
Temel Gereksinimlerin hesaplanan ve öngörülen değerlerinin aynı dağılımından gelip gelmediği:

Kruskal-Wallis rank sum testi ve Anderson-Darling k-sample test sonuçları, Dünya Ekonomik Forumunca hesaplanan endeksin ve Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modelince öngörülen serinin aynı dağılımından gelmediğini göstermektedir.

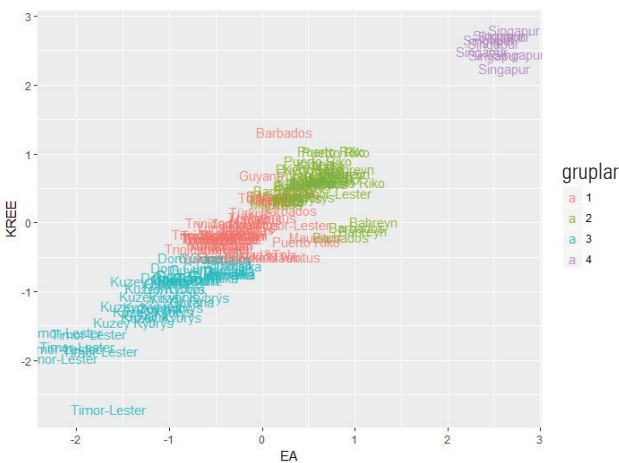
Bu testler, diğer gizli değişken endeksler ve onların öngörülen değerleri için de yapıldı. Dünya Ekonomik Forumunca hesaplanan endeksler ve Kısmi En Küçük Kareler – Patika Modelince öngörülen seriler aynı dağılımlardan gelmemektedirler. Serilerin ortalamalarına ilişkin testler ise karışık sonuçlar vermekte ve hem aynı hem de aynı olmadıklarına işaret etmektedir.

Dünya Ekonomik Forumu anketleri kullanarak elde edilen

Şekil 4. Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi ve alt ana grup, Temel Gereksinimler

Şekil 5. Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi ve alt ana grup, Etkinlik Artırıcılar

Rekabet Edebilirlik Endeksleriyle, Kısmi Küçük Kareler – Patika Modeli kullanarak elde edilen öngörülen değerler büyükten küçüğe sıralanmışlardır. Sonra ülkelerin hesap edilen ve öngörülen endex değerleri rank testlerine tabii tutulmuşlardır. Uygulana testler, sırasıyal Spearman's rho rank correlation testi ve Cronbach'ın alfa rank testidir. Test sonuçlarına göre, dört endeksin hesaplanan ve öngörülen değerlerinin rankları arasındaki korrelasyon sıfırdan farklı değildir.

Parametrik olmayan kümeler

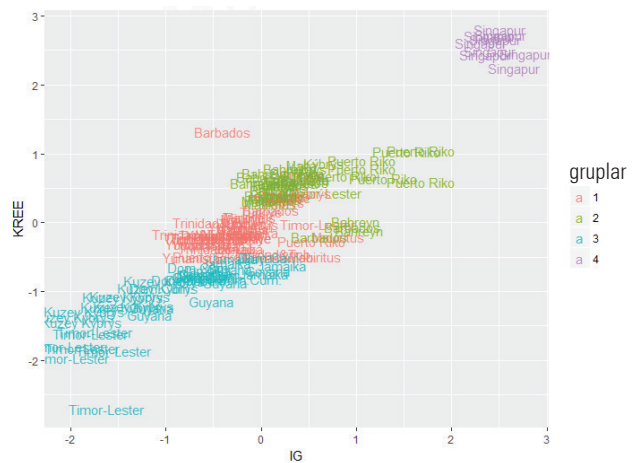
Aşağıdaki grafikler, öngörülen gizli değişkenlerin değerlerinden birbirine yakın olanlar aynı kümelere konarak elde edilmişlerdir. Ülkeler üç kümeye toplanmışlardır. Grafikler, Temel Gereksinimler ile KREE'ini bir arada; Etkinlik Artırıcılar ile KREE'yi bir arada ve son olarak İnnovasyon ve Gelişme ile KREE'yi bir arada göstermektedir. Bir ülke birden fazla kümede görülebilir. Bu durum, aynı ülkenin değişik senelerde değişik performanslar sergilediğini gösterir. Değişkenlerin hepsi standartlaştırılmıştır.

Bu grafiklerdeki kümeler, gözlenemeyen heterojenlik kontrol edildiği zamanda ortaya çıkmaktadır.

Gözlenemeyen heterojenliği kontrol etme (Response-Based Unit Segmentation (REBUS))

Ekte, 3 numaralı tablo, gözlenemeyen heterojenliği kontrol eden model sonuçlarını göstermektedir. Ülkeler dört ayrı kümede toplanmıştır.

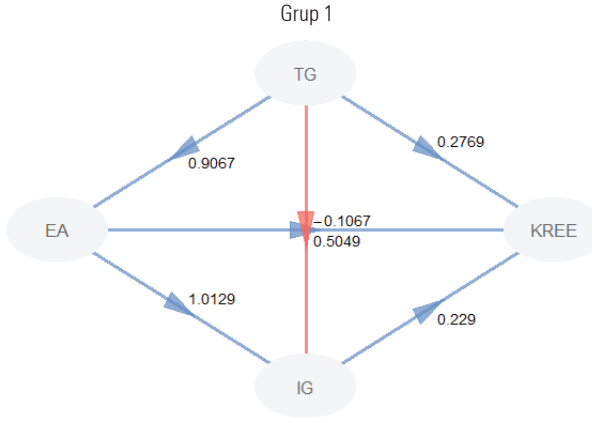
Şekil 6. Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi ve alt ana grup, İnnovasyon ve gelişmişlik

Birinci gruptaki ülkeler ve patika katsayıları**> ct1ds\$Ülke[ct1ds\$segments==1]**

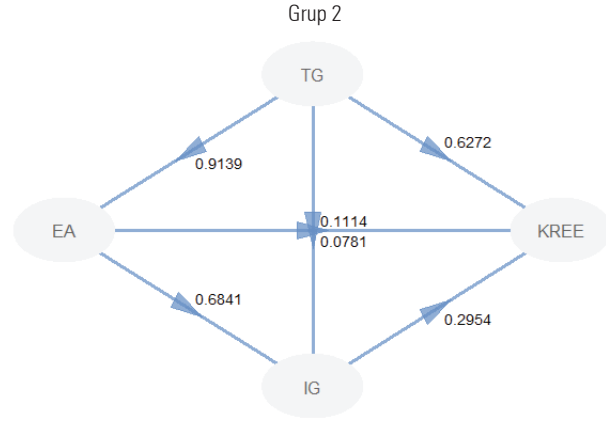
[1] "Barbados" "Bahreyn" "Jamaika" "Mauritus" "Puerto Riko"
 [6] "Timor-Lester" "Bahreyn" "Jamaika" "Mauritus" "Barbados"
 [11] "Jamaika" "Mauritus" "Timor-Lester" "Trinidad&Tob." "Barbados"
 [16] "Mauritus" "Trinidad&Tob." "Barbados" "Bahreyn" "Mauritus"
 [21] "Trinidad&Tob." "Barbados" "Bahreyn" "Mauritus" "Trinidad&Tob."
 [26] "Barbados" "Bahreyn" "Jamaika" "Mauritus" "Trinidad&Tob."
 [31] "Güney Kıbrıs" "Malta" "Güney Kıbrıs" "Malta" "Güney Kıbrıs"
 [36] "Malta" "Güney Kıbrıs" "Malta" "Güney Kıbrıs" "Malta"
 [41] "Güney Kıbrıs" "Malta" "Güney Kıbrıs" "Malta" "Güney Kıbrıs"
 [46] "Malta" "Güney Kıbrıs" "Malta"

Şekil 7. Gizli değişkenleri ve kestirilmiş parametre değerlerini gösteren iç patika modeli, birinci grup ülkeler

İkinci gruptaki ülkeler ve patika katsayıları**> ct1ds\$Ülke[ct1ds\$segments==2]**

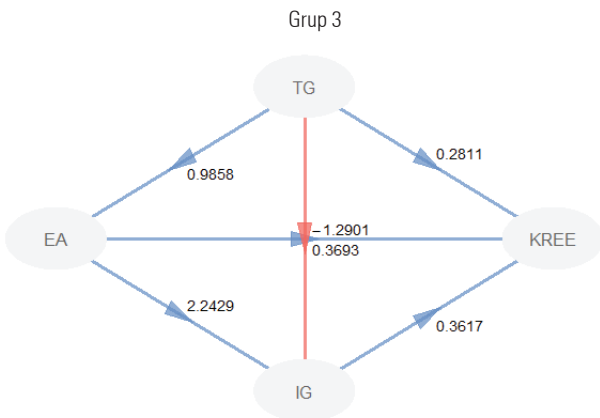
[1] "Guyana" "Dom.Cum." "Trinidad&Tob." "Barbados" "Guyana"
 [6] "Dom.Cum." "Trinidad&Tob." "Timor-Lester" "Guyana" "Dom.Cum."
 [11] "Guyana" "Dom.Cum." "Jamaika" "Guyana" "Dom.Cum."
 [16] "Jamaika" "Timor-Lester" "Guyana" "Dom.Cum." "Jamaika"
 [21] "Guyana" "Dom.Cum." "Kuzey Kıbrıs" "Türkiye" "Yunanistan"
 [26] "Kuzey Kıbrıs" "Türkiye" "Yunanistan" "Kuzey Kıbrıs" "Türkiye"
 [31] "Yunanistan" "Kuzey Kıbrıs" "Türkiye" "Yunanistan" "Kuzey Kıbrıs"
 [36] "Türkiye" "Yunanistan" "Kuzey Kıbrıs" "Türkiye" "Yunanistan"
 [41] "Türkiye" "Yunanistan" "Türkiye" "Yunanistan" "Türkiye"
 [46] "Yunanistan"

Şekil 8. Gizli değişkenleri ve kestirilmiş parametre değerlerini gösteren iç patika modeli, ikinci grup ülkeler

Üçüncü gruptaki ülkeler ve patika katsayıları**> ct1ds\$Ülke[ct1ds\$segments==3]**

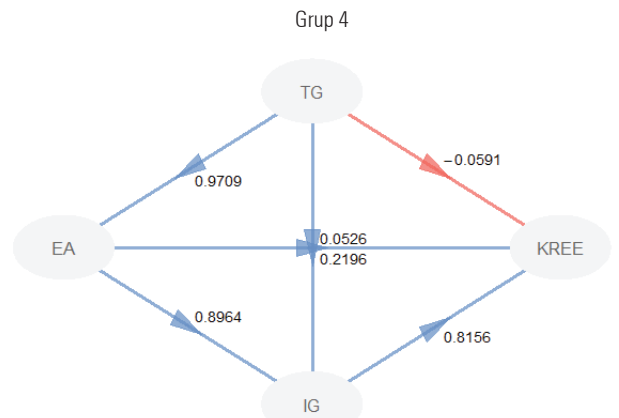
[1] "Singapur" "Singapur" "Timor-Lester" "Bahreyn" "Puerto Riko" "Singapur"
 [7] "Bahreyn" "Puerto Riko" "Singapur" "Timor-Lester" "Puerto Riko" "Singapur"
 [13] "Timor-Lester" "Puerto Riko" "Timor-Lester" "Puerto Riko" "Singapur" "Timor-Lester"
 [19] "Kuzey Kıbrıs" "Kuzey Kıbrıs" "Kuzey Kıbrıs"

Şekil 9. Gizli değişkenleri ve kestirilmiş parametre değerlerini gösteren iç patika modeli, üçüncü grup ülkeler

Dördüncü gruptaki ülkeler ve patika katsayıları**> ct1ds\$Ülke[ct1ds\$segments==4]**

[1] "Puerto Riko" "Barbados" "Bahreyn" "Guyana" "Dom.Cum."
 [6] "Jamaika" "Mauritus" "Puerto Riko" "Singapur" "Trinidad&Tob"
 [11] "Barbados" "Bahreyn" "Guyana" "Dom.Cum." "Jamaika"
 [16] "Mauritus" "Puerto Riko" "Singapur" "Trinidad&Tob." "Singapur"

Şekil 10. Gizli değişkenleri ve kestirilmiş parametre değerlerini gösteren iç patika modeli, dördüncü grup ülkeler

Performans Değerlendirme Matrisi

Tekil kurumların ya da sektörlerin olduğu gibi, ülke ekonomilerinin de mevcut durumlarını betimlemelerinde ve gelecek öngörülerini oluşturmalarında performans analiz ve değerlendirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Performans değerlendirmelerinde kullanılan performans matrisleri bir bakıma ilgili kurumun, sektörün ya da ekonominin karne belgesi anlamına gelir.

Performans karnelerinin hem mevcut durumu analiz etmede hem de geleceğe dönük vizyon geliştirmede işlevli olabilmesi için “Stratejik Yönetim” yaklaşımı ile uyum içerisinde olması gerekmektedir.

Stratejik Yönetim, hangi boyutta ve ölçekte gerçekleşirse gerçekleşsin, temel olarak öncelikle detaylı bir durum analizinin gerçekleştirilmesi, ekonomik, politik, sosyal, toplumsal ve çevresel analizlerin yapılması ve bunlar ışığında misyon ve vizyonun belirlenmesi süreçleri ile başlar.

Bu aşamalardan sonra uzun ya da orta vadeli plan ve programların oluşturulması gelir. Misyonun gereklerini ön planda tutarak vizyonun rehberliğinde oluşturulan Plan ve Programlar, temel strateji belgeleri haline alırlar.

Bu strateji belgeleri içerisinde öncelikle orta ya da uzun vade için belirlenen ve ulaşılması hedeflenen sonuçların kavramsal ifadesi olan “Stratejik Amaçlar” yer alır. Stratejik amaçların gerçekleştirilmesine yönelik spesifik ve ölçülebilir alt amaçlara ise “Stratejik Hedefler” adı verilir. Hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını izleyebilmek için “Performans Göstergelerine” ihtiyaç duyulur. Bu hedeflere nasıl ulaşılacağını gösteren kararlar bütünü “Stratejilerdir” ve bunlar doğrultusunda “Eylem ve Projeler” gerçekleştirilir.

Performans matrisleri bu süreçler silsilesinin izlenebilmesini sağladıkları ölçüde işlevli olur. Yani, herhangi bir ekonominin belirli bir zaman kesiti içerisindeki performansını değerlendirebilmek için, hangi amaca yönelik olduğu belirtilmiş bir hedefe ulaşıp ulaşamadığı tanımlı göstergeler sayesinde izlenmelidir. Ülke performans karneleri de bu yaklaşımla hazırlanmalı ve değerlendirilmelidir.

Performans analizlerinde bir başka olmazsa olmaz nokta da, yapılan değerlendirmelerin subjektif ve göreceli ifadelerden arındırılmış olmasıdır. Bunun için de, analizlerin nesnel verilere, göstergelere, somut strateji belge ve ifadelerine dayandırılması gerekir.

Kuzey Kıbrıs Rekabet Edebililik Raporunun (RER)

içerisinde yer alan performans değerlendirme matrisleri, bu yaklaşımla yapılacak performans analizlerine katkı sağlayacak bilgiler içermektedir.

Önceki raporlarda olduğu gibi bu yıl da, bazı temel başlıklarda, Kuzey Kıbrıs ekonomisinde gerçekleşen son iki yıllık uygulamalar, bir matris ile sunulacaktır (Bkz. Tablo 3.1) Bu matrisin yanı sıra, 2008-2016 yılları için Kuzey Kıbrıs RER belgelerinde yer alan uygulama gerçekleşme durumları da ayrı bir tablo ile sunulmaktadır (Bkz. Tablo 3.2).

Genel Konular; Fiziki altyapı geliştirilmesi; Mal ve hizmet piyasa etkinliğini artırma; İşgücü Piyasalarının etkinliğini artırma; Finans Piyasalarında krediye ulaşılabilme olanakları; Sağlıkta yapılan reformlar ve Teknoloji kullanımını artırıcı görüşler başlıklarında, 2016 yılı içerisinde gerçekleşen uygulamaların listelenmesinde, nesnel bir analize olanak sağlaması açısından, ilgili olduğu düşünülen yasal düzenlemeler ve UBP-DP hükümet programında yer alan bazı politika ve strateji başlıklarına yer verilmiştir.

Bu yıl RER’nda ayrıca, KKTC devletinin bazı temel strateji belgelerindeki stratejik amaçlara, hedeflere ve ilgili performans göstergelerine Kuzey Kıbrıs ekonomisinin performans analizine kaynaklık edebileceği düşünülerek yer verilmektedir.

Sözü edilen strateji belgelerinin başında, DPÖ tarafından hazırlanıp sunulan ve 2017-2019 yıllarını kapsayan “Orta Vadeli Program”(OVP) belgesi gelmektedir.

OVP belgesinde yer alan, bazı temel başlıklardaki makro ekonomik göstergelere dönük amaç ve hedeflerde yıllara göre gerçekleşme, tahmin ve hedef verileri Tablo 3.3’de gösterilmiştir.

OVP kapsamında belirlenmiş hedeflerin, program dönemi boyunca, her yıl gerçekleşmeler düzeyinde izlenmesi Kuzey Kıbrıs ekonomisinin performans değerlendirmesi açısından önem taşımaktadır.

Bu tablo kapsamında, özellikle dikkatle izlenmesi gereken ilk gösterge, “Devlet bütçe dengesi”dir. Bütçe açığının GSYİH içerisindeki payının hesaplanması ile elde edilen bu göstergenin 2016 yılı için tahmini gerçekleşme rakamını DPÖ, %5 olarak belirlemiştir. Program sonunda, yani 2019 yılında bu rakamın %1.6 düzeyine indirilmesi hedeflenmektedir.

İzlenmesi önem taşıyan bir diğer gösterge de Ödemeler Dengesi hedefleri altında yer alan Cari İşlemler Dengesidir. 2016 yılı sonunda %7.8 olarak gerçekleşmesi beklenen cari işlemler dengesinin GSYİH’ya oranının program dönemi

sonunda %-1.7 olarak gerçekleşmesi hedeflenmektedir.

Kuzey Kıbrıs ekonomisinin performansını doğrudan etkileyecek bir diğer strateji belgesi, DPÖ tarafından yayınlanan ve 2016-2023 yıllarını kapsayan “KKTC Enerji Verimliliği Strateji Belgesi”dir.

Bu belgede temel amaç: “...enerji verimliliğinde sonuç odaklı ve somut hedeflerle desteklenmiş bir politika seti belirlenmesi ve hedeflere ulaşmak için yapılması zorunlu eylemlerin, bu eylemlerin yerine getirilmesinden sorumlu kuruluşlarla birlikte tanımlanması; kamu kesimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının katılımcı bir yaklaşımla ve işbirliği çerçevesinde hareket etmesinin sağlanması...” olarak tanımlanmıştır.

Bu amaca ulaşmak için belirlenmiş 2023 yılı hedefleri ise şunlardır:

- KKTC’nin GSYİH başına tüketilen enerji miktarının (birincil enerji yoğunluğunun) 2012 yılı değerine göre en az %20 azaltılması;
- KKTC’deki CO2 emisyonunun 2012 yılına göre en az %10 daha az olması,
- KKTC’deki yenilenebilir enerji kaynaklarının birincil enerji üretiminin en az %10’unu sağlaması.

Belgede, bu hedeflere ulaşmak için belirlenen stratejiler de sıralanmaktadır. KKTC Enerji Verimliliği Strateji Belgesinin, gerçek anlamda ülke ekonomisinin stratejik yönetimine katkı sağlayabilmesi için, 2017 yılından başlayarak tanımlanmış hedeflerdeki gerçekleştirmelerin ölçülmesi ve 2023 hedefine ulaşmada gelinen noktanın tespit edilmesi önemlidir.

Tablo 3.1

Ana başlık	Öneri	Gerçekleşme						
		2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
Genel Konular	1.Kamu sektöründe kurumlar arası koordinasyonun geliştirilmesi							
	2.Makroekonomi yönetiminde kurumsallaşma			Δ	Δ			
	3.Makroekonomi politikaların geliştirilmesi					Δ	Δ	
	4.AB uyum süreçlerinin hızlandırılması					Δ	Δ	
	5.Bürokraside devamlılığın sağlanması ve adam kayırmacılığa son verilmesi				Δ			
	6.Kayıtdışılığın azaltılması			Δ	√	Δ	Δ	
	7.Kamunun etkin kılınması			Δ	√	Δ	Δ	
	8.Yerel yönetimlerin idari, mali ve denetim yönünden yeniden yapılandırılması					Δ	Δ	
	9.Istatistiki altyapının oluşturulması							
	10.Ekonomik reformlar							
Fiziki altyapı geliştirilmesine yönelik görüşler	1.Liman ve havalimanlarının teknik ve hizmet yönüyle geliştirilmesi			Δ		√	Δ	
	2.Kamu-özel ortaklıklı yap-işlet-devret modelleri						Δ	
	3.Haberleşme alanında yeni teknolojilere imkan tanınması			Δ				
Mal ve hizmet piyasa etkinliğini artırıcı görüşler	1.Enerji etkinliği						Δ	
	2.Rekabet yasası ile bağımsız ve kurumsal yürütme	Δ						
	3.Sübvansiyonların yapılandırılması							
	4. Vergi politikaları, sistemi ve oranlarının düzenlenmesi	Δ			Δ			
	5. Kamu tekelirinin rekabete açılması							
	6. Şirket kurmanın kolaylaşması	Δ		Δ				
	7. İflas süreci ve maliyeti							
	8. KOBİ politikalarının geliştirilmesi	Δ		√	√			
	9. Dış ticaret rejimi							
İşgücü Piyasalarının etkinliğini artırıcı görüşler	1. Yerel işgücünün emek piyasasına katılımının artırılması	√	√		√	Δ	√	
	2. İşgücünün işbaşı eğitimine yönelik teşvikler							
	3. Meslek edindirme kursları konusunda üniversitelerle işbirliği	√	√	Δ	Δ			
	4. Kamu çalışma saatleri							
	5. Sosyal güvenlik							
	6. Kamuya giriş ücretlerinin düzenlenmesi	√						
Finans Piyasalarında krediye ulaşabileme olanakları	1. Bankaların risk algılamasını düşürücü düzenlemeler	Δ		Δ		Δ	Δ	
	2. Sorunlu kredilerin yapılandırılması		√	Δ	Δ	Δ	Δ	
	3. İcra iflas sisteminin yapılandırılması ve yargı sürecinin hızlandırılması				Δ		Δ	
	4. Kamunun bankacılık sisteminden kaynak kullanımına sınırlama getirmek	Δ	Δ					
	5. Düşük Faizli Kredi Programları			√	√		√	
	6. Hibe programları			√	√	√	√	
	7. Alternatif finansman araçlarının geliştirilmesi	√						
Sağlıkta yapılan reformlar	1. Bütçe					Δ	Δ	
	2. Diğer kurumlarla işbirliği çerçevesinde hizmet iyileştirilmesi					√	Δ	
	3.Strateji ve politikalar geliştirme						√	
Teknoloji kullanımını artırıcı görüşler	1.Teknolojiyi sektöre entegre etme ve üretimi destekleme			Δ		Δ	Δ	
	2. Bilişim konusunda mevzuat oluşturma ve denetim yapma			Δ				
	3. Bilişim eşliğinde eğitim geliştirme			Δ				

Anahtar: √ İcraat var Δ Kısmi icraat

Tablo 3.2

2017-2019 MAKROEKONOMİK POLİTİKA VE HEDEFLER	Gerçekleşme	Tahmin	Hedef		
	2015	2016	2017	2018	2019
Büyüme ve İstihdam					
Reel Büyüme (% değişim)	4,00	2,4	5,00	5,00	5,50
GSYİH (milyon TL)	10.222,46	11.302,8	12.610,70	13.941,40	15.396,30
Toplam kaynakların yatırımlara dönüşme oranı (toplam sabit yatırımların GSYİH'ya oranı %)	15,1	15,1	18,5	19,5	20,0
Toplam istihdam	112.811,00	115.716,0	119.133	122.668	126.324,00
Kamu Maliyesi					
Bütçe açığının GSYİH içindeki payı % (Devlet bütçe dengesi/GSYİH)	-3,7	-5,0	-5,6	-3,6	-1,6
Devlet bütçe giderlerinin GSYİH'ya oranı %	37,60	38,2	39,5	37,6	35,6
Devlet bütçe gelirleri (cari fiyatlarla, milyon TL)	3.465,00	3.753,0	4.284	4.740	5.234,40
Ödemeler Dengesi					
İhracat (Milyon \$)	118,10	105,4	121,3	139,5	160,40
İthalat (Milyon \$)	1.500,60	1.505,1	1.730,8	1.903,9	2.094,30
İhracat/ithalat oranı %	7,87	7	7	7,3	7,70
Net turizm gelirleri (Milyon \$)	697,70	721,50	743,9	766,7	791,00
Cari İşlemler Dengesi / GSYİH (%)	7,20	7,80	3,2	0,6	-1,70
Enflasyon					
Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE %)	7.78	6,5	6	4,7	4,7

Tablo 3.3

Ana başlık	Öneri
Genel Konular	1.Kamu sektöründe kurumlar arası koordinasyonun geliştirilmesi
	2.Makroekonomi yönetiminde kurumsallaşma
	3.Makroekonomi politikaların geliştirilmesi
	4.AB uyum süreçlerinin hızlandırılması
	5.Bürokraside devamlılığın sağlanması ve adam kayırmacılığa son verilmesi
	6.Kayıtdışılığın azaltılması
	7.Kamunun etkin kılınması
	8.Yerel yönetimlerin idari, mali ve denetim yönünden yeniden yapılandırılması
	9.İstatistiki altyapının oluşturulması
	10.Ekonomik reformlar
Fiziki altyapı geliştirilmesine yönelik görüşler	1.Liman ve havalimanlarının teknik ve hizmet yönüyle geliştirilmesi
	2.Kamu-özel ortaklıklı yap-işlet-devret modelleri
	3.Haberleşme alanında yeni teknolojilere imkan tanınması
Mal ve hizmet piyasa etkinliğini artırıcı görüşler	1.Enerji etkinliği
	2.Rekabet yasası ile bağımsız ve kurumsal yürütme
	3.Sübvansiyonların yapılandırılması
İşgücü Piyasalarının etkinliğini artırıcı görüşler	1. Yerel işgücünün emek piyasasına katılımının artırılması
	2. İşgücünün işbaşı eğitimine yönelik teşvikler
	3. Meslek edindirme kursları konusunda üniversitelerle işbirliği
	4. Kamu çalışma saatleri
	Kamu çalışanlarına yönelik uygulamalar
Finans Piyasalarında krediye ulaşılabilirlik olanakları	1. Bankaların risk algılamasını düşürücü düzenlemeler
	2. Sorunlu kredilerin yapılandırılması
	3.İcra iflas sisteminin yapılandırılması ve yargı sürecinin hızlandırılması
	4. Kamunun bankacılık sisteminden kaynak kullanımına sınırlama getirmek
	5. Düşük Faizli Kredi Programları
	6. Hibe programları
	7. Alternatif finansman araçlarının geliştirilmesi
Sağlıkta yapılan reformlar	1. Bütçe
	2. Diğer kurumlarla işbirliği çerçevesinde hizmet iyileştirmesi
	3.Strateji ve politikalar geliştirme
Teknoloji kullanımını artırıcı görüşler	1.Teknolojiyi sektöre entegre etme ve üretimi destekleme
	2. Bilişim konusunda mevzuat oluşturma ve denetim yapma
	3. Bilişim eşliğinde eğitim geliştirme

Uygulama	
2015-2016	2016-2017
	Sayıştay (Değişiklik) Yasası (Yasa No: 37/2016)-
AB'ye uyum sürecinin hızlandırılması kapsamında Kuzey Kıbrıs'ın Euroya geçiş çalışmaları başlatılmıştır.	
Başbakanlık bünyesinde "Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele Değerlendirme ve Yönlendirme Kurulu" 2015 yılının ilk aylarında Bakanlar Kurulu kararı uyarınca oluşturulmuştur.	
2015 yılında Başbakanlığın organizasyonu ile İyi İdare Yasası'nın doğru ve etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla idarelere, "İyi İdare Yasası" eğitimi verilmiştir	Kamu İhale Yasası (Yasa No: 20/2016)- AB normlarında
Türkiye ile KKTC arasında imzalanan 2013-2015 dönemini kapsayan Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı'nda yerel yönetimler, idari, mali ve denetim yönünden yeniden yapılandırılması konusu İçişleri Bakanlığı'nın reform planına dahil olmuştur	
	UBP-DP: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti-Türkiye Cumhuriyeti Ekonomik Mali İşbirliği protokolünün sürekliliği
	UBP-DP: İslam İşbirliği Teşkilatı (IİT) ile halihazır yakın ve sıcak ilişkilerimizin daha da ileriye götürülmesi hedeflerimiz arasındadır
	UBP-DP:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ercan Devlet Havaalanı İşletme Haklarının devredilmesi İhalesi kapsamında, ALT YAPI KONTROLLÜK TEŞKİLATI oluşturulmuştur.Aynı çerçevede yeni yatırımlar içinde yer alan tüm üst yapılar için ÜST YAPI KONTROLLÜK TEŞKİLATININ oluşturulması planlanmaktadır.
2016-2018 Ekonomik İşbirliği Protokolü'nde Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a getirilen suyun yap-işlet-devret modeliyle çözülmesi öngörülmüştür.	
Haberleşme alanında yeni teknolojilere imkan tanınması veya uygulamalar yapılması ile ilgili girişimler gerçekleşmemiştir.	
KKTC Enerji Verimliliği strateji Belgesi hazırlandı ve 8 ana strateji ve 26 politika belirlendi. Bu belge ışığında "2023 yılına kadar KKTC'nin GSYİH başına tüketilen enerji miktarının (birincil enerji yoğunluğunun) 2012 yılı değerine göre en az yüzde 20 azaltılması, KKTC'deki CO2 emisyonunun 2012 yılına göre en az yüzde 10 daha az olması ve KKTC'deki yenilenebilir enerji kaynaklarının birincil enerji üretiminin en az yüzde 10'unun sağlanması" amaçlanıyor.	Yenilenebilir Enerji (Değişiklik) Yasası (Yasa no: 14/2016); Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Su Temini ve Yönetimine İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunmasına İlişkin (Onay) Yasası (Yasa No:22/2016); KKTC Enerji Verimliliği Strateji Belgesi (2016-2023)
2015 yılından itibaren Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a aktarılmaya başlanılan suyun tarım sektöründe yaratabileceği olumlu ve olumsuz etkiler anlaşılmalı ve bunlar ışığında önlemler ve sübvansiyonlarla ilgili politikalar geliştirilmelidir.	
	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Arasında Ortak Gümrük Komitesi Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı (Onay) Yasa Tasarısı (YT No:217/4/2016)
Yerel işgücünün emek piyasasına katılımının artırılması ile ilgili olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Gençlerin İstihdamının Desteklenmesi Projesi" ile "Kendi Nam ve Hesabına Çalışanlar ile Küçük İşletme Sahibi Esnaf ve Zanaatkarlara Sosyal Güvenlik Desteği Projesi'ni" hayata geçirdi. Proje kapsamında belli miktarlarda ücret desteği ve sigorta primi yatırımı gibi yardımlar bulunuyor.	Yabancıların Çalışma İzinleri (Değişiklik) Yasası (Yasa No:6/2016); Ziyaretçi İzni, İkamet İzni, İş Kurma İzni veya Çalışma İzni Biten Yabancılarla Uygulanan Para Cezalarının Yeniden Düzenlenmesini ve Ödenmemiş Para Cezalarının Tahsilinde Kolaylık Sağlanmasını Öngören Yasa Gücünde Kararname (YGK No:16/4/2016);Yabancıların Çalışma İzinleri Yasası Hakkında Yasa Gücünde Kararname (YGK No:15/4/2016); Yabancıların Çalışma İzinleri Yasası Hakkında Yasa Gücünde Kararnamenin Değiştirilmesi Hakkında Yasa Gücünde Kararname (YGK No:19/4/2016)
Kuzey Kıbrıs'taki işsizliğin en büyük sebeplerinden biri olan vasıflı işçi azlığı ile ilgili olarak henüz devletin Üniversitelerle işbirliği bağlamında ciddi bir girişimi bulunmamaktadır.	Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hukukuna Göre Kurulmuş Olan Üniversitelerin Karşılıklı Tanınmasına Dair Milletlerarası Anlaşmanın Uygun Bulunmasına İlişkin (Değişiklik) (Onay) Yasası (Yasa No: 34/2016)
	Kamu Çalışanlarının Aylık (Maaş-Ücret) ve Diğer Ödeneklerinin Düzenlenmesi Hakkında Yasa Gücünde Kararname (YGK No:15/4/2016) esaslar ve ilkeler dikkate alınarak kendi şartlarımız da gözetilerek gerekli değişiklikler yapılacaktır
	Banka Kartları ve Kredi Kartları (Değişiklik) Yasası (Yasa No: 5/2016)
	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Merkez Bankası Teşkilat (Değişiklik) Yasa Tasarısı (YT No: 216/4/2016)
Kuzey Kıbrıs'ta yarım kalmış otellerin tamamlanması ve faal durumdaki otellerin yenilenmesi ile ilgili teşvik programı kapsamında 3 banka ve Turizm Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı arasında protokol imzalandı. Avrupa Birliği Koordinasyon Merkezi ve KOBİGEM gibi kurumların Kuzey Kıbrıs ekonomisine ve yerli yatırıma katkı amaçlı proje hibe programları devam etmiştir.	
Sağlıkta reform için 2015 yılında 6.6%lık bütçe ayrıldı. Fakat bu bütçenin yetersiz olduğu ile ilgili görüşler oluştu.	
2015 yılında sağlık bakanlığı tarafından sağlık sektöründe yapılabilecek reformlarla ilgili 5 tasarı hazırlandı ve bu tasarılar hem sisteme hem de alt yapıya dönük çalışmaların ve değişikliklerin bulunduğu belirtildi. (Lefkoşaya yeni bir hastane kompleksi, Güzelyurt'a yeni hastane binası, 15 yeni ambulans vb.)	
a. Merkez Bankası elektronik ortamda bankacılık hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla bankalar arası sistem geliştirmiştir. b. Elektrik Dairesi elektrik faturalarının online ödeme sistemine akıllı sayaçlar eşliğinde geçmiştir.	

Standartlaşma ve Dış Pazarlara Erişim

*Standartlar, Standartlaşma ve
Standardizasyon Örgütleri*

44

*Ürün ve Hizmetlerde
Standartlaşmanın İktisadi ve
Toplumsal Yararları*

Standartlaşma ve Dış Ticaret

*Kuzey Kıbrıs'ta Standartlaşma:
Mevcut Durum ve Temel Sorunlar*

Standartlar, Standartlaşma ve Standardizasyon Örgütleri

“Standart” sözcüğü, yaygın sözlük tanımına göre, gerekli veya genel kabul görmüş kalite veya nitelik düzeyi anlamına gelmektedir. Kalite veya nitelik ise, herhangi bir şeyin nasıl olduğunu belirten, onu benzerlerinden ayırt etmeye yarayan ve ölçülebilen özellikler olarak tanımlanmaktadır. İktisadi, toplumsal ve siyasal yaşamın hemen her alanında var olan “standart” olgusu; ürünlerin, hizmetlerin ve yönetim sistemlerinin, kalite veya nitelik bakımından ölçülebilmesini ve benzerleriyle karşılaştırılarak değerlendirilebilmesini sağlar. Bu ölçme ve değerlendirme sürecinde, “standartlar”, bir ölçü, norm veya model olarak kullanılan teknik ve kurumsal özellikler olarak karşımıza çıkar.

Standardizasyon veya standartlaşma ise, en basit tanımıyla, belirlenmiş standartlarla uyumlu faaliyet gösterme süreci anlamına gelir. Standartlaşma; gerek ürünlerin ve hizmetlerin üretimi ve piyasaya arzına ilişkin süreçlerde, gerekse özel sektör şirketlerinin ve kamu kuruluşlarının yönetim uygulamalarında, genel kabul görmüş veya zorunlu kılınmış ölçülere, normlara veya modellere uyarak faaliyet göstermeyi sağlar.

En iyi bilinen ve dünya çapında en yaygın standardizasyon faaliyetlerinde bulunan kuruluş, resmî faaliyetlerine 1947 yılında başlamış olan Uluslararası Standardizasyon Örgütü'dür (International Organization for Standardization, ISO). ISO, 21000'den fazla “uluslararası standart” yayımlamış bulunmaktadır. ISO'nun tanımına göre, “standart”; malzemelerin, ürünlerin, işlemlerin ve hizmetlerin amaçlarına uygun olmasını sağlamak amacıyla hazırlanmış bir belgedir. Bu belgede, düzenli ve tutarlı biçimde kullanılacak koşullar, şartnameler, yönergeler veya özellikler belirlenir ve tanımlanır (www.iso.org). Bu bakımdan, “standart”, bir kurallar sistemi olarak düşünülebilir. “Standartlaşma” ise, genel olarak, iktisadi veya toplumsal yarar elde etmeye yönelik herhangi bir faaliyette, ilgili tarafların katkısı ve işbirliği ile belirli kurallar koyma ve bu kuralları uygulama sürecidir. Standartlaşma sürecinde, ilgili ve yetkili kuruluşlar tarafından hazırlanan, belgelenen ve onaylanan kurallar, genellikle tarafların isteğine bırakılan (yani, zorunlu olmayan) teknik ve kurumsal özelliklerden oluşur. Sonrasında, bu kurallar ulusal ve bölgesel standartlar kuruluşları tarafından benimsenebilir ve devletler tarafından yasa ve teknik şartnameler yoluyla zorunlu hâle getirilebilir. Ürünlerin,

hizmetlerin ve yönetim sistemlerinin kalite veya nitelik açısından standartlaşmasını sağlamak amacıyla, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde çeşitli ve çok sayıda standardizasyon örgütü kurulmuştur.

Ulusal standardizasyon kuruluşları, genellikle tüketici haklarına ve refahına odaklanarak vatandaşlara tüm yaşam alanlarında kaliteli ve güvenli ürün ve hizmet sunulmasını sağlamak amacıyla, ülke ölçeğinde standartlar oluşturup bunları düzenler ve denetler. Ulusal standardizasyon kuruluşları, aynı zamanda, üreticiler arasında oluşabilecek haksız rekabet koşullarının saptanmasına ve önlenmesine yönelik çalışmalar da yürütebilir. Gıda güvenliğinden sağlık ve eğitim hizmetlerine, tarımsal üretimden inşaat sektörüne, hijyen düzenlemelerinden çevre dostu uygulamalara, imalat sanayiinden bilişim ve iletişim teknolojilerine, büyük ölçekli altyapı yatırımlarından küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ'lerin) faaliyetlerine, ulaşım ve nakliyatın muhasebe ve finans uygulamalarına, tekstilden elektroniğe, esnaf ve zanaatkar faaliyetlerinden bankacılık sistemine, özel sektör işletmelerinden kamu yönetimine kadar pek çok alan, geniş ve çeşitli bir yelpaze oluşturarak ulusal standardizasyon kuruluşlarının düzenleme ve denetleme kapsamına girmektedir.

Dünyada birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede bir "ulusal standartlar kuruluşu" bulunmaktadır. Bu ulusal kuruluşlar genellikle ISO üyesi olarak faaliyet göstermektedir. Ulusal standartlar kuruluşları ISO üyesi olan 160'dan fazla ülke bulunmaktadır. ISO, bu ulusal kuruluşların 118'ini "üye", 40'ını "muhabir üye" (correspondent member) ve 3'ünü de "abone üye" (subscriber member) olarak tanımaktadır. Aşağıda, çok sayıdaki ulusal standartlar kuruluşuna birkaç örnek verilmektedir:

- Türk Standartları Enstitüsü (TSE)
- Helen (Yunan) Standardizasyon Örgütü (ELOT)
- (Güney) Kıbrıs Standardizasyon Örgütü (CYS)
- Brezilya Ulusal Standartlar Örgütü (ABNT)
- İspanyol Standardizasyon ve Sertifikasyon Birliği (AENOR)
- Fransız Standardizasyon Birliği (AFNOR)
- Amerikan Ulusal Standartlar Enstitüsü (ANSI)
- Britanya Standartlar Enstitüsü (BSI)
- Alman Standardizasyon Enstitüsü (DIN)
- Japon Sanayi Standartları Komitesi (JISC)
- Güney Afrika Standartlar Bürosu (SABS)
- Romanya Standartlar Birliği (ASRO)

- Çin Standardizasyon İdaresi (SAC)
- Kanada Standartlar Konseyi (SCC)
- İsveç Standartlar Enstitüsü (SIS)
- Finlandiya Standartlar Birliği (SFS)
- Norveç Standartları (SN)
- İsviçre Standartlar Birliği (SNV)

Bu listedeki ilk üç örnekten de anlaşılacağı üzere; Türkiye, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ın birer "ulusal standartlar kuruluşu" vardır. Bu üç ülkenin ulusal standartlar kuruluşları aynı zamanda ISO üyesidir. Yıllardır konuşulmasına ve kurulacağına ilişkin demeçler verilmiş olmasına karşın, Kuzey Kıbrıs'ta böyle bir "ulusal standartlar kuruluşu" henüz yoktur. Öte yandan, bu raporun ikinci bölümünde Kuzey Kıbrıs'ın rekabet edebilirlik açısından karşılaştırdığı 11 ada ülkesinin ikisi (Timor-Leste ve Porto Riko) hariç tümünün, ISO'ya "üye" veya "muhabir üye" olan birer "ulusal standartlar kuruluşu" vardır:

- Dominik Cumhuriyeti (INDOCAL): Muhabir üye
- Guyana (GNBS): Muhabir üye
- Jamaika (BSJ): Üye
- Barbados (BNSI): Üye
- Mauritius (MSB): Üye
- Trinidad ve Tobago (TTBS): Üye
- Bahreyn (BSMD): Üye
- Malta (MCCAA): Üye
- Singapur (SPRING SG): Üye

Uluslararası standardizasyon kuruluşları ise, ulusal düzeydeki örgütlerle işbirliği yaparak, standardizasyon ağları ve akreditasyon sistemleri oluşturarak tüketici, vatandaş ve çevre odaklı standartlaşma faaliyetlerinin uluslararası ölçekte uygulanabilmesini ve yaygınlaşmasını amaçlarlar. Ürün, hizmet ve yönetim alanlarında kalite ve güvenlik ile birlikte iktisadi etkinliği artırmaya ve aynı zamanda uluslararası ticareti ve finansal ilişkileri kolaylaştırmaya yönelik standartlar geliştirmek, uluslararası standardizasyon örgütlerinin başlıca işlevleri arasındadır. Örneğin, uluslararası standartlar geliştirme konusunda dünyada öncü olan ISO; ürün, hizmet ve yönetim alanlarında dünyanın "daha güvenli", "daha temiz" ve "daha etkin" bir yaşam alanı olabilmesi için faaliyet gösterdiğini belirtmektedir. ISO'ya göre, standartlaşma genel olarak ekonomik büyümeyi, küresel piyasaların genişlemesini ve uluslararası ticaretin daha adil koşullarda sürdürülebilmesini sağlamak bakımından da önemlidir. Standartlaşmanın, aynı zamanda, iklim değişimi, yol güvenliği, enerji ve toplumsal sorumluluk gibi pek çok alanda karşılaşılan sorunlarla küresel

düzyeyde mücadele etmekte de yararları vardır. Standartlaşma; gerek daha güvenli, daha sağlıklı ve daha çevre-dostu uygulamaların yaygınlaşmasında, gerekse daha üretken, daha yaratıcı ve inovasyon odaklı bir iktisadi ve toplumsal düzenin dünya ölçeğinde oluşturulmasında yaşamsal öneme sahip bir süreçtir.

Yukarıda değinilen ISO ile birlikte, farklı alanlarda faaliyet gösteren ve uluslararası ölçekte üyeleri bulunan standardizasyon kuruluşlarına aşağıda bazı örnekler verilmektedir. Bu liste, uluslararası standardizasyon kuruluşlarının çok çeşitli alanlarda uzmanlaşarak faaliyetlerde bulduklarını da göstermektedir.

- Uluslararası Standardizasyon Örgütü (International Organization for Standardization, ISO).
- Uluslararası Elektro-teknik Komisyonu (International Electrotechnical Commission, IEC)
- Hava Hareketi ve Kontrol Birliği (Air Movement and Control Association International, AMCA)
- Beşeri Faktörler ve Ergonomi Derneği (Human Factors and Ergonomics Society, HFES)
- Elektrik ve Elektronik Mühendisleri Enstitüsü (Institute of Electrical and Electronics Engineers, IEEE)
- Havalandırma, Isıtma ve Soğutma Enstitüsü (Air-Conditioning, Heating, and Refrigeration Institute, AHRI)
- Otomasyon ve Ölçme Sistemleri Birliği (Association for Automation and Measuring Systems, ASAM)
- Avrupa Uluslararası Bilgisayar İmalatçıları Birliği (European Computer Manufacturers Association International, ECMA International)
- Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu (International Federation of Organic Agriculture Movements, IFOAM)
- Uluslararası Basın Tele-komünikasyon Konseyi (International Press Telecommunications Council, IPTC)
- Uluslararası Tele-komünikasyon Birliği (The International Telecommunication Union, ITU)
- Otel Endüstrisi Sınıflandırma ve Sertifikasyon Örgütü (Organization of Hotel Industry Classification & Certification, OHICC)
- Uluslararası Sosyal Hesap Verebilirlik (Social Accountability International, SAI)
- Dünya Meteoroloji Örgütü (World Meteorological Organization, WMO)
- Gıda ve Tarım Örgütü Standartlar Kuruluşu (FAO Standards Body)

Çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteren böyle uluslararası standardizasyon kuruluşlarının yanı sıra, bölgesel standardizasyon kuruluşları da bulunmaktadır. Bölgesel standardizasyon kuruluşlarının bazıları aşağıda örnek olarak gösterilmektedir:

- Avrupa Standardizasyon Komitesi (European Committee for Standardization, CEN)
- Avrupa Elektro-teknik Standardizasyon Komitesi (European Committee for Electrotechnical Standardization, CENELEC)
- Avrupa Tele-komünikasyon Standartları Enstitüsü (European Telecommunications Standards Institute, ETSI)
- AB Referans Malzemeleri ve Ölçümler Enstitüsü (EU Institute for Reference Materials and Measurements, IRMM)
- Avrasya Standardizasyon, Metroloji ve Sertifikasyon Konseyi (Euro-Asian Council for Standardization, Metrology and Certification, EASC)
- Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) Standartlar ve Kalite Danışma Komitesi (ASEAN Consultative Committee for Standards and Quality, ACCSQ)
- Pasifik Bölgesi Standartlar Kongresi (Pacific Area Standards Congress, PASC)
- Karayipler Topluluğu Bölgesel Standartlar ve Kalite Örgütü (CARICOM Regional Organization for Standards and Quality, CROSQ)
- Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) Standardizasyon Birliği (MERCOSUR Standardization Association, AMN)
- Pan-Amerikan Standartlar Komisyonu (Pan American Standards Commission, COPANT)
- Afrika Bölgesel Standardizasyon Örgütü (African Regional Organization for Standardization, ARSO)
- Standardizasyonda Güney Afrika Kalkınma Topluluğu İşbirliği (Southern African Development Community Cooperation in Standardization, SADCSTAN)
- Arap Endüstriyel Kalkınma ve Madencilik Örgütü (Arab Industrial Development and Mining Organization, AIDMO)

Ürün ve Hizmetlerde Standartlaşmanın İktisadi ve Toplumsal Yararları

Uluslararası standardizasyon kuruluşlarının en büyüklerinden biri olan ISO'ya göre, uluslararası standartlar, "toplumun belkemiğini oluşturur; ürünlerin ve hizmetlerin güvenliğini ve kalitesini garanti eder, uluslararası ticareti kolaylaştırır ve içinde yaşadığımız çevrenin iyileştirilmesini sağlar". Dahası, "standartlara uygunluk; ürünlerin, sistemlerin ve kuruluşların çevre için güvenli, güvenilir ve iyi oldukları konusunda tüketicilere güvence vermeye yardımcı olur". Standartların iş dünyasını ve ekonomiyi canlandırıcı etkileri olduğunu bulgulayan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Örneğin, standartlaşmanın, İngiltere'de ulusal gelir artışına yıllık 8.2 milyar Dolarlık katkıda bulunduğu bilinmektedir. Kanada'da ise standartların ekonomiye 1981'den bu yana yaptığı toplam katkı, 91 milyar Dolar civarındadır.1

Uluslararası standartların hem özel şirketler, hem tüketiciler, hem de hükümetler için çok sayıda iktisadi ve toplumsal yararı vardır. Özel şirketler açısından; örneğin, ISO 9001 standardının satışları, müşteri memnuniyetini ve piyasa payını artırdığı, aynı zamanda şirket imajını geliştirdiği saptanmıştır (Manders, 2015). ISO 14001'in ise şirketlerin faaliyetlerinde çevrenin korunması açısından yararlı olduğu gösterilmiştir (de Vries vd., 2012). Fransız Standardizasyon Birliği'nin (AFNOR) bir çalışmasında, "standart geliştirme" sürecine katılan şirketlerin yıllık satışlarında %20 oranında ilave bir artış gözlemlenmiştir (AFNOR, 2016). Tüketiciler açısından; örneğin, karayolu güvenliği, oyuncak güvenliği ve güvenli tıbbi ambalajlama ile ilgili standartlar, pek çok yaşam alanını daha güvenli kılmaktadır. Hükümetler açısından; örneğin, uzmanlık ve deneyim gerektiren uluslararası standartlar, çeşitli kamu politikalarının tasarlanmasında ve uygulanmasında yol gösterici bir rol oynamaktadır.2

Uluslararası standartların özel şirketlere, tüketicilere ve hükümete yararları Tablo-4.1'de özet olarak sunulmaktadır. Bu yararların toplumsal yaşamın çok farklı ve çeşitli alanlarında gözlemleniyor olması; uluslararası standartların, ISO'nun tabiriyle, "toplumun belkemiği" olma özelliğine de dikkat çekmektedir.

Standartların ve standartlaşmanın iktisadi ve toplumsal yararlarını araştıran pek çok çalışma yapılmıştır. Bu konudaki başlıca araştırmalar arasında, ISO kaynaklı iki ciltlik bir çalışma da

1 <http://www.iso.org/iso/home/standards/benefitsofstandards.htm>

2 <http://www.iso.org/iso/home/standards/benefitsofstandards.htm>

Tablo-4.1. Uluslararası Standartların Yararları

Özel Şirketler için yararlar	-Üretimin ve piyasaya arzın iktisadi açıdan etkin olmasını sağlarlar
	Üretkenliği artırır
	Ürün ve hizmetlerin uyumluluğu yoluyla yeni pazarlara erişimi kolaylaştırır
	Gelişkin yönetim sistemleri ve üretim süreçleri yoluyla maliyetleri düşürürler
	Gelişkin güvenlik ve kalite sistemleri yoluyla müşteri memnuniyetini artırır
Tüketiciler için yararlar	Üretimde çevreye verilen zararları azaltır
	-Ürün ve hizmetlerin güvenli, güvenilir ve kaliteli olmasını sağlarlar
	Hava, su ve toprak kalitesini artırır
	Gaz ve radyasyon emisyonlarının denetlenmesini sağlarlar
	Üretimin çevresel etkilerinin denetlenmesini sağlarlar
Hükümetler için yararlar	Birçok alanda yaşam koşullarını iyileştirerek çevre korumasına ve insan sağlığına katkıda bulunurlar
	Ulusal kamu politikası oluşturmada uluslararası uzmanların görüşlerine doğrudan erişimi sağlarlar-
	İthalata ve ihracata yönelik ulusal mevzuatların uluslararası kural ve düzenlemelere uyumunu sağlarlar
	Ülkeler arası ürün, hizmet ve teknoloji hareketlerini kolaylaştırır
	Dünya ticaretine açılmayı ve dış pazarlara erişimi kolaylaştırır
	Bölgesel ve uluslararası ticarete yönelik anlaşmaların uygulanması için gerekli teknik çerçeveyi sağlayarak küresel ticaretin önündeki engelleri kaldırır

Kaynak: <http://www.iso.org/iso/home/standards/benefitsofstandards.htm>

yer almaktadır (Gerundino, D. & Weissinger, 2011, 2012). Her iki ciltte, standartların özellikle şirketler açısından yararları farklı ülkeler için mikro-iktisadi bir bakış açısıyla incelenmektedir. İlk ciltte şirket düzeyinde incelenen ülkeler Endonezya, Singapur, Tayland, Vietnam, Botsvana, Güney Afrika, Brezilya, Kolombiya, Peru ve Almanya'dır. İkinci ciltte ise Çin, Sri Lanka, Mauritius, Kamerun, Senegal, Mısır, Ürdün, Lübnan ve İtalya incelenmektedir. Bu iki ciltlik geniş çalışmada, standartların şirketlerce hangi amaçlar için nasıl kullanıldığı ve şirketlerin standartları uygulayarak elde edebileceği kazançlar ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Blind (2004) tarafından yapılan diğer bir araştırmada, imalat ve hizmet sektörlerinde standartlaşmanın itici güçleri ve iktisadi etkileri, fikri mülkiyet haklarının standartlaşmayı geliştirici yönleri, standartlaşmanın ekonomik büyümeye katkıda bulunması, standartlaşmanın dış ticareti geliştirdiği ve aksattığı durumlar gibi çeşitli konular incelenmiştir. Blind, standartlaşma sürecinde özellikle şirketlerin önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Buna göre, şirketlerin standartlaşmaya yönelik bilinç, istek ve çabaları standartlaşma sürecinin etkin işleyişine katkıda bulunmaktadır.

Alman Standardizasyon Enstitüsü'nün Almanya, Avusturya ve İsviçre'de eşzamanlı yürütülen bir proje çalışmasında ise (DIN, 2000), çalışma kapsamındaki şirketlerden %84'ünün, "yabancı standartlara" uyum göstermek amacıyla gerek Avrupa standartlarını gerekse uluslararası standartları ihracat stratejilerinin bir bileşeni olarak kullandıkları saptanmıştır. Diğer bir deyişle, ihracat stratejisi bakımından, çalışma kapsamındaki şirketlerin çok büyük çoğunluğu standartlaşma konusunda bilinçli, istekli ve gayretlidir. Bu çalışmanın diğer dikkat çekici bulguları arasında ise şunlar vardır: 1) Standartlar, ekonomik büyümeye patentlerden ve lisanslardan daha fazla katkı sağlamaktadır, 2) İhracat odaklı sektörler, standartları bir "yeni pazarlara açılma stratejisi" olarak görmekte ve kullanmaktadırlar, 3) Standartlar, aynı zamanda, teknolojik gelişmeyi de kolaylaştırmaktadır.

İngiltere Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (UK Department of Trade and Industry, DTI) için hazırlanan bir raporda ise, standartların maliyet düşürücü ve kalite artırıcı yönleri vurgulanmakta ve standartlaşma mikro-iktisadi altyapının kilit noktası olarak ele alınmaktadır (Swann, 2000). Bu rapora göre standartlaşma, tüm şirketlerin kârlılığını eşzamanlı yükseltmemese bile, rekabeti geliştirici özelliği nedeniyle ekonominin geneli açısından önemli yararlar sağlamaktadır. Raporda, ayrıca, standartların "kamu malı" benzeri özelliklere sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu vurguya koşut olarak, standart oluşturma süreçlerine farklı çıkar gruplarının katılımı bağlamında üretici çıkarlarının aşırı ölçüde temsil edilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Farklı çıkar grupları arasında belirli bir denge sağlamak bakımından devletin etkin bir rol oynaması gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Standartların "kamu malı" olma özelliğine dikkat çeken diğer bir çalışmada, standartlaşma bir pazarlama politikası aracı olarak ele alınmaktadır (Williams & Temple, 2002). Bu çalışmada da standartların ekonominin geneli açısından

yararlı olduğu gözlemlenmekte ve sanayi, devlet, vatandaşlar ve tüketiciler gibi farklı paydaşların standartlaşma sürecinden kazançlı çıktıkları saptanmaktadır.

Standartların sürdürülebilir kalkınmaya (sürdürülebilirlik ve piyasaya erişim açılarından) katkıları ise gıda, ormancılık ve turizm sektörlerini kapsayan bir çalışmada incelenmiştir (Vorley vd., 2002). Bu çalışmada, standartların ve standartlarla ilgili kodların ve sertifikasyonların, şirketlerin ticaret ve sürdürülebilir kalkınma arasında tamamlayıcı öğeler bulabilmeleri açısından yararlı olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda, "standart geliştirme" süreçlerine katılmak, farklı bakış açılarını görmeyi sağlamakta ve kurumsal öğrenme sürecini kolaylaştırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülke ihracatçılarının karşılaştıkları standartlaşma sorunlarına karşı, dışlayıcı olmayan standartların geliştirilmesi önerilmekte ve standart oluşturma süreçlerine tüm paydaşların katılımlarının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Dünya Ticareti Raporlarından birinde, standartlaşma konusuna odaklanmıştır (WTO, 2005). Bu DTÖ raporu, standartların özellikle tüketicilerin ürünlere ilişkin bilgi edinebilmeleri, çevrenin korunması ve mal ve hizmetlerin uyumluluğu açılarından yararlı olduğunu vurgulamaktadır. 2005 tarihli bu rapor, uluslararası standartların artan önemine dikkat çekmiştir. Standartlaşmaya ilişkin çalışmalarda özellikle o tarihten sonra bir ivmelenme gözlemlendiği de söylenebilir. Bu rapor, çok sayıdaki uluslararası standardizasyon kuruluşu arasında en önemlilerinin, ISO ile birlikte Uluslararası Elektro-teknik Komisyonu (IEC) ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) olduğunu da özellikle belirtmektedir. Bu geniş raporda, standartların; ölçek ekonomileri oluşturmada, iktisadi etkinliği artırmada, eksik bilgi ve negatif dışsallık durumlarında rastlanan sorunların kamu politikalarıyla çözümünde yararlı oldukları saptanmaktadır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin, genellikle gelişmiş ülkelerce belirlenen standartlara uyum göstermekte karşılaştıkları sorunların altı çözümlenmekte ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası standartlaşma sürecine katılımlarının kritik bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Standartların dış ticarete devletler tarafından korumacı ve ayrımcı politika araçları olarak kullanabileceğine dikkat çeken rapor, DTÖ anlaşmalarının açık ve ayrımcı olmayan dış ticaret rejimleri oluşturulmasını sağlayarak böyle politikaların önlenmesine de katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır.

Standartlaşma ve Dış Ticaret

Ürün ve hizmetlerde standartlaşmanın iktisadi ve toplumsal yararları kadar önemli bir konu da standartların dış ticarete etkisidir. Ülkelerin ulusal ve uluslararası standartları benimseyip uygulamaları dış ticaretlerini, yani ihracatlarını ve ithalatlarını nasıl etkiler? Standartlaşma, dış pazarlara erişimi kolaylaştırır mı? Bunun gibi soruların yanıtları, akademik literatürde çeşitli anket yöntemleri ve ekonometrik regresyon modelleri kullanılarak araştırılmıştır.

Öncelikle belirtilmelidir ki standartlar bir “kalite sinyali” işlevi görebilmektedir (Jones & Hudson, 1996; Hudson & Jones, 2001, 2003). Diğer bir deyişle, standartlar, alıcılar (ithalatçılar) tarafından ürünlerin ve hizmetlerin kalitesini garanti eden simgeler olarak anlaşılabilir. Bu durumda, standartların, satıcıların (ihracatçıların) rekabet edebilirliğini ve satışlarını (ihracatlarını) artırıcı bir etkisi vardır.

Benzer biçimde, standartlar, kalitenin yanı sıra, “güvenli” ürün veya hizmet sinyali de verebilmektedir (Hudson & Jones, 2003). Bu “güven sinyali” de satıcıların (ihracatçıların) rekabet gücünü ve satışlarını yükseltmektedir. Herhangi bir iç veya dış piyasada “standart olan” ve “standart olmayan” benzer ürün veya hizmetlerin bulunması durumunda, zaman içinde standart olmayan ürün veya hizmetlerin piyasa paylarının azalması ve hatta giderek piyasadan çekilmesi de beklenebilir. Böyle durumlarda, standartlaşmanın piyasada ürün ve hizmet çeşitliliğini azaltması söz konusu olacaktır. Dolayısıyla, standartlaşma, piyasada daha az çeşidin arz edildiği ve kalan şirketler üretim ölçeklerini artırırken ortalama maliyetlerin düştüğü “ölçek ekonomileri”nin oluşmasına da yol açabilir. Dahası, gerek “güven sinyali”, gerekse çeşitliliğin azalması “işlem maliyetleri”ni de (transaction costs) düşürebilir (Butter & Mosch, 2003; Rabalanda & Aldaz-Carroll, 2005). Özetle, standartlaşmanın: 1) kalite ve güven sinyali yoluyla satışları (ihracatı) artırdığı ve 2) “ölçek ekonomileri” ve yine “güven sinyali” yoluyla üretim ve işlem maliyetlerini düşürdüğü söylenebilir. Bu iki etki de satışlar (ihracat) ve rekabet gücü açısından olumludur.

Ancak, standartlaşmanın, bazı durumlarda dış ticarete olumsuz etkileri de görülmektedir (Bongers, 1982). Standartlaşma nedeniyle ürün veya hizmet çeşitliliğinin azaldığı bazı sektörlerde, standart uygulayan şirketler üretim ölçeğini artırmalarını sağlayacak sermaye yatırımlarını yapabilecek durumda değillerse, ortaya çıkan “ölçek ekonomileri”

potansiyeli gerçekleştirilemeyebilir. Bu durumda, sektörün veya piyasanın toplam satışlarında (ihracatında) düşüşler de gözlemlenebilir. Diğer bir deyişle, belirli durumlarda, standartlaşmanın satışları (ihracatı) azaltıcı bir etkisi de olabilir. Benzer biçimde, bazı sektörlerde standartlar çok sıkı ve maliyetli olabilir (Maskus vd. 2005). Özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmeler bu sıkı ve maliyetli standartlara uymakta güçlük çekeceklerinden piyasadan çekilmek zorunda kalabilirler. Standartların maliyetinin yüksekliği, aynı zamanda, piyasaya olası yeni girişleri de engelleyebileceğinden toplam satışlarda (ihracatta) yine düşüşler görülebilir.

Kısacası, standartlaşmanın şirket satışlarına ve ülke ihracatına genellikle pozitif etki yapması beklenebilir, ancak belirli bazı koşullarda bu etkinin negatif olabileceğini de göz ardı etmemekte yarar vardır. Bu konunun önde gelen araştırmacılarından biri olan G. M. Peter Swann, OECD için bir literatür taraması hazırlamıştır (Swann, 2010). Uluslararası ticaret ile standartlar arasındaki ilişkileri, çok çeşitli açılardan, farklı ülkeler, farklı sektörler ve farklı dönemler için değişik yöntemlerle inceleyen onlarca akademik çalışmayı bu literatür taramasında bir araya getirerek ele alan Swann, bazı temel sonuçlara ulaşmıştır. Swann’ın temel sonuçları, aşağıda özetlenmektedir (Swann, 2010: 4-5).

Uluslararası ve ulusal standartların ihracata etkisi:

- Literatürdeki çalışmaların çoğu, uluslararası standartlara uymanın ihracat performansını genellikle artırdığını göstermektedir. Bazı durumlarda, uluslararası standartların ihracat performansına anlamlı bir etki yapmadığı da saptanmıştır.
- İhracatçı ülkelerin kendi standartlarına, yani ulusal standartlara uymaları durumunda da ihracat performanslarının arttığı gözlemlenmiştir.

Denilebilir ki, gerek uluslararası standartlar, gerekse ulusal standartlar ülkelerin ihracat performanslarını genellikle yükseltmektedir. İhracat performansındaki artışların; gerek dış pazarlara erişim olanaklarının genişlemesi, gerekse dış ticarete rekabet edebilirliğin artması ile ilişkili olduğu düşünülmüşse, ulusal ve uluslararası standartların önemi daha iyi anlaşılabilir.

Uluslararası ve ulusal standartların ithalata etkisi:

- Ülkelerin ithalat yaparken uluslararası standartlara uymaları, belirli istisnalar hariç, çoğunlukla ithalatı artırıcı bir etki yapmaktadır.
- Ülkelerin ithalat yaparken ulusal standartlara uymaları durumunda ise daha karışık etkiler söz konusu olmaktadır. Zorunlu olmayan ("gönüllü") ulusal standartlar, ithalatı bazı durumlarda artırmakta, bazı durumlarda da azaltmaktadır. Ancak, zorunlu ulusal standartlar ithalatı genellikle azaltmaktadır.

Uluslararası standartların ihracatı olduğu gibi ithalatı da genellikle artırıyor olduğundan yola çıkarak, şu sonuca varılabilir: Uluslararası standartlara uymak, genellikle, ülkelerin dış ticaret hacimlerini artırıcı bir etki yapmaktadır. Diğer bir deyişle, uluslararası standartlara uymanın, genellikle, dış ticarete açıklık derecesini yükselterek küresel ekonomiye entegrasyonu artırdığı ve dış pazarlara erişim olanaklarını genişlettiği belirtilebilir. Öte yandan, ulusal standartlar ihracatı genellikle artırırken; zorunlu ulusal standartlar ile bazı "gönüllü" ulusal standartlar ithalatı azaltmaktadır. Bu negatif etki, özellikle tarım ürünleri ile tekstil ve giyim ithalatında geçerlidir.

Tüm bu genel sonuçlara karşın, literatürden öyle anlaşılmaktadır ki standartların dış ticarete etkisini ele alırken ülkelerin özgün siyasal-iktisadi koşullarını dikkate almak gerekmektedir (Swann, 2010: 4-5). Literatürden çıkan bu genel sonuçlardan sonra; yol gösterici olabilecek bazı ilginç ve daha özel sonuçlara değinmek yararlı olabilir. Böyle sonuçlar aşağıda maddeler hâlinde özetlenmiştir.

- Almanya ve İngiltere arasındaki dış ticareti tüm sektörler düzeyinde inceleyen bir çalışmaya göre, Almanya açısından, uluslararası standartlar hem ihracatı hem de ithalatı artırmaktadır. Ulusal standartlar ise hem ihracatı hem de ithalatı azaltmaktadır (Blind & Jungmittag, 2001). Diğer bir deyişle, Almanya'nın İngiltere'yle dış ticareti bakımından, uluslararası standartların dış ticareti artırıcı ve ulusal standartların ise dış ticareti azaltıcı bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
- Almanya ve Fransa arasındaki dış ticareti tüm sektörler düzeyinde inceleyen diğer bir çalışmaya göre, Alman standartlarının Fransa'ya ihracatta anlamlı bir etkisi yoktur, ancak uluslararası standartlar Almanya'nın Fransa'dan ithalatını artırmaktadır (Blind & Jungmittag, 2002).

Bu iki çalışmadan anlaşılacağı üzere, uluslararası ve ulusal standartlar, bir ülkenin farklı ülkelerle dış ticaretinde bazı farklı etkiler yapabilmektedir. Dolayısıyla, ele alınan ülkenin özgün siyasal-iktisadi koşullarının yanı sıra, dış ticaret ortamlarına karşı görelî durumu da ayrıca dikkate alınmalıdır.

- Farklı ülkeleri ve sektörleri ele almalarına karşın, aynı sonuca ulaşan iki çalışmaya daha bakılabilir. Bunlardan birincisi; "ölçüm aletleri" sektörü dış ticaretinde İsviçre, Almanya, Fransa ve İngiltere'yi ele almaktadır (Blind, 2001). İkincisi ise, "elektrikli ürünler" sektörü dış ticaretinde önce 159 ülkeyi ve sonra da 14 OECD ülkesini incelemektedir (Moenius, 2006). Her iki çalışma da standartlaşmanın dış ticareti artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu iki çalışma, farklı ülke grupları ve farklı sektörler için standartların dış ticareti artırdığı gibi ortak bir sonuca ulaşmanın mümkün olduğunu göstermektedir.

- Ürün ve hizmetlerde "kalite yönetimi" standardı olarak çok yaygın kullanılan ISO 9000'in dış ticarete etkisine odaklanan ve 101 ülkeyi kapsayan bir çalışmada (Grajek, 2004), bu uluslararası standardı kullanan bir ülkenin ihracatının arttığı ve ithalatının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, OECD ülkeleri ayrıca incelendiğinde, bu standardı kullanan OECD ülkelerinin diğer OECD ülkelerinden ithalatlarının arttığı saptanmıştır.
- Yine, ISO 9000 standardının etkilerine odaklanan ve 52 ülkeyi kapsayan diğer bir çalışmada (Clougherty & Grajek, 2008), bu standardın gelişmiş ülkeler açısından dış ticareti artırıcı bir etkisi olmadığı gösterilmiştir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerin bu standardı kullanması gelişmiş ülkelere yaptıkları ihracatı artırmaktadır.

Bu iki çalışmanın sonuçları, belirli bir standardın dış ticarete etkileri incelenirken dış ticaret ortaklarının gelişmişlik düzeylerinin de dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca, böyle standartların, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke pazarlarına erişim olanaklarını genişletebileceği de özellikle vurgulanmalıdır.

- Ülkelerin kurumsal kapasitelerinin standartlaşma ve dış ticaretle ilişkileri de literatürde incelenmiştir. Ürün ve hizmetlerde standartları benimsemek ve uygulamak, gerek şirketler gerekse devletler açısından kurumsal bir gelişim göstergesi olarak düşünülebilir. Bu düşünceyle yapılan bir araştırmada, ülkelerde ISO 9000 standardı belgesinin yaygınlığı, kurumsal kapasitenin temel

bir boyutu olarak ele alınmıştır (Kim & Reinert, 2009). Bu araştırma, gelişmekte olan ülkeler için, standarda uyumlu ölçülen kurumsal kapasitenin bu ülkelerin ihracatı üzerinde güçlü ve anlamlı bir etkisi olduğunu bulgulamıştır. Dahası, kurumsal kapasitesi güçlü olan gelişmekte olan ülkelerin, gıda sektöründeki sıkı standartlarla görece daha kolay başa çıkabildikleri de saptanmıştır.

- Kurumsal gelişmişliğe odaklanan diğer bir çalışmada, daha iyi kurumlara sahip olan ülkelerin genellikle (teknoloji içeriği ve katma değeri yüksek) daha “karmaşık” (complex) ürünler ihraç ettikleri gösterilmiştir. İyi kurumlara sahip bu ülkelerin ithalatları ise daha çok “basit” ürünlerden oluşmaktadır (Berkowitz vd., 2006). Karmaşık-basit ürün karşılaştırması, kurumsal gelişmişliğin standartlara uyum boyutuyla ilişkilidir. Karmaşık bir ürünün standart belgesini almak ve ihracat sözleşmesine uygun biçimde hazırlamak, basit bir ürüne göre daha zor ve külfetlidir.
- Diğer bir çalışmada, kurumsal kalitenin “işlem maliyetleri”ni düşürerek dış ticareti arttırdığı saptanmıştır (Islam & Reshef, 2006). Bu çalışmada, ülkeler arasındaki yasal sistem farklılıklarının dış ticareti azaltıcı bir etkisi olabileceği de hesaba katılmıştır. Yasal sistem farklılıkları, ülkeler arasında hukuki standartların aynı olmadığı anlamına gelir. Ancak, kurumsal gelişmişliğin dış ticareti artırıcı etkisinin, hukuki standart farklılıklarının dış ticareti azaltıcı etkisinden daha güçlü olduğu gösterilmiştir.

Bu üç çalışma, kaliteli kurumların, standartlaşma ve dış ticaret etkileşiminde oynadığı önemli rolleri göstermek bakımından dikkate değerdir. Öyle anlaşılmaktadır ki, iyi kurumlar, başka bir literatürde sıkça vurgulandığı üzere ekonomik büyümeyi hızlandırmanın yanı sıra, standartlaşma sürecinin dış ticareti geliştirici etkilerini de pekiştirmektedir.

Son olarak, standartların, inovasyon kapasitesini geliştirici bir yönü olduğunu da vurgulayarak bu alt-bölümü tamamlayacağız. Inovasyon, ürünlerde veya üretim süreçlerinde yenilik yapmak anlamına gelir. Böyle yenilikler, gerek şirketlerin gerekse ülkelerin dış piyasalarda rekabet edebilirliğinin en önemli koşullarından biridir. İhracat pazarlarında teknoloji içeriği ve katma değeri yüksek ürünler ve hizmetler satabilen ülkeler genellikle gelişmiş bir “ulusal inovasyon sistemi”ne sahiptir. Inovasyon sistemleri yeterince gelişmemiş ülkelerin ise böyle ihracat pazarlarına erişimi en

baştan kısıtlanmaktadır. Getirisi yüksek bu ihracat pazarlarına erişebilmek için, özellikle gelişmekte olan ülkelerin inovasyon alanında ilerlemeleri gerekmektedir. İnovasyon alanında ilerlemenin ise genellikle AR-GE yatırımları sonucunda ortaya çıktığı yaygın olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra, bazı çalışmalar, ürün ve hizmetlerde standartlaşmanın da inovasyon alanında ilerlemeyi desteklediğini göstermiştir (Swann, 1990; Swann, 1999; Langlois & Robertson, 1992; King vd., 2006). Dolayısıyla, ülkelerin, standartlaşma politikalarını, getirisi yüksek ihracat pazarlarına erişim olanaklarını genişletmek amacıyla gözeterek tasarlayabileceklerini söylemek mümkündür.

Kuzey Kıbrıs'ta Standartlaşma: Mevcut Durum ve Temel Sorunlar

Kuzey Kıbrıs'ta standartlaşma söz konusu olduğunda akla ilk gelen sorun, ülkenin bir “ulusal standartlar enstitüsü”ne sahip olmayışıdır. Böyle bir standartlar enstitüsünün kurulacağı ve faaliyete geçireceği son yıllarda siyasi demeçler yoluyla birkaç kez açıklanmış olsa da bu konuda henüz sonuca ulaşamamıştır. Oysaki yukarıda değinildiği üzere, ulusal standardizasyon kuruluşlarının, uluslararası standartlar kuruluşlarıyla önemli bağları vardır. Ulusal standardizasyon kuruluşları; ISO gibi önde gelen uluslararası kuruluşlara üye olmak yoluyla ve bunlarla işbirlikleri geliştirerek ülkelerinin standardizasyon alanında gelişmelerine ve dolayısıyla dış ticarete rekabet güçlerinin artmasına ve dış pazarlara erişimlerinin kolaylaşmasına önemli katkılarda bulunmaktadır. Ulusal bir standardizasyon kuruluşuna sahip olmayan bir ülkenin rekabet edebilirlikte ve dış pazarlara erişimde daha en baştan belirgin dezavantajlarla karşılaşacağı söylenebilir. Üstelik, Kuzey Kıbrıs'ın buna ilaveten bir de siyaseten tanınmama ve ekonomik izolasyon sorunu vardır. Yine yukarıda değinildiği üzere, sadece Türkiye, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ın değil, aynı zamanda raporun 2. Bölümünde Kuzey Kıbrıs'la rekabet edebilirlik açısından karşılaştırılan küçük ada ülkelerinin çoğunun da ISO'ya üye olan birer uluslararası standardizasyon kuruluşu bulunmaktadır.

Ürün ve hizmetlerde standartlaşmanın, özellikle dış pazarlara erişimde ve rekabet edebilirlikte âdeta bir “pasaport” işlevi gördüğü bilinmektedir. Pek çok üründe ve hizmette ithalatçı ülkelerin “pasaport” muamelesi yaptıkları “standart belgeleri”ne sahip değilseniz, fiyatınızın görece düşük veya kalitenizin aslında iyi olması ihracat pazarlarına erişmeniz

veya bu pazarlarda başarılı bir performans göstermeniz açısından yeterli olmayacaktır. Ürün ve hizmetlerinizin kalitesini ve güvenilirliğini onaylayan standart belgelerinin ülke düzeyinde yaygınlaşabilmesi için ise, farklı sektörlerde çeşitli alanlarda hizmet verecek, standardizasyon sürecinin ülke çapında düzenlenmesini ve koordinasyonunu sağlayacak bir ulusal standartlar kuruluşuna ihtiyaç vardır. Kuzey Kıbrıs'ın temel önceliklerinden birinin, böyle bir standartlar enstitüsünün kurulması ve faaliyete geçirilmesi olduğu söylenebilir.

Mevcut durumda, standardizasyon süreçlerinin Kuzey Kıbrıs'ta oldukça dağınık ve koordinasyonsuz biçimde yürütüldüğü söylenebilir. Ekonomi ve Enerji Bakanlığı'na bağlı Sanayi Dairesi'nin bir "Standart, Tescil, Fiyat Saptama ve Denetim Şubesi" bulunmaktadır. Standardizasyon ile ilgili bazı konular, Sanayi Dairesi'ne bağlı bu şube tarafından yürütülmektedir.³ Diğer yandan, Kuzey Kıbrıs'ta Türk Standartları Enstitüsü'nün (TSE'nin) bir temsilciliği bulunmaktadır. TSE Temsilciliği Kuzey Kıbrıs'ta kamu kuruluşlarına ve özel şirketlere uluslararası akredite belgeler verebilmektedir (Kalite Yönetim Sistemi Belgesi, Ürün Belgesi, Hizmette Yeterlilik Belgesi, CE Belgesi ve Kalibrasyon Hizmetleri Belgesi).⁴ Kuzey Kıbrıs'ta sağlık ve çevreye ilişkin standardizasyon konularında (ilaçlar, besin maddeleri, hayvan yemleri, sular, kozmetikler vb.) birçok ürünün sağlık ve kalite yönünden kontrolleri ve standartlara uygun olup olmadıklarının saptanması ise, Sağlık Bakanlığı'na bağlı Devlet Laboratuvarı'nın çeşitli şubeleri tarafından yürütülmektedir.⁵

3 Bu şubenin standardizasyonla ilgili görevleri arasında şunlar bulunmaktadır: "i) Sanayi ürünleri için iç ve dış pazarlamaya yönelik standartları hazırlar ve sanayi ürünleri imalatçıların bu standartlara uymasını sağlar, kalite denetimini sürekli olarak yapar, ii) Sanayide kullanılan ölçü ve tartı birimlerinin uluslararası standartlara uydurulmasını sağlar ve uygulanmasını denetler."

(<http://www.sanayi.gov.ct.tr/DaireBilgileri/DaireBirimleri/Standart,Tescil,FiyatSaptamaVeDenetim%C5%9Eubesi.aspx>).

4 Örneğin, TSE Temsilciliği Kuzey Kıbrıs'ta süt, piliç ve et sektörlerinde faaliyet gösteren bazı şirketlere ürün belgeleri, diğer bazı şirketlere de yönetim sistemi belgeleri vermiştir. TSE Temsilciliği'nden yönetim sistemi belgesi alan kamu kurum ve kuruluşları arasında Cumhurbaşkanlığı, Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Turizm ve Çevre Bakanlığı da bulunmaktadır. Bazı üniversiteler ve meslek odaları da TSE Temsilciliği'nden standardizasyona ilişkin belgeler almışlardır (Bu bilgiler, TSE KKTC Temsilcisi Sayın Ahmet Kemal Kızıltan'dan telefon görüşmesi yoluyla alınmıştır).

5 Devlet Laboratuvarı'nın görevleri şöyle özetlenmektedir: "KKTC'de yürürlükte olan mevzuata uygun olarak her çeşit ham ve mamul maddelerin kalite kontrol analizlerini, adli kimya analizlerini, pestisit kalıntı analizlerini, besin ve suların kalite kontrol analizlerini besin ve çevre maddelerinde radyasyon tayini ve tespitlerini, çevre kirliliğine neden olan maddelerin analizlerini ve tıbbi analizler dışında her türlü kalitatif ve kantitatif kimyasal analizleri yaparak yürürlükteki mevzuat uyarınca dışalım ve dışatım için gerekli sağlık, kalite ve radyasyon

Kıbrıs Türk Sanayi Odası'nın ise, "Coğrafi İşaret Tescilli" ürünlerin (hellim, zivaniya ve harnup pekmezinin) denetimini ve belgelendirilmesini yürüten bir Belgelendirme Birimi bulunmaktadır.⁶ Farklı standardizasyon alanlarında standardizasyona yönelik çeşitli çalışmaların, farklı kurum ve kuruluşlarca yürütülmesi elbette doğaldır. Ancak, bu farklı standardizasyon alanlarında koordinasyonu sağlayarak bir çatı kuruluş görevi görececek bir standardizasyon enstitüsüne de ihtiyaç vardır. Böyle bir kuruluşun faaliyete geçmesi durumunda; Kuzey Kıbrıs'ta standartlara ilişkin sorunların daha kolay aşılması, standardizasyon sürecinin daha sağlıklı işlemesi ve standartlaşmanın daha hızlı yaygınlaşması beklenir. Bunun, orta ve uzun vadede Kuzey Kıbrıs'ın rekabet edebilirliğini artırmaya ve dış pazarlara erişimini kolaylaştırmaya önemli katkılar yapacağı da ayrıca belirtilmelidir.

Kuzey Kıbrıs'ın ürün ve hizmetlerde standartlaşmayla ilgili tek eksikliği bir "ulusal standartlar enstitüsü"ne sahip olmayışı değildir. Ülkede standartlaşma sürecinin birçok alanında ve pek çok sektörü kapsayacak biçimde önemli eksiklikler bulunmaktadır. Farklı amaçlarla hazırlanmış, yani standartlaşma konusunu doğrudan incelemeyen bazı raporlar incelendiğinde bile standartlaşmayla ilgili temel eksiklikler hemen dikkat çekmektedir. Bu raporlardan biri, Kuzey Kıbrıs Sanayi Strateji Raporu-2017-2021 başlığını taşımaktadır (KKSSR). Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Devlet Planlama Örgütü ve Kıbrıs Türk Sanayi Odası koordinasyonunda ve Türkiye Cumhuriyeti Büyük Elçiliği'nin desteğiyle hazırlanan bu rapor yardımıyla, Kuzey Kıbrıs'ın standartlaşmayla ilgili en temel sorunlarını saptamak ve özetlemek mümkündür.

Söz konusu raporda, Kuzey Kıbrıs için bir sanayi stratejisinin belirlenmesinin ve uygulamasının sağlayacağı yararlar arasında standartlaşmayla doğrudan ilgili olan iki madde sayılmaktadır: i) Ürünlerin kalite ve standartları yükselecektir ve ii) Çevre ve iş güvenliği uygulamaları gelişecek, uluslararası standartlar yakalanacaktır (KKSSR: 5-6). Bununla sertifikalarını düzenler." (http://www.saglikbakanligi.com/html_files/bakanlik/devletlab.htm).

6 Bu birimin, "ISO/IEC 17065 Uygunluk Değerlendirmesi – Ürün, Proses ve Hizmet Belgelendirmesi Yapan Kuruluşlar İçin Şartlar Standardına uyumlu" olduğu ve "KKTC'de ürün belgelendirmesi yapan ilk kurum" olduğu belirtilmektedir. Birimin görevleri şöyle özetlenmiştir: "[T]escil edilmiş coğrafi işaretlerin ve geleneksel özellikli ürün adlarının korunmasından ve piyasaya arz edilen ürünlerin tescil edilmiş özelliklere uygun üretilip üretilmediğinin denetlenmesi ve belgelendirilmesinden sorumludur".

(<http://kibso.org/index.php/tr/14-banner/983-ktso-belgelendirme-birimi.html>).

birlikte, raporda sunulan “SWOT” analizi⁷ özetinde (KKS-SR: 6-7), Kuzey Kıbrıs’ın güçlü yanları ve önündeki fırsatlar arasında standartlaşmayla ilgili herhangi bir başlık yoktur. Bu durum, Kuzey Kıbrıs’ın standardizasyon konusunda ne denli az gelişmiş olduğunu da ima etmektedir. Kuzey Kıbrıs’ın zayıf yanları arasında ise standartlaşma sorunlarıyla doğrudan ilgili çok önemli başlıklar vardır:

- Başta devlet kurumları olmak üzere kurumlar arası koordinasyon ve eşgüdüm eksikliği
- Birçok alanda kalite standartlarının belirlenmemiş olması
- İşletmelerin kurumsallaşma düzeyinin yeterli olmaması
- Yerel ürünlerle ilgili düşük kalite algısı / güven azlığı

Birinci başlıkta değinilen kurumlar arası koordinasyon eksikliği kurumsal standartların benimsenip uygulanmamasından kaynaklanıyor olabilir. Bu Rekabet Edebilirlik Raporu’nun 2. Bölümünde de saptandığı üzere, Kuzey Kıbrıs son dokuz yıllık dönemde kurumsal gelişme açısından başarılı sayılmayacak bir performans göstermiştir. Kuzey Kıbrıs’ta çeşitli çevrelerin en sık yakındığı sorunlardan biri, kurumsal kamu reformlarının bir türlü yapılmamasıdır. Kurumsal kamu reformları, esasen, kamu yönetiminde uluslararası standartlara ulaşmayı sağlayacak bir dönüşümün gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir, ancak bu yönde somut ve düzenli adımlar atılmadığı bilinmektedir. İkinci başlık, kalite standartlarının belirlenmesinde çok fazla eksiklik bulunduğunu doğrudan belirtmektedir. Üçüncü başlıkta ise özel şirketlerin kurumsal standartlar açısından yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Dördüncü başlıkta değinilen yerel ürünlerin düşük kalite algısı ve bu ürünlere güvenin düşük olması da doğrudan bir standartlaşma sorunudur. Bir “ulusal standartlar enstitüsü”nün faaliyete geçirilmesi bu sorunların aşamalı olarak giderilmesine önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca, standartlaşma konusunda tüm paydaşları (şirketleri, tüketicileri ve devleti) bilinçlendirecek çalışmalar yapılması ve sürekli eğitim programları düzenlenmesi de yararlı olacaktır. Standartlaşmanın bir “kölfe” olmadığı; aksine, ülkenin rekabet gücünü artırmada, dış pazarlara erişimini kolaylaştırmada, ihracat performansını yükseltmede önemli bir rol oynadığı toplumun tüm kesimlerine aktarılmalıdır. Standartların çevreyi koruma özellikleri ile ithalat ve iç piyasa süreçlerinde de tüketici refahını artırdıkları vurgulanmalıdır. Diğer yandan, bu “SWOT” analizinde Kuzey

7 “SWOT” analizi, ülkenin “güçlü” ve “zayıf” yanları ile karşı karşıya olduğu “fırsatları” ve “tehditleri” özetlemektedir.

Kıbrıs’ın karşı karşıya olduğu tehditler’in neredeyse tamamı standartlaşma sorunlarıyla ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilidir:

- Verimsiz kamu sektörü ve toplum çıkarlarının gözetilmemesi
- Sektörleri düzenleyecek yasal mevzuat eksikliği/yetersizliği
- Kamunun, sektörün ihtiyaçlarına göre kendini yenilememesi (teşvikler, izinler, standartlar, girişimciliğin artırılması)
- Limanların altyapı ve kapasitelerinin zayıflığı
- Organize Sanayi Bölgeleri yönetiminin doğru şekilde yapılmaması
- Çözüm sonrası kalite standartlarında rekabet edememe
- Yabancı yatırımcının önündeki bürokratik engeller
- Anlaşma ile dıştan gelecek uluslararası sermaye/teknolojinin yaratacağı rekabet

Kuzey Kıbrıs’ın karşı karşıya olduğu tehditlerin hemen hepsinin standartlaşmayla bir biçimde ilgili olması, ülke için ürünlerde ve hizmetlerde standartlaşma konusunun ne denli acil ve önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. İlk üç başlıktaki tehditler, kurumsal standartların benimsenip uygulanmasıyla, yani kurumsal kamu reformlarının hayata geçirilmesiyle önemli ölçüde giderilebilir. Dördüncü başlıkta yer alan limanların altyapı ve kapasitelerinin zayıflığı, esasen, altyapı yatırımları için gerekli finansmanın yetersiz olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak, özel sektörde ve kamuda ürün ve hizmet standartların yaygınlaşmasının ekonominin geneli açısından iktisaden daha etkin ve tasarruflu bir kaynak yönetimi sağlayacağı düşünülürse, standartlaşmanın bu sorunun giderilmesinde de önemli bir rol oynayacağı söylenebilir. Beşinci başlıktaki, Organize Sanayi Bölgeleri’nin doğru yönetilememesi de başta yönetim sistemleri standartları olmak üzere diğer standardizasyon çalışmalarına ağırlık vererek aşılabılır. Altıncı başlıkta yer alan “çözüm sonrası kalite standartlarında rekabet edememe” tehdidi de ciddiye alınmalıdır. Çözüm olsun veya olmasın, Kuzey Kıbrıs’ın ürünlerde ve hizmetlerde uluslararası standartlara uyum sağlaması her hâlükârda kendi yararına. Standartlara uyum, çözüm hiç olmasa bile, Kuzey Kıbrıs’ın ekonomik gelişimi ve rekabet edebilirliği açısından son derece gereklidir. Yedinci ve sekizinci başlıklardaki tehditler de standartlaşma konusunda ülke düzeyinde tüm paydaşla-

rın bilinçlenmeye ve standartları uygulamada istekli ve gayretli davranmaya başlamalarıyla önemli ölçüde azaltılabilir.

Görüldüğü üzere, teması standartlaşma olmayan bir raporda bile Kuzey Kıbrıs'ın standartlaşmayla ilgili çok fazla eksikliği bulunduğunu saptamak mümkündür. Bu duruma verilebilecek diğer önemli ve yararlı bir örnek, Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO) tarafından hazırlanan Görüşme Süreci ve Federal Kıbrıs'ta Kıbrıs Türk Ekonomisi başlıklı rapordur (Gökçekuş vd., 2016). Başlığına göre teması standartlaşma olmayan bu raporun hemen her bölümünde, yazarlar haklı olarak, Kuzey Kıbrıs'ın pek çok alanda ve sektörde, özellikle AB standartlarına uyum konusunda çok önemli ve çok fazla eksiklikleri olduğuna dikkat çekmek zorunda kalmışlardır.

Söz konusu rapor, Kuzey Kıbrıs'ın tarım, sanayi, inşaat, ticaret, turizm, yükseköğretim, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin AB politikalarına göre durumlarını incelemekte, her sektör için "SWOT" analizi yapmakta ve yapılması gerekenleri listelemektedir. Raporda, sektörlerde yapılması gerekenler "genel" ve "sektöre özel" konular olarak ikiye ayrılmıştır. Genel konular arasında standardizasyonla doğrudan ilgili olan eksiklikler hemen tüm sektörler için geçerlidir ve aynıdır: 1) AB müktesebatına uyumlu yasal mevzuat ve tüzüklerin eksikliği, 2) Bu yasal mevzuat ve tüzüklerin uygulanmasını sağlayacak ve denetleyecek kamu sektöründeki gerekli daire, tesis, donanım ve personel kapasitesinin yetersizliği, 3) Bağımsız akreditasyon ajans ve laboratuvarlarının olmaması, 4) İşletmelerin, AB iş sağlığı ve güvenliği, üretim/sektör standartları ve gıda ve sağlık nizamnamelerine dair gerekli belgelendirmelere sahip olmaması, 5) Vergi sistemi ve oranlarının AB ile uyumlu olmaması. Raporda yer alan sektöre özel konular ise çok daha çeşitli ve ayrıntılıdır. Bunların çok önemli bir bölümü de standartlaşma sorunlarıyla doğrudan ilgilidir.⁸ Bu ayrıntılı ve önemli rapor (Gökçekuş vd., 2016), Kuzey Kıbrıs'ın genelde standartlaşmayla ve özelde AB standartlarına uyumla ilgili eksikliklerine dikkat çekerek hükümete standardizasyon konusunda yapılması gerekenleri hatırlatmanın yanı sıra, belki de yakın gelecekte kurulacak bir "ulusal standartlar enstitüsü"nü ilk faaliyet önceliklerinin belirlenmesinde de iyi bir yol gösterici olabilir.

Sonuçta, Kuzey Kıbrıs'ın önünde standartlaşma süreci boyunca kat etmesi gereken çok uzun bir yol olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Kuzey Kıbrıs'ın standartlaşmaya ilişkin

sorunları yukarıda değinilenlerle sınırlı değildir. Örneğin, muhasebe sistemleri de uluslararası standartlarla ve AB mevzuatıyla tam uyumlu değildir. Ülkede istatistik kayıtları da henüz tam olarak standartlaştırılmamıştır. "İstatistik kurumu" görevi büyük ölçüde Devlet Planlama Örgütü tarafından yürütülmeye çalışılmaktadır; yani ülkede istatistik alanında tam anlamıyla uzmanlaşmış bir "ulusal istatistik kurumu" da yoktur. Oysaki dünyada ülkelerin çoğunda, ulusal istatistikleri uluslararası standartlara uygun olarak derleyen ve kaydeden böyle bir uzman kurum bulunmaktadır. Gerek bankacılık sistemi, gerek finans sektörü, gerekse sigortacılık düzenlemeleri de uluslararası standartlara uyum konusunda oldukça geridedir. Ülkenin görece avantajlarının bulunduğu turizm, yükseköğretim ve emlak sektörlerinde bile standartlara tam bir uyumdan söz etmek mümkün değildir. Tüm bu alanlardaki standardizasyon sorunlarının, ülkede yatırım ikliminin istenen seviyeye gelememesinin önemli nedenlerinden biri olduğu söylenebilir.

İlk yıllarında ticari yaşam için ümit veren Yeşil Hat Ticareti (YHT), özellikle son yıllarda ivme kaybetmiş durumdadır. Bunun nedenlerinden biri de AB standartlarına (özellikle hijyen, gıda güvenliği ve ambalaj standartları bakımından) uymayan ürünlerin YHT kapsamı dışında tutuluyor olmasıdır. Son yıllarda YHT kapsamına alınan çiftlik balığı, bal ve patates gibi ürünlerin de AB standartlarına uygun biçimde üretilmesi gerekmektedir. Ayrıca, ülkede taklit ürün ithalatı oldukça yaygındır. Ancak, AB müktesebatına ve standartlarına uyum sağlandığında ülkeye taklit ürün ithal edilemeyecektir. İthalatçıların şimdiden kendilerini bu duruma göre ayarlamaları ve taklit ürün ithalatına son vermelerinde yarar vardır. Olası bir çözümün gerçekleşmesi durumunda, adanın tamamının serbest ticarete açılacağı bilinmektedir. Kuzey Kıbrıs'ta, serbest ticaret ve AB üyeliği koşullarından herkesin yarar ve kazanç sağlayamayacağı ise açıktır. Çözüm durumuna şimdiden hazırlık yapan ekonomik aktörler, AB standartlarını benimseyip uygulamaya başladıkları ölçüde o koşullardan kazançlı çıkabilirler. Ürün ve hizmetlerde standartlara uymayı ve uygulamayı "külfet" olarak gören ve çözüm sonrası için şimdiden hazırlık yapmayan aktörlerin o koşullardan kayda değer bir yarar sağlamaları çok güçtür.

Kuzey Kıbrıs'ın, ekonomik gelişmesini hızlandıracak ve rekabet edebilirliğini düzenli ve kalıcı olarak artıracak köklü bir zihinsel dönüşüme ve yeni bir hikâyeye ihtiyacı vardır. Böyle bir zihinsel dönüşüm, kurumsal kamu reformlarıyla başlatılabilir. Böyle bir yeni hikâyeye, ürünlerde ve hizmetler-

⁸ Bkz. Gökçekuş vd., 2016; her sektör için ayrı ayrı hazırlanmış "Yapılması Gerekenler" tabloları.

de standartlaşma konusunda bilinçli, istekli ve gayretli davranmaya başlayarak yazılabilir.

EK I

Ek 1: Makroekonomik Göstergeler

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Reel Büyüme Hızı (% değişim)	-3,4	-5,7	3,6	4	0,5	1,3	4,9	4
GSYİH (Milyon TL)	5.079	5.376	5.614	6.508	6.955	7.607	8.858	10.225,5
Fert Başı GSYİH (Cari Fiyatlarla, ABD\$)	16.005	13.292	14.611	15.285	15.123	15.357	15.140,3	13.737,00
Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE, %)	14,5	5,7	5,7	14,7	3,6	10,2	6,5	7,78
Doviz Kurları (TL/€)	1,94	2,15	2,06	2,06	2,3	2,53	2,91	3,02
Döviz Kurları (TL/\$)	1,28	1,55	1,51	1,51	1,8	1,9	2,2	2,73
Toplam Mevduatlar (Milyon, TL)	5.563	6.505	7.067	8.403	9.284	10.684	11.774	13.950,6
Toplam Mevduatlar / GSYİH (%)	110	126	126	133	132	140	132,9	136
Toplam Krediler (Milyon, TL)	3.431	3.976	4.189	5.402	6.288	7.870	9.557	10.399
Toplam Krediler / GSYİH (%)	68	77	75	85	90	103	107,8	102
Kredi / Mevduat Oranı (%)	62	61	59	64	73	78	81	75
Devlet Bütçe Dengesi / GSYİH (%)	-14,2	-18,4	-15,4	-14	-8,8	-7,2	-4,8	-3,7
Kamu Borç Stoku / GSYİH (%)	116	130	139	141	139	154	148,6	157
Dış Ticaret Dengesi (Fazla + / Açık -)	-1.597	-1.255	-1.507	-1.547	-1.583	-1.579	-1.650	1.382,5
Dış Ticaret Hacmi / GSYİH (%)	44,6	40,2	45,6	47,8	47,3	45,7	48,6	43,2
Cari İşlemler Dengesi (Fazla+/ Açık -)	-390,3	-65,4	-275,8	-173,1	-125,1	-44,7	-12,6	271,6
Cari İşlemler Dengesi / GSYİH (%)	-9,9	-1,9	-7,4	-4,5	-3,2	-1,1	-0,3	7,2
Toplam İstihdam	91.223	91.550	93.498	97.103	99.117	101.181	103.149	112.811
Kamu Sektöründe İstihdam	27.893	27.627	27.244	29.695	27.141	30.266	31.276	32.218
Aktif Sigortalı Sayısı	70.115	66.685	70.331	71.144	74.869	77.334	79.711	84.793
İşsizler	9.881	12.941	12.619	10.411	9.174	8.929	9.320	9.043
Asgari Ücret (TL)	1.190	1.237	1.300	1.300	1.300	1.415	1.675	1.730

	DPÖ
	DPÖ verileri kullanılarak hesaplanmıştır.
	Merkez Bankası
	Merkez Bankası ve DPÖ verileri kullanılarak hesaplanmıştır.
	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

EK II

Ek II: Rekabet Edebilirlik Raporu Rakamsal Verileri için Teknik Notlar ve Kaynaklar

	Birim	Kaynak/ Hesaplama Metodu	Değer	Rekabet Edebilirlik Raporu'nda belirtilen Sıralama	Yorumlar/Tahmin Güvenilirliği
Yatırımcının Korunması Endeksi	yatırımcının korunması endeksi 0-10 (en iyisi)	YAGA İş Yapabilirlik Raporu /2015	4,5	101	
Mevcut Koltuk Kilometre	ülkeden yapılan haftalık tarifeli uçuşlar (milyon)/2015	Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı verileri kullanılarak hesaplanmıştır	29,71	113	Bu hesaplama, Ercan Havaalanı'ndan yapılan tüm tarifeli uçuşlara ek olarak Kıbrıslı Türklerin Güney Kıbrıs'daki havaalanlarını da kullandıkları gerçeği dikkate alınarak arzedilen koltuk kilometreye %20 eklenerek belirlenmiştir.
Cep Telefonu Abone Sayısı	100 kişiye düşen/2015	DPÖ verileri kullanılarak hesaplanmıştır	246,94	1	Cep telefonu abone sayısı(2015):805.422 Nüfus: 326.160
Sabit Telefon Hatları	100 kişiye düşen/2015	DPÖ verileri kullanılarak hesaplanmıştır	29,75	39	Sabit telefon hatları (2015): 97,017 Nüfus: 326.160
Devlet Bütçe Dengesi	GSYİH yüzdesi/2015		-3,69	80	
Tasarruf Oranı	GSYİH yüzdesi/2015	DPÖ	22,9	53	
Enflasyon	tüketici fiyatları endeksi yıllık değişim/2015 ortalaması	DPÖ	7,78	122	
Devlet Borcu	GSYİH yüzdesi/2015	DPÖ	157	137	
Ülke Kredi Oranları	ülke borçları ödememe olasılığı ile ilgili uzman değerlendirme,0-100 (en düşük olasılık)		n/a	n/a	
Sıtma Vakası	100.000 kişiye düşen/2015	Sağlık Bakanlığı verileri kullanılarak hesaplanmıştır	3,99	50	Sıtma vakası (2015): 13 kişi
Verem Vakası	100.000 kişiye düşen/2015	Sağlık Bakanlığı verileri kullanılarak hesaplanmıştır	12,6	36	Verem vakası (2015): 41 kişi
HIV'in Yaygınlığı	15-49 yaş arası yetişkin nüfusa yüzdesi/2015	Sağlık Bakanlığı verileri kullanılarak hesaplanmıştır	0,02	1	HIV yaygınlığı (2015): 42 kişi
Bebek Ölüm Oranı	1.000 canlı doğumda/2014	DPÖ	10,31	60	
Ortalama Ömür Uzunluğu	doğum anında yıllık/2015	DPÖ verileri kullanılarak hesaplanmıştır	81,5	17	Ortalama ömür (2015): erkeklerde: 79,7 Kadınlarda 83,3
İlköğretime Kayıt Oranı	ilköğretime kayıt oranı/2015	DPÖ	100	1	
Ortaöğretime Kayıt Oranı	ortaöğretime kayıt oranı/2015	DPÖ	93,5	69	Ortaokul (2015): %100, Lise ve Meslek Lisesi : %87
Yükseköğretime Kayıt Oranı	yükseköğretime kayıt oranı/2015	DPÖ	87	5	Açık öğretim hariç tutulmuştur.

Ek II: Rekabet Edebilirlik Raporu Rakamsal Verileri için Teknik Notlar ve Kaynaklar (devamı)

	Birim	Kaynak/ Hesaplama Metodu	Değer	Rekabet Edebilirlik Raporu'nda belirtilen Sıralama	Yorumlar/Tahmin Güvenilirliği
Toplam Vergi Oranı	Kurumlar kazanç vergisi, çalışan gelir vergisi, sosyal güvenlik primleri, katkı ve diğer vergiler yüzdesi	YAGA İş Yapabilirlik Raporu /2015	45,5	96	
Şirket Kurmak için Gereken Prosedür Sayısı	prosedür sayısı	YAGA İş Yapabilirlik Raporu / 2015	17	138	
Şirket Kurmak için Gerekli Süre	gün sayısı	YAGA İş Yapabilirlik Raporu / 2015	23	106	
Ticaret Ağırlıklı Tarife Oranı	ithal edilen birim değer başına ortalama vergi/2015	Maliye Bakanlığı ve Ticaret Dairesi verileri kullanılarak hesaplanmıştır	1,21	33	Toplam gümrük vergi gelirlerinin toplam ithalat değerine bölünmesiyle hesaplanmıştır.Cari fiyatlarla toplam gümrük vergileri (2015):49.298.315 TL Mal ithalatı (2015): 4.088.298.315TL
GSYİH'ya göre İthalat Oranı	GSYİH yüzdesi/2015	DPÖ ve Ticaret Dairesi verileri kullanılarak hesaplanmıştır	40,02	72	Mal ithalatı(2015): 1.500.577.384 Dolar
İşten Çıkarma Maliyeti	hafta tutarında maaş		n/a	n/a	
Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımı	erkek katılımın yüzdesi olarak/2015	DPÖ verileri kullanılarak hesaplanmıştır	0,56	119	Kadınların işgücüne katılım oranı (2015): %35.90 Erkeklerin işgücüne Katılım oranı (2015): %64.10
Yasal Haklar Endeksi	endeks 0-10 (en iyi)	YAGA İş Yapabilirlik Raporu/2015	6	46	
İnternet Kullanıcıları	internet kullanıcıları yüzdesi/2015	BTHK verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	116,35	1	İnternet Kullanıcıları: sabit+mobil genişbant toplamı 379,472
Geniş Bant İnternet Kullanıcıları	100 kişiye düşen/2015	BTHK verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	20,67	43	
Uluslararası internet bant genişliği	kişi başına düşen kb/s/2015	BTHK verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	82,01	44	(Kb/s)/internet kullanıcıları
Mobil geniş bant kullanıcıları	100 kişiye düşen/2015	BTHK verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	95,67	16	

Ek II: Rekabet Edebilirlik Raporu Rakamsal Verileri için Teknik Notlar ve Kaynaklar (devamı)

	Birim	Kaynak/ Hesaplama Metodu	Değer	Rekabet Edebilirlik Raporu'nda belirtilen Sıralama	Yorumlar/Tahmin Güvenilirliği
Yerel Piyasa Büyüklüğü Endeksi	(GSYİH+ithalat değeri-ihracat değeri) 1-7(en iyi) arası değerlere dönüştürülerek nor- malleştirildi/2015	DPÖ ve Ticaret Dairesi verileri kullanılarak hesaplanmıştır	1,08	137	
Yabancı Piyasa Büyüklüğü Endeksi	mal ve hizmet ihra- catı değeri 1-7(en iyi) arası değerlere dönüştürülerek nor- malleştirildi/2015	DPÖ ve Ticaret Dairesi verileri kullanılarak hesaplanmıştır	2,72	133	
GSYİH (SGP \$ milyar)		DPÖ verileri kullanılarak hesaplanmıştır	4,87	135	
GSYİH'ya göre ihracat	GSYİH yüzdesi/2015	DPÖ ve Ticaret Dairesi verileri kullanılarak hesaplanmıştır	49,40	37	
PCT patent başvurular	milyon nüfus		n/a	n/a	

EK III: Kuzey Kıbrıs'ta Rekabet Edebilirlilik Bölümü için Ekonometrik Regresyon Tabloları

1 a) Bütün Ülkeler (15 Ülke)

PARTIAL LEAST SQUARES PATH MODELING (PLS-PM)

MODEL SPECIFICATION

1	Number of Cases	135
2	Latent Variables	4
3	Manifest Variables	15
4	Scale of Data	Standardized Data
5	Non-Metric PLS	FALSE
6	Weighting Scheme	centroid
7	Tolerance Crit	1e-06
8	Max Num Iters	100
9	Convergence Iters	4
10	Bootstrapping	FALSE
11	Bootstrap samples	NULL

BLOCKS DEFINITION

Block	Type	Size	Mode
1 TG	Exogenous	4	A
2 EA	Endogenous	6	A
3 IG	Endogenous	2	A
4 KREE	Endogenous	3	A

BLOCKS UNIDIMENSIONALITY

	Mode	MVs	C.alpha	DG.rho	eig.1st	eig.2nd
TG	A	4	0.802	0.874	2.57	0.869
EA	A	6	0.885	0.916	3.91	0.932
IG	A	2	0.860	0.935	1.75	0.246
KREE	A	3	0.772	0.870	2.08	0.701

OUTER MODEL

	weight	loading	communality	redundancy
TG				
1 Kurumlar	0.391	0.934	0.872	0.000
1 Altyapı	0.382	0.916	0.839	0.000
1 Makroekonomik İstikrar	0.234	0.613	0.376	0.000
1 Sağlık ve İlköğretim	0.207	0.687	0.471	0.000
EA				
2 Yüksek Öğretim ve Eğitim	0.234	0.915	0.838	0.695
2 Ürün piyasası	0.235	0.899	0.808	0.670
2 İşgücü piyasası	0.202	0.791	0.626	0.519
2 Finans piyasası	0.206	0.808	0.652	0.541
2 Teknolojik hazırlık	0.217	0.857	0.735	0.610
2 Piyasa büyüklüğü	0.125	0.502	0.252	0.209

IG

3 İşletme Gelişmişliği	0.570	0.945	0.893	0.813
3 İnovasyon	0.497	0.927	0.860	0.783

KREE

4 Temel Gereksinimler	0.427	0.765	0.585	0.545
4 Etkinlik Artırıcılar	0.342	0.806	0.650	0.606
4 İnovasyon ve gelişmişlik	0.435	0.913	0.833	0.777

CROSSLOADINGS

	TG	EA	IG	KREE
TG				
1 Kurumlar	0.934	0.891	0.823	0.900
1 Altyapı	0.916	0.896	0.797	0.860
1 Makro istikrar	0.613	0.515	0.481	0.566
1 Sağlık ve İlköğretim	0.687	0.483	0.330	0.571

EA

2 Yüksek öğretim eğitim	0.845	0.915	0.855	0.858
2 Ürün piyasası	0.834	0.899	0.856	0.881
2 İşgücü piyasası	0.733	0.791	0.739	0.736
2 Finans piyasası	0.738	0.808	0.772	0.743
2 Teknolojik hazırlık	0.810	0.857	0.756	0.805
2 Piyasa büyüklüğü	0.331	0.502	0.575	0.462

IG

3 İşletme Gelişmişliği	0.829	0.912	0.945	0.904
3 İnovasyon	0.672	0.855	0.927	0.779

KREE

4 Temel Gereksinimler	0.775	0.843	0.807	0.765
4 Etkinlik Artırıcılar	0.727	0.647	0.567	0.806
4 İnovasyon ve gelişmişlik	0.805	0.827	0.836	0.913

INNER MODEL

\$EA

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	2.18e-16	0.0358	6.09e-15	1.00e+00
TG	9.11e-01	0.0358	2.54e+01	6.83e-53

\$IG

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	-4.92e-16	0.0261	-1.89e-14	1.00e+00
TG	-3.15e-01	0.0631	-5.00e+00	1.80e-06
EA	1.23e+00	0.0631	1.95e+01	9.19e-41

\$KREE

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	5.83e-16	0.0227	2.56e-14	1.00e+00
TG	5.52e-01	0.0600	9.20e+00	7.47e-16
EA	6.34e-02	0.1086	5.84e-01	5.60e-01
IG	3.98e-01	0.0759	5.24e+00	6.31e-07

CORRELATIONS BETWEEN LVs

	TG	EA	IG	KREE
TG	1.000	0.911	0.807	0.930
EA	0.911	1.000	0.945	0.942
IG	0.807	0.945	1.000	0.903
KREE	0.930	0.942	0.903	1.000

SUMMARY INNER MODEL

Type	R2	Block_Community	Mean_Redundancy	AVE
TG Exogenous	0.000	0.639	0.000	0.639
EA Endogenous	0.829	0.652	0.540	0.652
IG Endogenous	0.910	0.877	0.798	0.877
KREE Endogenous	0.932	0.689	0.643	0.689

GOODNESS-OF-FIT

[1] 0.7816

TOTAL EFFECTS

relationships	direct	indirect	total
1 TG -> EA	0.9106	0.000	0.911
2 TG -> IG	-0.3153	1.122	0.807
3 TG -> KREE	0.5519	0.379	0.930
4 EA -> IG	1.2323	0.000	1.232
5 EA -> KREE	0.0634	0.490	0.553
6 IG -> KREE	0.3977	0.000	0.398

Tablo 1. Kısmi En Küçük Kareler – Patika model sonuçları.

1 b) Kuzey Kıbrıs

> out4lvkk <- plsmp(kk, inner, outerkk, modes)
 > summary(out4lvkk)

PARTIAL LEAST SQUARES PATH MODELING (PLS-PM)

MODEL SPECIFICATION

1 Number of Cases	9
2 Latent Variables	4
3 Manifest Variables	11
4 Scale of Data	Standardized Data
5 Non-Metric PLS	FALSE
6 Weighting Scheme	centroid
7 Tolerance Crit	1e-06
8 Max Num Iters	100
9 Convergence Iters	7
10 Bootstrapping	FALSE
11 Bootstrap samples	NULL

BLOCKS DEFINITION

Block	Type	Size	Mode
1 TG	Exogenous	3	A
2 EA	Endogenous	4	A
3 IG	Endogenous	2	A
4 KREE	Endogenous	2	A

BLOCKS UNIDIMENSIONALITY

	Mode	MVs	C.alpha	DG.rho	eig.1st	eig.2nd
TG	A	3	0.756	0.860	2.02	0.583
EA	A	4	0.775	0.857	2.41	0.779
IG	A	2	0.500	0.800	1.33	0.667
KREE	A	2	0.510	0.803	1.34	0.658

OUTER MODEL

	weight	loading	communality	redundancy
TG				
1 Kurumlar	0.575	0.883	0.780	0.0000
1 Makroekonomik İstikrar	0.319	0.813	0.660	0.0000
1 Sağlık ve İlköğretim	0.317	0.734	0.539	0.0000
EA				
2 Yüksek Öğretim ve Eğitim	0.427	0.893	0.798	0.0216
2 Ürün piyasası	0.412	0.909	0.827	0.0224
2 Finans piyasası	0.215	0.605	0.366	0.0099
2 Piyasa büyüklüğü	0.183	0.626	0.391	0.0106
IG				
3 İşletme Gelişmişliği	0.674	0.856	0.734	0.4164
3 İnovasyon	0.547	0.772	0.596	0.3382
KREE				
4 Temel Gereksinimler	0.431	0.694	0.481	0.4412
4 İnovasyon ve gelişmişlik	0.767	0.914	0.836	0.7665

CROSSLOADINGS

	TG	EA	IG	KREE
TG				
1 Kurumlar	0.88317	-0.0504	0.7636	0.80303
1 Makroekonomik İstikrar	0.81265	-0.2735	0.1631	0.46115
1 Sağlık ve İlköğretim	0.73414	-0.1517	0.2918	0.44666
EA				
2 Yüksek Öğretim ve Eğitim	0.08548	0.8932	0.4709	0.38870
2 Ürün piyasası	-0.00326	0.9094	0.4486	0.29563
2 Finans piyasası	-0.37911	0.6053	0.0167	-0.00625
2 Piyasa büyüklüğü	-0.64562	0.6257	-0.0836	-0.22988
IG				
3 İşletme Gelişmişliği	0.68236	0.2348	0.8565	0.76159
3 İnovasyon	0.22587	0.3938	0.7719	0.74330
KREE				
4 Temel Gereksinimler	0.83655	-0.1542	0.3851	0.69363
4 İnovasyon ve gelişmişlik	0.50857	0.4052	0.9839	0.91425

INNER MODEL

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
\$EA				
Intercept	-7.53e-16	0.373	-2.02e-15	1.000
TG	-1.64e-01	0.373	-4.41e-01	0.673
\$IG				
Intercept	-2.41e-16	0.268	-8.98e-16	1.0000
TG	6.63e-01	0.272	2.44e+00	0.0507
EA	4.83e-01	0.272	1.77e+00	0.1263
\$KREE				
Intercept	-1.58e-15	0.129	-1.23e-14	1.0000
TG	3.45e-01	0.184	1.88e+00	0.1196
EA	3.74e-02	0.161	2.32e-01	0.8257
IG	7.05e-01	0.196	3.60e+00	0.0156

CORRELATIONS BETWEEN LVs

	TG	EA	IG	KREE
TG	1.000	-0.164	0.584	0.751
EA	-0.164	1.000	0.374	0.244
IG	0.584	0.374	1.000	0.920
KREE	0.751	0.244	0.920	1.000

SUMMARY INNER MODEL

Type	R2	Block_Community	Mean_Redundancy	AVE
TG Exogenous	0.000	0.660	0.0000	0.660
EA Endogenous	0.027	0.596	0.0161	0.596
IG Endogenous	0.568	0.665	0.3773	0.665
KREE Endogenous	0.917	0.658	0.6039	0.658

GOODNESS-OF-FIT

[1] 0.5666

TOTAL EFFECTS

relationships	direct	indirect	total
1 TG -> EA	-0.1644	0.0000	-0.164
2 TG -> IG	0.6631	-0.0794	0.584
3 TG -> KREE	0.3454	0.4052	0.751
4 EA -> IG	0.4829	0.0000	0.483
5 EA -> KREE	0.0374	0.3404	0.378
6 IG -> KREE	0.7048	0.0000	0.705

2 Önyükleme Model Sonuçları (15 Ülke)**PARTIAL LEAST SQUARES PATH MODELING (PLS-PM)****MODEL SPECIFICATION**

1 Number of Cases	135
2 Latent Variables	4
3 Manifest Variables	15
4 Scale of Data	Standardized Data
5 Non-Metric PLS	FALSE
6 Weighting Scheme	centroid
7 Tolerance Crit	1e-06
8 Max Num Iters	100
9 Convergence Iters	4
10 Bootstrapping	TRUE
11 Bootstrap samples	200

BLOCKS DEFINITION

Block	Type	Size	Mode
1 TG	Exogenous	4	A
2 EA	Endogenous	6	A
3 IG	Endogenous	2	A
4 KREE	Endogenous	3	A

BLOCKS UNIDIMENSIONALITY

	Mode	MVs	C.alpha	DG.rho	eig.1st	eig.2nd
TG	A	4	0.802	0.874	2.57	0.869
EA	A	6	0.885	0.916	3.91	0.932
IG	A	2	0.860	0.935	1.75	0.246
KREE	A	3	0.772	0.870	2.08	0.701

OUTER MODEL

	weight	loading	communality	redundancy
TG				
1 Kurumlar	0.391	0.934	0.872	0.000
1 Altyapı	0.382	0.916	0.839	0.000
1 Makroekonomik İstikrar	0.234	0.613	0.376	0.000
1 Sağlık ve İlköğretim	0.207	0.687	0.471	0.000
EA				
2 Yüksek Öğretim ve Eğitim	0.234	0.915	0.838	0.695
2 Ürün piyasası	0.235	0.899	0.808	0.670
2 İşgücü piyasası	0.202	0.791	0.626	0.519
2 Finans piyasası	0.206	0.808	0.652	0.541
2 Teknolojik hazırlık	0.217	0.857	0.735	0.610
2 Piyasa büyüklüğü	0.125	0.502	0.252	0.209

IG

3 İşletme Gelişmişliği	0.570	0.945	0.893	0.813
3 İnovasyon	0.497	0.927	0.860	0.783

KREE

4 Temel Gereksinimler	0.427	0.765	0.585	0.545
4 Etkinlik Artırıcılar	0.342	0.806	0.650	0.606
4 İnovasyon ve gelişmişlik	0.435	0.913	0.833	0.777

CROSSLLOADINGS

	TG	EA	IG	KREE
TG				
1 Kurumlar	0.934	0.891	0.823	0.900
1 Altyapı	0.916	0.896	0.797	0.860
1 Makroekonomik İstikrar	0.613	0.515	0.481	0.566
1 Sağlık ve İlköğretim	0.687	0.483	0.330	0.571

EA

2 Yüksek Öğretim ve Eğitim	0.845	0.915	0.855	0.858
2 Ürün piyasası	0.834	0.899	0.856	0.881
2 İşgücü piyasası	0.733	0.791	0.739	0.736
2 Finans piyasası	0.738	0.808	0.772	0.743
2 Teknolojik hazırlık	0.810	0.857	0.756	0.805
2 Piyasa büyüklüğü	0.331	0.502	0.575	0.462

IG

3 İşletme Gelişmişliği	0.829	0.912	0.945	0.904
3 İnovasyon	0.672	0.855	0.927	0.779

KREE

4 Temel Gereksinimler	0.775	0.843	0.807	0.765
4 Etkinlik Artırıcılar	0.727	0.647	0.567	0.806
4 İnovasyon ve gelişmişlik	0.805	0.827	0.836	0.913

INNER MODEL**SEA**

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	2.18e-16	0.0358	6.09e-15	1.00e+00
TG	9.11e-01	0.0358	2.54e+01	6.83e-53

ŞIG

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	-4.92e-16	0.0261	-1.89e-14	1.00e+00
TG	-3.15e-01	0.0631	-5.00e+00	1.80e-06
EA	1.23e+00	0.0631	1.95e+01	9.19e-41

ŞKREE

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
Intercept	5.83e-16	0.0227	2.56e-14	1.00e+00
TG	5.52e-01	0.0600	9.20e+00	7.47e-16
EA	6.34e-02	0.1086	5.84e-01	5.60e-01
IG	3.98e-01	0.0759	5.24e+00	6.31e-07

CORRELATIONS BETWEEN LVs

	TG	EA	IG	KREE
TG	1.000	0.911	0.807	0.930
EA	0.911	1.000	0.945	0.942
IG	0.807	0.945	1.000	0.903
KREE	0.930	0.942	0.903	1.000

SUMMARY INNER MODEL

Type	R2	Block_Community	Mean_Redundancy	AVE
AVE				
TG Exogenous	0.000	0.639	0.000	0.639
EA Endogenous	0.829	0.652	0.540	0.652
IG Endogenous	0.910	0.877	0.798	0.877
KREE Endogenous	0.932	0.689	0.643	0.689

GOODNESS-OF-FIT

[1] 0.7816

TOTAL EFFECTS

relationships	direct	indirect	total
1 TG -> EA	0.9106	0.000	0.911
2 TG -> IG	-0.3153	1.122	0.807
3 TG -> KREE	0.5519	0.379	0.930
4 EA -> IG	1.2323	0.000	1.232
5 EA -> KREE	0.0634	0.490	0.553
6 IG -> KREE	0.3977	0.000	0.398

BOOTSTRAP VALIDATION

weights	Original	Mean.Boot	Std.Error	perc.025	perc.975
TG-Kurumlar	0.391	0.390	0.01484	0.3629	0.422
TG-Altyapı	0.382	0.381	0.01610	0.3535	0.412
TG-Makroekonomik İstikrar	0.234	0.232	0.02791	0.1818	0.287
TG-Sağlık ve İlköğretim	0.207	0.206	0.02420	0.1518	0.248
EA-Yüksek Öğretim ve Eğitim	0.234	0.235	0.01054	0.2165	0.259
EA-Ürün piyasası	0.235	0.235	0.01061	0.2187	0.262
EA-İşgücü piyasası	0.202	0.202	0.00854	0.1864	0.219
EA-Finans piyasası	0.206	0.206	0.00869	0.1914	0.224
EA-Teknolojik hazırlık	0.217	0.217	0.00880	0.2022	0.237
EA-Piyasa büyüklüğü	0.125	0.123	0.01174	0.0991	0.141
IG-İşletme Gelişmişliği	0.570	0.574	0.01908	0.5423	0.618
IG-İnovasyon	0.497	0.495	0.00980	0.4730	0.512
KREE-Temel Gereksinimler	0.427	0.430	0.02850	0.3848	0.489
KREE-Etkinlik Artırıcılar	0.342	0.343	0.01691	0.3108	0.374
KREE-İnovasyon ve gelişmişlik	0.435	0.436	0.02176	0.4007	0.482

loadings

	Original	Mean.Boot	Std.Error	perc.025	perc.975
TG-Kurumlar	0.934	0.933	0.01174	0.906	0.953
TG-Altyapı	0.916	0.918	0.01213	0.887	0.937
TG-Makroekonomik İstikrar	0.613	0.612	0.08045	0.454	0.752
TG-Sağlık ve İlköğretim	0.687	0.688	0.05174	0.571	0.777
EA-Yüksek Öğretim ve Eğitim	0.915	0.915	0.01315	0.887	0.939
EA-Ürün piyasası	0.899	0.897	0.02013	0.856	0.933
EA-İşgücü piyasası	0.791	0.792	0.04219	0.705	0.854
EA-Finans piyasası	0.808	0.807	0.03893	0.726	0.870
EA-Teknolojik hazırlık	0.857	0.856	0.02195	0.810	0.894
EA-Piyasa büyüklüğü	0.502	0.494	0.07749	0.343	0.621
IG-İşletme Gelişmişliği	0.945	0.945	0.00726	0.928	0.958
IG-İnovasyon	0.927	0.924	0.01637	0.888	0.952
KREE-Temel Gereksinimler	0.765	0.763	0.04055	0.675	0.833
KREE-Etkinlik Artırıcılar	0.806	0.804	0.04786	0.703	0.877
KREE-İnovasyon ve gelişmişlik	0.913	0.909	0.02533	0.850	0.951

paths

	Original	Mean.Boot	Std.Error	perc.025	perc.975
TG -> EA	0.9106	0.9109	0.0120	0.888	0.931
TG -> IG	-0.3153	-0.3285	0.0555	-0.431	-0.223
TG -> KREE	0.5519	0.5581	0.0604	0.452	0.671
EA -> IG	1.2323	1.2421	0.0480	1.154	1.333
EA -> KREE	0.0634	0.0512	0.1425	-0.194	0.311
IG -> KREE	0.3977	0.4048	0.0998	0.211	0.572

rsq

	Original	Mean.Boot	Std.Error	perc.025	perc.975
EA	0.829	0.830	0.0218	0.788	0.867
IG	0.910	0.908	0.0191	0.864	0.940
KREE	0.932	0.933	0.0190	0.895	0.965

total.efs

	Original	Mean.Boot	Std.Error	perc.025	perc.975
TG -> EA	0.911	0.911	0.0120	0.888	0.931
TG -> IG	0.807	0.803	0.0276	0.753	0.856
TG -> KREE	0.930	0.930	0.0110	0.909	0.949
EA -> IG	1.232	1.242	0.0480	1.154	1.333
EA -> KREE	0.553	0.555	0.0489	0.468	0.652
IG -> KREE	0.398	0.405	0.0998	0.211	0.572

3 Gözlenemeyen heterojenliği kontrol eden model sonuçları (15 Ülke)

RESPONSE-BASED UNIT SEGMENTATION (REBUS) IN PARTIAL LEAST SQUARES PATH MODELING

Parameters Specification

Number of segments:	4
Stop criterion:	0.005
Max number of iter:	100

REBUS solution (on standardized data)

Number of iterations:	15
Rate of unit change:	0
Group Quality Index:	0.7566576

REBUS Segments

	Class.1	Class.2	Class.3	Class.4
number.units	48	46	21	20
proportions(%)	36	34	16	15

\$path.coef

	Class.1	Class.2	Class.3	Class.4
TG->EA	0.9067	0.9139	0.9858	0.9709
TG->IG	-0.1067	0.1114	-1.2901	0.0526
TG->KREE	0.2769	0.6272	0.2811	-0.0591
EA->IG	1.0129	0.6841	2.2429	0.8964
EA->KREE	0.5049	0.0781	0.3693	0.2196
IG->KREE	0.2290	0.2954	0.3617	0.8156

\$loadings

	Class.1	Class.2	Class.3	Class.4
Kurumlar	0.8692	0.8254	0.9801	0.9257
Altyapı	0.9428	0.7208	0.9874	0.9586
Makroekonomik İstikrar	-0.1513	0.4561	0.6669	0.8939
Sağlık ve İlköğretim	0.9114	0.5640	0.8865	0.8223
Yüksek Öğretim ve Eğitim	0.9131	0.7772	0.9760	0.9445
Ürün piyasası	0.6708	0.7724	0.9846	0.8951
İşgücü piyasası	0.6639	-0.3228	0.9438	0.8804
Finans piyasası	0.3825	-0.1224	0.9761	0.9595
Teknolojik hazırlık	0.8059	0.6623	0.9577	0.9606
Piyasa büyüklüğü	0.0215	0.8397	0.9644	0.8387
İşletme Gelişmişliği	0.9286	0.8833	0.9686	0.9534
İnovasyon	0.9090	0.8880	0.9689	0.9412
Temel Gereksinimler	0.8482	0.8351	0.9287	0.5872
Etkinlik Artırıcılar	0.9505	0.8068	0.9983	0.7505
İnovasyon ve gelişmişlik	0.9126	0.8070	0.9384	0.9432

\$quality

	Class.1	Class.2	Class.3	Class.4
Aver.Com				
Com.TG	0.6245147	0.4317570	0.7915289	0.8127558
Com.EA	0.4201115	0.4106083	0.9354950	0.8358641
Com.IG	0.8442621	0.7843336	0.9385339	0.8974834
Com.KREE	0.8185688	0.6664998	0.9132494	0.5992465
Aver.Redu				
Red.EA	0.3453975	0.3429109	0.9091775	0.7879630
Red.IG	0.7103044	0.4860007	0.9288721	0.8058093
Red.KREE	0.7795351	0.5900942	0.9109723	0.5645883
R2				
R2.EA	0.8221568	0.8351290	0.9718678	0.9426928
R2.IG	0.8413317	0.6196352	0.9897055	0.8978542
R2.KREE	0.9523147	0.8853629	0.9975066	0.9421637
GoF				
GoF	0.7682325	0.6687287	0.9394137	0.8540394

Kaynakça

- AFNOR (2016), La normalisation, un vrai plus pour les entreprises qui s'en emparent, dans *Actualités*, AFNOR Corporate, France.
- Berkowitz, D., Moenius, J., Pistor, K. (2006), "Trade, Law and Product Complexity", *The Review of Economics and Statistics*, 88 (2), 363–373.
- Blind, K. (2001), "The Impacts of Innovation and Standards on Trade of Measurement and Testing Products: Empirical Results of Switzerland's Bilateral Trade Flows with Germany, France and the United Kingdom", *Information Economics and Policy*, 13 (4), 439-460.
- Blind, K., Jungmittag, A. (2001), *The Impacts of Innovation and Standards on German Trade in General and on Trade with the UK in Particular: A Step Further on Swann*, Temple and Shurmer, Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research, Karlsruhe.
- Blind, K., Jungmittag, A. (2002), *The Impacts of Innovation and Standards on German-France Trade Flows*, Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research, Karlsruhe.
- Blind, K. (2004) *The Economics of Standards: Theory, Evidence, Policy*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK & Northampton MA, USA.
- Bongers, C. (1982), "Optimal Size Selection in Standardization: A Case Study", *Journal of the Operational Research Society*, 33 (9), 793-799.
- Butter, F.A.G. den, Mosch, R.H.J. (2003), "Trade, Trust and Transaction Costs", *Tinbergen Institute Discussion Papers*, 2003-082/3, Tinbergen Institute, Amsterdam.
- Clougherty, J.A., Grajek, M. (2008), "The Impact of ISO 9000 Diffusion on Trade and FDI: A New Institutional Analysis", *Journal of International Business Studies*, 39 (4), 613-633.
- de Vries, H. J., Bayramoglu, D. K., van der Wiele, T. (2012), "Business and environmental impact of ISO 14001", *International Journal of Quality & Reliability Management*, Vol. 29 Iss.: 4, pp.425-435.
- DIN (2000), *Economic Benefits of Standardization. Summary of Results. Final Report and Practical Examples*, Beuth Verlag, Germany.
- Gerundino, D., Weissinger, R. (2011), *Economic Benefits of Standards – International Case Studies (Volume 1)*, International Organization for Standardization (ISO), Geneva.
- Gerundino, D., Weissinger, R. (2012), *Economic Benefits of Standards – International Case Studies (Volume 2)*, International Organization for Standardization (ISO), Geneva.
- Gökçekuş, Ö., Kanol, B., Dolmacı, B., Ergün, N., Anıl, S., Kanol, D. (2016), *Görüşme Süreci ve Federal Kıbrıs'ta Kıbrıs Türk Ekonomisi*, Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO), Lefkoşa.
- Grajek, M. (2004), "Diffusion of ISO 9000 Standards and International Trade", *Discussion Papers*, No. SP II 2004-16, Wissenschaftszentrum, Berlin.
- Hudson, J., Jones, P. (2001), "Measuring the Efficiency of Stochastic Signals of Product Quality", *Information Economics and Policy*, 13 (1), 35-49
- Hudson, J., Jones, P. (2003), *International trade in 'Quality Goods': Signalling Problems for Developing Countries*", *Journal of International Development*, 15 (8), 999-1013.
- Islam, R., Reshef, A. (2006), "Trade and Harmonization; If Your Institutions Are Good, Does It Matter If they are Different?", *Policy Research Working Papers*, No. 3907, World Bank, Washington, DC.
- Jones, P. and J. Hudson (1996), "Standardization and the Costs of Assessing Quality", *European Journal of Political Economy*, 12 (2), 355-361.
- King, M., Lambert, R., Temple, P., Witt, R. (2006), "The Impact of the Measurement Infrastructure on Innovation in the UK", *Unpublished Paper*, Department of Economics, University of Surrey, Guildford.
- KKSSR – Kuzey Kıbrıs Sanayi Strateji Raporu–2017-2021, KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, TC Lefkoşa Büyükşehirliği, Kıbrıs Türk Sanayi Odası (KTSO), KKTC Devlet Planlama Örgütü, Lefkoşa.
- Langlois, R N., Robertson, P. L. (1992), "Networks and Innovation in a Modular System: Lessons from the Microcomputer and Stereo Component Industries", *Research Policy*, 21 (4), 297-313.
- Manders, B. (2015), *Implementation and Impact of ISO 9001*, ERIM PhD Series Research in Management, Erasmus Research Institute for Management, Rotterdam.
- Maskus, K.E., Otsuki, T., Wilson, J.S. (2005), "The Cost of Compliance with Product Standards for Firms in Developing Countries: An Econometric Study", *Policy Research Working Papers*, No. 3590, World Bank, Washington, DC.
- Moenius, J. (2006), "Do National Standards Hinder or Pro-

mote Trade in Electrical Products”, Commended Paper, IEC Centenary Challenge, Geneva.

Raballand, G., Aldaz-Carroll, E. (2007), “How Do Differing Standards Increase Trade Costs? The Case of Pallets”, *World Economy*, 30 (4), 685-702.

Swann, G. M. P. (2000), *The Economics of Standardization – Final Report for Standards and Technical Regulations Directorate*, Department of Trade and Industry, London.

Swann, G.M.P. (1990), “Standards and the Growth of a Software Network: A Case Study of PC Applications Software”, in J. Berg and H. Schumny (eds.), *An Analysis of the IT Standardisation Process*, Elsevier Science Publishers, Amsterdam.

Swann, G.M.P. (1999), *The Economics of Measurement*, Department of Trade and Industry, London.

Swann, G. P. (2010), “International Standards and Trade: A Review of the Empirical Literature”, *OECD Trade Policy Working Papers*, No. 97, OECD Publishing, Paris.

Vorley, B., Roe, D., Bass, S. (2002), “Standards and Sustainable Trade: A Sectoral Analysis for the Proposed Sustainable Trade & Innovation Centre (STIC)”, *International Institute for Environment and Development (IIED)*, London.

Williams, G., Temple P. (2002), *The Benefits of Standards: Trading With and Within Europe*, European Committee for Standardization (CEN), Brussels.

WTO (2005), *World Trade Report 2005: Exploring the Links between Trade, Standards, and the WTO*, World Trade Organization, Geneva.